

17984

M. MURATOV

M.V. LOMONOSSOV

15518

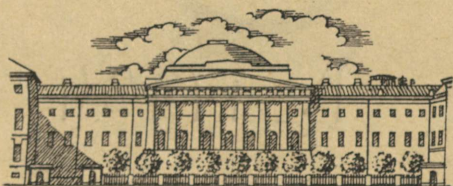

ЛОМОНОСОВЪ

M. MURATOV

M.V. LOMONOSSOV

Kõrvalduslik kontrollaksemplar

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“ • TARTU 1949

Tõlgitud teose järgi: М. Муратов. Ломоносов. Государст-
венное Издательство Детской Литературы Наркомпроса РСФСР.
Москва/Ленинград, 1945.

15518
A-17984

Peeter I viimane algatus.

1724. aasta suvel ilmus keiser Peeter I juurde mäekolleegeiumi nõunik Vassili Nikititš Tatištšev. Mäekolleegeiumi juhtida olid tol ajal kõik kaevandused. Aga Tatištševit ei huvitanud mitte ainult mäeasjandus. Ta oli andekas, aktiivne ja teadmishimuline mees. Ta oli valmis ehitama metallurgiatehaseid ja ühtlasi agaralt uurima Venemaa geograafiat ning ajalugu.

Peeter I komandeeris Tatištševi Rootsi, et ta süvendaks seal oma teadmisi mäeasjanduse alal ja viiks sinna mõned noormehed õppima. Ärasõidu eel pidi Tatištšev tsaarilt endalt juhendeid saama.

Peeter I oli sel suvel haiglane ja pidi alatasa oma ihuarsti Laurentius Blumentrosti enda juurde kutsuma. Haiglasest olekust hoolimata püüdis tsaar, tungides igasse piasja, riigivalitsemist endiselt kindlasti enda käes hoida. Ta võttis Tatištševi vastu ja andis talle mõningad ülesanded.

Jätnud jumalaga, pöördus Tatištšev minekule ja kohtas esikus Blumentrosti. Peeter I ihuarst oli alles noor, peenelt rõivastatud mees, kes käitus viisakalt ning ühtlasi väarikalt.

Tema isa oli olnud õuearstiks juba tsaar Aleksei Mihhailovitši juures. Laurentius Blumentrost oli sündinud Venemaal ja veetnud lapsepõlve Moskvas, õppinud oli ta aga kaua välismaal. Hollandi linnas Leydenis, mis tol ajal oli kuulus oma akadeemia ja muuseumi poolest, oli

ta omandanud arstiteaduse doktori kraadi. Venemaale pöördus Blumentrost tagasi haritud mehena, kes tundis hästi võõrkeeli ja ladina keelt, mida tarvitasid kõnes ja kirjas kõigi maade õpetlased.

Blumentrost peatas Tatištševi ja ütles:

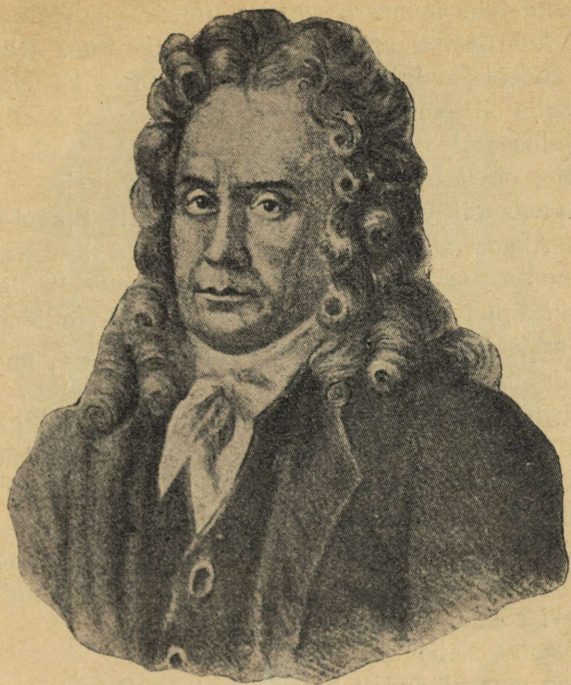
„Kas sul on teada, et valitseja määras mind Sankt Peterburgis asutatava *Des Sciences Académie* presidendiks? Tema majesteedi bibliotekaar ja haruldusi sisaldava kunstikambri ehk muuseumi hoidja Johann Schumacher on välismaalt tagasi jõudnud. Schumacher viibis Prantsusmaal, Hollandis, Saksamaal ja Inglismaal. Tema majesteedi käsul käis ta nende maade kuulsaimate õpetlaste jutul, meelitades neid astuma Sankt Peterburgi Akadeemia teenistusse. Viis teadlastena küllalt tuntud professorit on juba nõustunud siia sõitma. Palun ka sind: päri Stokholmis järele, kas soovib keegi lugupeetumaist rootsi teadlastest meie akadeemia liikmeks astuda. Palka saavad professorid siin rohkem kui oma kodumaal. Nende teaduslikke töid kirjastab akadeemia ladina keeles. Peale oma teadusliku töö tuleb neil vene üliõpilastele loenguid pidada. Igaühega sõlmitakse leping viieks aastaks, pärast seda võivad nad kas teenistust jätkata või ilma igasuguse takistusega lahkuda.”

Tatištševi elavale kõhetuvõitu näole ilmus naeratus.

„Sa tahad üles seada kreeka kuulsa matemaatiku Archimedese poolt raskuste tõstmiseks leiutatud väga võimsa masina, aga esialgu pole tal meie juures veel midagi tõsta ja kohtki pole tema jaoks korda seatud,” vastas Tatištšev.

„Mida te arutate?” kuuldus kõrvaltoast Peetri hää, kes nähtavasti Tatištševi sõnu oli kuulnud.

Tatištšev teadis, et on ohtlik arvustada tsaari kavatsusi. Peeter vihastus kergesti ja muutus siis kohutavaks; tema pea hakkas närviliselt vappuma ja käed tõmbusid rusi-

Teaduste Akadeemia esimene president Laurentius Blumentrost.

kaisse. Tsaar võis selle, kes teda vihastas, mitte ainult läbi sõimata, vaid ka läbi peksta. Ent välja rabelda ja otsesest vastusest kõrvale põigelda oli veelgi ohtlikum.

Tatištšev pöördus tsaari juurde tagasi ja ütles:

„Laurentius Laurentjevitsš otsib õpetajaid, aga esialgu pole kedagi õpetada. Kardan, kas ilma alg- ja keskkoolideta see suurte kuludega sisseseatav kõrgem kool ei osutu viljatuks, kui ei leidu vene üliõpilasi. Seemneid käsib mul Rootsist hankida, aga maa pole külviks valmis.”

Peeter sai kohe selle vastuväite mõttest aru. Tsaari

käsul olid juba mõnedes suurtes linnades avatud arvutus-
koolid, kus õpetati aritmeetikat ja kirjaoskust. Kuid need
koolid andsid puudulikke teadmisi ja neid oli ka väga vähe.
Peale selle oli Peeter asutanud mitu erialalist kooli: mere-,
sõjaväe-inseneride ja suurtükiväekooli. Need koolid valmis-
tasid ette ohvitsere laevastiku ja sõjaväe jaoks.

Moskvas oli veel kool, mida nimetati Slaavi-Kreeka-
Ladina Akadeemiaks ja mis oli loodud haritud vaimulike
ettevalmistamiseks. Siin õpetati ka ladina keelt. Seepärast
võeti siit vahel õpilasi arstiteadust õppima Hollandist kut-
situd arsti Bidloo juurde, keda moskvalased omamoodi
kutsusid „tohter Bõdloks”.

Välismaalt Teaduste Akadeemiasse kutsutud professo-
reile ei kavatsenud Peeter neist koolidest võtta kuulajaid.
Ja ometi mõistis ta, et Teaduste Akadeemia võib tugev-
neda ainult sel juhul, kui akadeemikud, kes välismaalt
mitmeks aastaks Venemaale sõidavad, endile vene järel-
tulijaid ette valmistavad. Seepärast ei vihastanud tsaari
Tatištševi sõnad.

Ta vastas Tatištševile mõistu:

„Pean oma põldudel koguma palju vilja, aga mul pole
veskit. Ja veski käimapanemiseks pole mul läheduses isegi
mitte vett. Minu naabreil on aga vett küllalt. Esiteks vesi
kohale juhtida ja siis veskit ehitama hakata, sellega ma
ei jõua valmis. Nii ehitangi enne veski, et siis selle juurde
vett juhtida, olgugi et mul kanalit alles hakati ehitama.
Ja minu järglased jätkavad tahtmatult seda alustatud tööd,
et juba kulutatud raha ei läheks kaduma.”

1725. aasta jaanuaris, pool aastat pärast seda kõnelust,
suri Peeter. Kuid tema alustatud töö läks oma rada edasi.

1725. aasta lõpul alustas Teaduste Akadeemia tööd.
Välismaalt Peterburisse sõitnud õpetlased jätkasid siin
uurimisi, mida nad olid alustanud oma kodumaal. Aga vene

V. N. Tatištšev.

üliõpilasi, kes oleksid osanud ladina keelt ja muid võõrkeeli, peaaegu polnud. Professorid vaevalt pidasidki loenguid. Seni kui polnud korraldatud vene teadlaste ettevalmistust, ei saanud kõnelda vene teaduse arenemisest.

Peterburis kogunesid nüüd, samuti nagu teistegi suurte Euroopa riikide pealinnades, akadeemikud üks või kaks korda nädalas istungeile ja lugesid üksteisele ladina keeles ette oma teaduslikke artikleid. Nende teaduslikud tööd ilmusid iga aasta ladina keeles akadeemia ajakirjas, mida saadeti laiali välismaa akadeemiatele ja ülikoolidele.

„*Des Sciences Académie* toob Vene riigile au ja kuulust,” ütlesid kaasaeglased.

See oli tõsi. Ja ometi sarnanes akadeemia algul välismaalt sissetoodud taimega, mis esiotsa veel ei ajanud juuri maasse, vaid kasvas kasvuhooones seisvas potis.

Teaduste Akadeemia presidenti Blumentrosti kutsuti akadeemia „peakomandöriks”.

Aga tegelikult juhtis algusest peale kõiki akadeemia asju Johann Daniel Schumacher. Venemaale oli ta saabunud 1714. aastal, olles veidi aega enne seda lõpetanud Strassburgi ülikooli, kus õppis hästi selgeks kaks keelt — prantsuse ja ladina keele, mida tol ajal peeti haritud inimesele tingimata vajalikuks.

Schumacher oli täpne, väga järeleandmatu ja kaalutlev. Peeter I määras tema oma raamatukogu ja harulduste kolleksiooni — kunstikambri hoidjaks. Schumacher seadis korda raamatud ja kolleksioonid. Ta paigutas osavalt esiplaanile kõik, mis võis hämmastada suursuguseid külastajaid, kes vahetevahel tsaari kunstikambrisse sisse astusid: mõõkkala ja kahe peaga kitse kaaviku, Peetri poolt vallutatud linnade võtmed ja Siberist toodud hiiglasuured mammutikihvad.

Schumacheril õnnestus alati saavutada kunstikambrit küllastavate võimukandjate heakskiitu. Möödamattes andis ta mõista, kui palju vaeva ta kulutab kolleksioonide täiendamiseks ja säilitamiseks.

„Kõikidest teadustest kõige tähtsam on oskus igaüht kohelda vastavalt tema mõjule ja võimule. Sellest teadusest võib endale ammutada kõige rohkem kasu,” mõtles Schumacher.

Ta õppis selle teaduse hästi selgeks: oli äärmiselt viisakas kõrgemate isikute vastu, mõistis osutada pisiteeneid

vajalikele inimestele ja hoidis ranges alluvuses raamatukogu ning kunstikambri teenistujaid.

Tsaar tõmbas Schumacheri kaasa ettevalmistavale tööle Teaduste Akadeemia loomisel. Enne akadeemia avamist sõitis Schumacher tsaari käsul välismaale. Ta veetis reisul üle kahe aasta, tutvus rohkem kui kahesaja raamatukoguga ja paljude muuseumidega, sõlmis mitmesugustes maades sidemeid paljude tuntud teadlastega. Välismaalt tagasi pöördunud, esitas Schumacher tsaarile oma matkast põhjaliku ettekande.

Peeter kutsus Schumacheri enda juurde, kiitis ettekande heaks ja ütles ootamatult:

„Leidsin sulle mõrjsja. Abiellu minu ülemkoka Felteni vanema tütreaga.”

Schumacher tundis seda tsaari tuju: määrata pulmi ja ilmuda neile vahel isegi kutsumata.

Ülemkock Felten oli juba kaua juhtinud tsaari kööki ja elas vastavalt oma ametile alati palees.

„Hea lõuna põhjustab hea meeleolu. See, kes võib iga päev tema majesteedile luua hea tuju, ei jää kindlasti mitte tsaari poolt soosimata. Ei saa öelda, et ülemkock oleks väga suursugune isik, aga tema väimeheks saada on küllalt kasulik,” mõtles Schumacher.

Peetri ettepanekud ei erinenud palju käskudest. Täna-
nud kõige aupaklikumalt lahke hoolitsuse eest, palus Schumacher tsaari austada pulma oma juuresolekuga.

Peeter ilmus Schumacheri pulma ühes keisrinnaga, võttes kaasa ka tütreid: neljateistkümne-aastase Anna ja kolmeteistkümnendat käiva Jelizaveta. Ta tõi endaga kaasa ka oma lähikondsed: kindral-admiral Apraksini, krahv Peeter Andrejevitsš Tolstoi, viitsekantsler Ostermanni ja veel mitu inimest.

Tsaar soovis olla peigmehe isameheks, istus õhtul tema kõrval pulmalauas ja jäi pärast ühes oma perega tantsule. Keisrinna Katariina tantsis menuetti. Ilma tseremooniata oma lühikesest piibust suitsupilvekesi õhku saates vestles Peeter poolkuuldavalt Ostermanniga välisasjadest. Tsaarvna Jelizaveta, kes armastas väga igasuguseid maiustisi, sõi pärast õhtusööki üksteise järel lehttaignapirukaid, millede valmistamiseks ülemkokk oli kokku võtnud kogu oma oskuse. Pärastpoole, lüües jalakesega tantsumuusikale takti, ei lasknud ta silmist oma vanemat õde Annat, keerlemas saalis Holsteini hertsogi Karl-Friedrichiga, kes oli sõitnud Peterburisse lootusega saada tema kätt. Ja hertsogi kammerjunkur Bergholtz, kes saatis igal pool oma isandat, püüdis iga pisiasja meelde jätta, et seda siis hiljem kanda oma päevikusse, kuhu ta hoolikalt tähendas kõik Venemaal nähtu.

Pulmapidu kestis hilisööni.

Aga järgmisel päeval ilmus Schumacher harjunud kombe järgi täpselt kell üheksa raamatukokku ning toimetas oma katalogiseerimist niisama hoolikalt nagu alati.

Peeter I raamatukogu ja kunstikamber läksid üle Teaduste Akadeemia korraldusse. Schumacher jäi edasi nende hoidjaks. Ühtlasi sai ta akadeemia kantselei juhatajaks. See asutis juhtis kõiki akadeemia asju — teenistujate määramisest ja vallandamisest kuni kõige väiksemate väljaminekuteni. Akadeemikuil polnud õigust end kantselei töösse segada. Ja akadeemia president kinnitas kõik kantselei otsused ning oli väga rahul, et Schumacher vabastas teda neist muredest.

Schumacheri pealekäimisel asutati Teaduste Akadeemia juurde suur trükikoda, Peterburi suurim raamatukauplus ja kirjastus ning hakkas ilmuma kaks korda nädalas ainuke ajaleht Venemaal — „Sankt Peterburgi Teated”.

Nendeks üritusteks leidis Schumacher raha ka siis, kui seda polnud ei palga maksmiseks akadeemikuile ega uute instrumentide ostmiseks teaduslike tööde jaoks.

„Akadeemia peab end ise valitsema, aga mitte kantseleile alluma,” kõnelesid akadeemikud meelepahaga.

„Kõik akadeemia asjad juhtida ja kinnitada raamatukoguhoidjal Schumacheril,” andis Blumentrost käsu, ise kauaks ära Moskva sõites.

Schumacher võttis tõepoolest võimu kindlalt enda kätte. Seal, kus ei võinud tegutseda otseselt, kasutas ta kõrvalteid. Kui ta sai teada, et akadeemikute vahel algavad lahkemised, püüdis ta neid veelgi suuremaks õhutada.

„Jaga ja valitse,” kordas ta vanade roomlaste põhimõtet. „Schumacher on meister tuld käe all hõõgvele puhuma. Ta on tige-kaval inimene,” kõnelesid kantselei vene teenistujad.

Mõned silmapaistvad teadlased, kes Schumacheriga ei sobinud, sõitsid ära välismaale, niipea kui lõppes leping, mille järgi nad pidid teenima Peterburi akadeemias viis aastat. Schumacher oli rahul.

Ärasõitnud akadeemikute kohtadele asusid teised, vähem tuntud teadlased. Schumacher lootis, et viimased on leplikumad. Uued akadeemikud olid samuti sakslased.

„Keiser Peeter Suur lootis, et võõrastest maadest siiasõitnud professorid kasvatavad endile viie aasta jooksul vene järeletulijad. Viis aastat on möödunud ja praegu pole mitte ainult ühtki vene akadeemikut, vaid isegi mitte vene üliõpilasi. Milleks vajame siis suuri kulusid nõudvat akadeemiat?” tähendasid vahel Blumentrostile vene aukandjad, keda ta arstis.

„Kui ei oleks akadeemiat, poleks ei „Teateid”, trükikoda ega raamatukauplust. Raamatukogu raamatud hallitaksid

kastides ja haruldased esemed läheksid kõik rikki," vastas Blumentrost.

Sellele ei tohitud vastu vaielda.

Teaduste Akadeemia trükikoda ei kirjastanud mitte ainult akadeemikute ladina keeles ilmuvaid teaduslikke töid, vaid ka muid raamatuid, mis olid määratud laiemale või kitsamale lugejateringile. Koos Teaduste Akadeemia poolt väljaantava ajalehega „Sankt Peterburgi Teated” ilmus kaks korda nädalas kaasanne „Teadete Lisa”, kus avaldati populaarteaduslike artiklite tõlkeid.

Teaduste Akadeemia raamatukauplusest võis igaüks osta mitte ainult venekeelseid, vaid ka mitmesuguseid välismaa raamatuid, mida alatasa telliti. Akadeemia raamatukogu, mis vahetpidamata täienes välismaa teaduslike asutiste poolt saadetavate uute raamatute ja teaduslike ajakirjadega, kasvas väga kiiresti.

Tatištšev, kes varem kahtles selles, kas Teaduste Akadeemia asutamine Venemaal on õigeaegne, pöördus nüüd ise alatasa tema poole. Ta kas saatis akadeemiale oma mõisa ligidalt leitud kivistisi või tema käsul valmistatud kaaviku mõnest haruldasest linnust, või jälle palus endale saata uusi väljaandeid.

„Akadeemia poolt väljaantavais raamatuis näeme selle asutise töö rahuldavat vilja,” ütles Tatištšev Schumacherile.

Möödus kümme aastat Teaduste Akadeemia asutamisest. Hästi töötas akadeemia juurde asutatud gümnaasium, kus lastele esialgset õpetust ei andnud mitte akadeemikud, vaid õpetajad. Isegi suursugused inimesed saatsid sinna vahel oma lapsi, et neid siis sealt kohe määrata sõjaväe- või tsiviilteenistusse.

Üliõpilasi polnud aga endiselt peaaegu üldse mitte. Välismaalastest akadeemikud põhjendasid seda ikka veel sellega, et nad ei kõnele vene keelt, ja vene üliõpilasi, kes

Raamat „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised”.
Sankt Peterburg, 1741.

tunneksid ladina keelt, ei olevat. Viimaks meenus neile, et Moskvas on ju Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia, mille õpilased õpivad ladina keelt. 1735. aasta lõpul kutsuti Senati ukaasiga selle kooli kaksteist parimat õpilast Peterburisse. Nad pidid saama Teaduste Akadeemia üliõpilasteks.

Ning juba mõne kuu pärast saadeti neist õpilastest kaks — Mihhail Lomonossov ja Dmitri Vinogradov — välismaale õppima.

„Teaduste Akadeemia mitte ainult ei kutsunud Moskvast üliõpilasi Peterburisse, vaid saatis kaks neist õppima isegi välismaale,” vastas nüüd Schumacher, kui talle ette heideti,

et akadeemia ei hoolitse vene üliõpilaste ettevalmistuse eest.

Kuid tegelikult polnud midagi muutunud. Akadeemikudvälismaalased põiklesid endiselt kõrvale loengute pidamisest vene üliõpilastele, seletades, et Moskvast Peterburisse sõitnud üliõpilased olevat halvasti ette valmistatud.

Möödus veel viis aastat. Saabus 1741. aasta november.

Schumacher istus oma ametikabinetis soliidse tamme puust laua taga ja lehitses mõnuga äsja trükikojast toodud raamatut „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised”.

Raamat oli rikkalikult illustreeritud akadeemia hoonete gravüüride ja joonistega: Schumacher oli selle raamatu ise koostanud, püüdes nihutada esiplaanile kõike, mida võis pidada enda teeneks.

Vene üliõpilaste ettevalmistamist ta üldse ei maininud. Teaduste Akadeemia liikmete hulgas polnud ikka veel vene teadlasi, aga Schumacher arvas võivat selle eest hoolitseda nüüd veelgi vähem kui kunagi varem.

Venemaa keisriks peeti Ivan Antonovitši, väikest poissi, kes alles oli saanud oma esimesed mänguasjad: kuus mitmevärvilistest eredaist sametlapikestest õmmeldud palli. Tema ema Anna Leopoldovna, hiljuti surnud keisrinna Anna Ivanovna õetütar, kuulutati valitsejaks kuni väikese keisri täisealiseks saamiseni. Ta oli pooleldi sakslane. Keisri isa, Braunschweigi hertsog, seisis vene armee generalissimuse kohal. Kõige tähtsamaile kohtadele õukonnas olid määratud sakslased. Tõsi küll, valitsevasse perekonda kuulus veel Peeter Suure tütar tsarevna Jelizaveta, aga ta oli kõrvaldatud igasugustest riigivalitsemise asjadest. Oli teada, et tsarevnat huvitasid kõige rohkem tants ja lõbusad õuepeod noorte vene kaardiväe-ohvitseride seltskonnas.

„Lõbutseb üleliia selleks, et võiks veel hoolida riigivalitsemise asjadest,” kõneldi Jelizaveta Petrovnast.

Schumacher teadis, et ta leiab toetust keisrikojast, kui hakatakse ette heitma, et ta ei soovi korraldada õpetust vene üliõpilastele. Raamatu „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised” pühendas ta valitsejanna Anna Leopoldovnale. Lehitsedes äsja saadud raamatut, luges Schumacher mõnuga eessõnast seda kohta, mis talle eriti meeldis.

„Millist heaolu võime oodata Teie Keiserliku Kõrguse valitsuselt ja millist õnne on meil loota tulevikus teie kõrguse kõige kallima poja, meie kõige armulisema keisri valitsuselt, kui teie keiserlik kõrgus mitte ainult riiklikus ettenägelikkuses ja tarkuses, vaid ka armuliku hoolitsemise poolest teaduste ja kunstide arenemise eest... tema majesteedile täiuslikuks eeskujuks olete.”

Ebameeldivuste vältimiseks ei armastanud Schumacher tähtsaile dokumentidele oma allkirja anda. Ent sel korral polnud midagi karta. Ta kirjutas pühendusele alla: „Teie keiserliku kõrguse kõige alandlikum sulane Johann-Daniel Schumacher.”

Pühenduse järele olid raamatusse paigutatud andmed akadeemia liikmete ja teenistujate kohta. Professorite nimestikule järgnes adjunktide loetelu. „Adjunktid alluvad oma teadusalade järgi professoreile, et aja jooksul, kui nad vääriliseks osutuvad, võiksid astuda nende asemele,” nii seletati selle ameti tähendust.

Adjunktide, samuti nagu professoritegi hulgas ei olnud ainustki venelast. Tõsi küll, sellele ametile oli kaks vene kandidaati: Grigori Teplov ja Mihhail Lomonossov. Schumacher ei nimetanud neid raamatus, aga ta ei võinud neid unustada, sest et nad endid, kumbki omal viisil, sageli meelde tuletasid.

Teplov oli väga osav, kaalutlev ja sihikindel noormees. Ta oli üksvahe õppinud Peterburi seminaris, sai siis Teaduste Akadeemia juurde üliõpilaseks ja lõppeks tõlgiks. Teplovil edenes hästi igasugune õppimine: nii keeled, joonistamine kui ka muusika. Aga veelgi edukamalt taipas ta seda teadust, mida üle kõige hindas Schumacher ise: oskust sidemeid luua vajalike inimestega, et igaüht oma eesmärkideks ära kasutada.

1741. aasta mäikuust alates töötas Teplov intensiivselt akadeemik Ammani juhtimisel botaanika alal. Ta kirjutas juba „specimen'it”, nagu tookord nimetati proovitööd, mille põhjal võidi hinnata õppimise lõpetanud üliõpilase teadmisi. Kuid ta lootis rohkem oma osavusele kui käsikirjale ja ei lasknud mööduda juhust osutada Schumacherile mõnd väikest teenet.

„Käsi peseb kätt,” kordas Teplov tuntud vanasõna.

See andekas, teenistusvalmis ja leidlik noormees meeldis Schumacherile. Aga ta mõistis, et Teplov vajab adjunktiametit ainult kui redelipulka, millele võib toetuda kõrgemale tõusmisel. Pikaajalised teenistuskogemused ennustasid Schumacherile, et sellised inimesed kaotavad kiiresti alandlikkuse, kui nad omandavad võimu.

Schumacher eelistas hoida Teplovi käepärast juhuks, kui on tarvis määrata venelast adjunkti kohale, ja ei kiirustanud eriti tema esilenihutamisega.

Teisel kandidaadil adjunkti kohale Mihhail Lomonosovil oli vähe ühist Teploviga. Lomonossovi elus oli palju erakordset. Ta oli kirjaoskamatu kaluri poeg ja lahkus kodukülast Arhangeliski piirkonnas, et õppida. Lomonossov õppis viis aastat Moskvast ja siis umbes niisama palju aega välismaal. Ta kuulas Marburgi ülikoolis kuulsat professori Christian Wolffi loenguid füüsika alalt ja õppis siis Freibergis mäenõunik Henckeli juures mäeasjandust

Kunstikamber. Gravüür raamatust „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised”.

ja metallurgiat. Henckeliga läks Lomonossov riidu ja sõitis omavoliliselt Freibergist minema.

Lomonossov oli ilmselt paindumatu ja liiga iseseisev. Schumacher eelistas sääraseid inimesi Teaduste Akadeemiast kaugemal hoida. Ent Lomonossovi väljaõpetamiseks välismaal oli akadeemia kulutanud palju raha. Schumacher ei tahtnud tunnistada, et seda oli tehtud asjata.

Pealegi võis Lomonossovit tarvis minna. Teaduste Akadeemia pidi iga piduliku sündmuse puhuks keisrikojas välja andma õnnitlusvärse. Niisuguseid oode kirjutas alati saksa keeles akadeemik Stählin, aga polnud kedagi,

kes oleks neid tõlkinud vene keelde. Üliõpilane Lomonossov oli aga juba välismaalt saatnud oodi, mille ta oli luuletanud Türgi kindluse Hotini vallutamise puhul Vene vägede poolt.

Schumacher tegi Lomonossovile ettepaneku koostada kunstikambri mineraloogiliste kollektsioonide kataloog ja andis tema hoolde tõlkimise saksa keelest. Lomonossov täitis edukalt temale antud ülesanded ja esitas oma esimesed, juba välismaal kirjutatud teaduslikud tööd. Kuid kantselei nimekirja järgi oli ta aga ikka veel üliõpilane, keda oli saadetud välismaale õppima, olgugi et elas juba viis kuud Peterburis.

Schumacher vaatles tähelepanelikult raamatut „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised” ja helistas siis tema ees laual seisvat hõbekellukest. Kui ilmus sekretär, tegi Schumacher korralduse koostada uue raamatu kohta kuulutus ja avaldada see lähemas „Sankt Peterburgi Teadete” numbris.

Möödus kaks nädalat.

Nagu alati, väljus Schumacher 25. novembri hommikul täpselt kakskümmend viis minutit enne üheksat kodunt, et sõita Teaduste Akadeemia kantseleisse. Schumacher elas Vassili saarel, mitte kaugel Teaduste Akadeemiast. Aga ta arvas, et peab oma positsiooni kohaselt omama isiklikku sõidukit ja mitte jala teenistusse minema nagu mõni kantseleiametnik.

Soliidne, korralikult rõivastatud kutsar Kurt Jakob, keda venelased kutsusid Knut Jakovlevitšiks, sõitis kahe rammusa, hoolikalt puhastatud hobusega trepi ette.

Sellel kella-ajal oli tänaval vähe liiklejaid. Ent mitte kaugel kodunt kohtas Schumacher kaardiväesõdurite salka ohvitseri juhtimisel. Sõdurid sammusid kiiresti, nähta-

vasti rutates täitma mingit käsku, ja selles oli midagi mitte päris tavalist.

Olles veidi edasi sõitnud, nägi Schumacher kahe tänava ristumiskohal kaht hellebardidega varustatud putkavahti, kes millegi üle kahe sõduriga rääkisid. Nende lähedal seisis eit kaelkookude otsas rippuvate pangedega ja kuulatas kaela õieli ajades nende kõnelust. Ka see oli ebatavaline. Linnas oli nähtavasti midagi juhtunud.

Nagu alati, astus Schumacher viis minutit enne üheksat kantselei esikusse. Muud teenistujad pidid ilmuma kell seitse hommikul, ja eestois rippus juba mitmesuguseid pealistrõivaid, alates vene kantseleiametnike pealisriideta poolkasukaist ja lõpetades karusnahaga kaunistatud ja korralikult õmmeldud soojade mantlitega, mis kuulusid sakslastele, kes teenisid kantselei kõrgemal kohtadel.

Eestois pääses Schumacher oma kabinetti läbi suure toa, milles töötasid kantseleiametnikud. Tavaliselt istusid nad vaikselt pikkade laudade taga ja kribisid tasakesi oma hanesulgedega. Sel korral kostis kantseleist kõnekõminat. Kui Schumacher lävele ilmus, vaikis jutt kohe. Kõik kakskümmend seitse kantseleiametnikku — kirjutajad ja abikirjutajad, kantseleiametnikud ja tõlgid — tõusid, nagu alati, kui Schumacher neist möödus, üksteise järel püsti ja kummardasid talle sügavalt. Aga nende elavais nägudes oli midagi ebaharilikku. Ja Schumacher mõtles jällegi: „Midagi on juhtunud.”

Kantselei asjaajamine toimus kahes — vene ja saksa keeles, ja seda juhatas kaks sekretäri: sakslane Messer ja venelane Voltškov.

Igal hommikul viis minutit kümne peal pidi Messer ilmuma kabinetti ettekandega. Ta tuli ka sel korral tavalise täpsusega, aga järjekordse ettekande asemel teatas ta, et teine sekretär Voltškov jutustanud ametisse ilmudes, et

tsarevna Jelizaveta Petrovna olevat kaardiväe-ohvitseride saatel, eesotsas Preobraženski polgu esimese grenaderirooduga ilmunud öösi paleesse. Ta areteerinud Ivan Antonoviitši, valitsejanna Anna Leopoldovna ja tema abikaasa Braunschweigi hertsogi, aga palee vahtkond polevat teinud väikese keisri ja tema vanemate kaitseks ainustki lasku.

Kaks kantseleiametnikku hilinenud teenistusse, sest nad peetud teel kinni, kusjuures nad näinud, et areteeritud feldmarssal Münnich viidud valve saatel tsarevna Jelizaveta Petrovna paleesse. Ja üks tõlkidest jutustanud, et kaheteistkümne kolleegiumi hoone, milles asusid kõrgemad valitsusasutised, olevat juba öösi kaardiväe-üksuste poolt vallutatud. Kapral ja mõned hoonet valvavad sõdurid olevat end värava ette süüdatud lõkketule juures soojendanud. Ja küsimusele, mis juhtunud, vastanud kapral:

„Tema majesteet valitsejanna Jelizaveta Petrovna suvatses isa troonile astuda.”

Schumacherile oli selge, et teate tõepärasuses ei tule kahelda. Meenutades sealsamas oma allkirja Anna Leopoldovnale määratud pühenduse lõpul raamatus „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised”, tegi Schumacher endale ettevaatamatuse pärast etteheiteid.

„Ettevaatus on tarkuse ema. Alati on mõistlikum varju jääda ja mitte liiga ette tikkuda,” mõtles ta meelepahaga.

Schumacher võttis paberilehekese ja kirjutas sellele saksa keeles mõne sõna.

„Saatke see vähimagi viivitusega müüja Preusserile akadeemia raamatukaupluse. Raamatut „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised” edaspidi mitte kellelegi müüa, pakkida hoiuruumi ja kinni pitseerida,” ütles ta tähekest ulatades sekretärile.

Ja lisas siis:

„Tuleb arvata, et manifest tema majesteedi troonileastu-

misest järgneb nüüd kohe. Ma ise õnnitlen siis teenistujaid seadusliku keisrinna troonileastumise rõõmsa sündmuse puhul. Aga seni tehku nad oma tööd ja ärgu arutagu seda, mis ei puutu nende ametikohustesse.”

Järgmise päeva hommikul helistati kirikukelli. Kõigis Peterburi kirikuis toimetati vannutamist. Kõik teenistujad pidid keisrinnale viibimata andma truudusvande.

Püüdes üksteist ennetada, ruttasid tähtsaimad võimukandjad paleesse, et kinnitada Jelizaveta Petrovnaele oma truudust. Paljud neist olid veel päeva paari eest lipitsenud Anna Leopoldovna lähikondsete, krahv Löwenwolde ja parun Mengdeni ümber. Nüüd ruttasid võimukandjad võitma Jelizaveta pooldajate — lihtsate vene perekonnanime-dega kaardiväe-ohvitseride: Vorontsovide, Šuvalovite ja Rumjantsevite heatahtlikkust.

Ka Schumacher püüdis mitte asjata aega kaotada. Selgus, et raamatut „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia asutised” oli müüdud vaid mõni üksik eksemplar. Ülejäänud raamatuist käskis Schumacher viibimata pühenduse välja lõigata ja kakskümmend eksemplari safiani ning brokaati kōita, et neid annetada uutele aukandjatele.

Niipea kui kantselei sai troonileastumise manifesti, saatis Schumacher teenija luule ja kõnekunsti professori akadeemik Stählini järele. See aimas kohe, miks teda kutsutakse, ja hakkas juba teel kantseleisse saksa keeles koostama uut keisrinnat ülistavaid värsse.

See oli temale harjunud töö: kantselei tellimisel oli ta kirjutanud sääraseid oode nii keisrinna Anna Ivanovnaele ja väikesele keisrile Ivan Antonovitšile kui ka valitsejanna Anna Leopoldovnaele. Sel korral nõudis Schumacher, et ood oleks võimalikult pikem — Teaduste Akadeemia erilise püüdlikkuse märgiks.

Luuletus tuli kirjutada väga kiiresti, et seda tõlkida ja

trükkida veel enne 18. detsembrit, millal pidi pühitsetama Jelizaveta sünnipäeva.

Nagu alati, vastas Stählin rafineeritud viisakusega, et loeb endale suureks auks ettepanekut kirjutada ood, mida kavatsetakse annetada tema majesteedile. Ja öelnud, et tema muusa on alati valmis teenima akadeemiat, lahkus ta Schumacherile viisakalt kummardades.

Kolme päeva pärast tõi Stählin Schumacherile oodi. See polnud kirjutatud halvemini kui sajad samasugused oodid, mida koostati iga aasta saksa kuningate, hertsogite ja vürstide paleedes: samalaadilistes väljendustes loendati Jelizaveta Petrovna voorusi ja niisama voolavad olid riimid. Schumacher märkis heameelega, et Stählin ka sel korral oli kirjutanud oodi nii nagu kirjutavad kõik.

Kantselei teenija saadeti kohe Lomonossovi järele.

„Teaduste Akadeemia osutab teile seda au, et usaldab teie hoolde tema majesteedile annetada kavatsetava oodi tõlkimise vene värssidesse,” ütles Schumacher saksa keeles.

Lomonossov ei taibanud au eest tänada, võttis käsikirja ja vaatas sealsamas esimese lehekülje läbi.

„Tõlgin. Loodan, et vene värssid ei saa halvemad saksa-keelseist, sest meie keel pole mitte vähem kaunikõlaline kui saksa keel,” vastas Lomonossov veendunult.

„Näeme seda, kui olete ülesande täitnud,” vastas Schumacher kuivalt.

Lomonossov nikutas peaga ja väljus.

Tahtmatult meenusid Schumacherile Stählini meeldivad kombad ja ta mõtles:

„Lomonossovi välismaa kuub on, tõi küll, juba kaunis ära kantud, aga ise on ta ikka veel Arhangeliski talumees.”

Lomonossov tõi oodi tõlke mõne päeva pärast. See oli kirjutatud pidulikes ja kõlavais värssides. Temas väljen-

dus selgesti lootus, et ka Jelizaveta Petrovna oma isa eeskujul püüab Venemaal teadust levitada:

Koor teaduste, sa hõiska nüüd,
Kord Peetrilt, Katariinalt loodud,
Et kostaks su kõikvõimas hüüd:
See päev meil kõigil õnne toonud.
Suur Peeter mille algatas,
Jelizaveta tõstab taas.

Schumacher tegi viivitamata korralduse ood ära trükida kõige paremal paberil.

Jelizaveta Petrovna sünnipäeva pühitseti pidulikult. Tulistati suurtükkidest, süüdati suurepärase tulevärk ja korraldati akadeemik Stählini kava kohaselt ilutulestik. Teaduste Akadeemia poolt annetatud ood võeti palees heakskiitvalt vastu.

Ja ometi tundis Schumacher end nii, nagu oleks pinnas, millel ta palju aastaid kindlalt oli seisnud, tema jalge all kõikuma lõõnud. Tal oli see tunne juba esimestest päevadest pärast pööret, kui talle teatati, et Jelizaveta Petrovna, olles ilmunud temale ustavate ohvitseridega paleesse, et kukutada Ivan Antonovitši, olevat öelnud vahil seisvaile sõdureile:

„Kas tahate teenida mind nagu teenisite minu isa? Teate isegi, milliseid piinu ma olen kannatanud, kannatan praegu ja kannatab kogu rahvas sakslaste tõttu.”

Ja just samuti nagu Schumacher tundsid kõik Peterburis elavad sakslased ärevust. Isegi Saksi saadik, külastades kunstikambrit, ütles Schumacherile: „Mina kirjutasin oma kuningale otsekohele: „Meie, vaesed välismaalased, oleme rahutud ja väriseme siin.””

Jelizaveta Petrovna ukaasiga kinnitatud senaatorite nimestikus ei leidunud ainustki sakslast. Kõik uued kammerhärрад kandsid vene perekonnanimesid.

Peterburi Teaduste Akadeemia, kelle liikmete hulgas polnud ikka veel ühtki venelast, võis nüüd saada teravate kallaletungide osaliseks. Schumacher lõi kartma, et vastust anda tuleb siin temal. Oli vaja kiiresti määrata kas üks või kaks venelast adjunktideks, et neist aja jooksul oleksid võinud saada akadeemikud.

Schumacher ruttas adjunktiks ülendama Grigori Teplovi. Lomonossov leidis, et on tulnud aeg tegutsemiseks. Ta nõudis tungivalt, et talle viimaks ometi antaks koht Teaduste Akadeemia juurde.

Schumacher aimas, et see kangekaelne ja isemeelne mees võib tulevikus kantseleile palju tüli tekitada. Kuid Lomonossovi kohalenimetamisest keeldumine ei oleks praegu olnud mõistlik.

1742. aasta 8. jaanuaril kirjutas Schumacher alla otsusele: „Lomonossov saagu füüsika klassi adjunktiks.”

Peeter I vähe aega enne surma alustatud töö hakkas kandma loodetud vilja. Esimene vene teadlane, kirjaoskamatu talupoja poeg, oli rajanud endale tee Teaduste Akadeemiasse.

Uus adjunkt.

Uus adjunkt Mihhail Vassiljevitš Lomonossov oli hiljuti saanud kolmekümne-aastaseks. Ta oli pikk ja laiaõlaline. Tema liigutused olid kindlad nagu paljudel meestel, kes on lapseas katmi kaluri- või madruseelu elanud. Ta kõneles valjult, otsustavalt ning kindlalt. Hoolimata sellest, et esimesed noorusaastad olid möödas, võis tema suures, veidi tüsedas kehas märgata ülevoolavat jõudu.

Mihhail Lomonossov oleks tõenäoliselt nagu tema isa ja vanaisa võinud palju tunde järgemööda kaluripaadi ahtris tormi käes seista, laskmata käest tüüri ja hoolimata ühestki väsimusest.

Uus adjunkt tundis hästi ladina ja saksa keelt, töötas füüsika, keemia ja teiste teaduste alal. Sellest hoolimata sarnanes ta oma kaasmaalastest põhjarandlastega, jõuliste ja tugevate meestega, kes tema kodumaal langetasid ja tahusid puid, et ehitada oma taresid, käisid odaga karujahil ja püüdsid merihobusid. Lomonossov rõivastus nagu kõik teisedki: kandis pikka kuube, värvilisest kalevist lühikesi pükse, põlvsukki, pannaldega kingi ja parukat. Ja ometi erines ta kogu oma laadilt Teaduste Akadeemia teistest teenistujatest.

Oli möödunud juba üksteist aastat sellest ajast, kui Lomonossov oli lahkunud oma isakodust. Ent Arhangelski kubermangu Holmogorõ kreisi Kuroostrovi vallas loeti teda ikka veel Denissovka külast ajutiselt lahkunud talupojaks.

Tema isa Vassili Dorofejevitš maksis tema eest iga aasta hingemaksu.

Vassili Dorofejevitš polnud poega näinud sellest ajast saadik, kui Mihhail Lomonossov oli talvel 1730. aastal oma kodukülast lahkunud, kuid hinge põhjas lootis ta ikkagi, et ainuke poeg ja pärija/kunagi isakodusse tagasi pöördub.

1741. aasta kevadel, kui Mihhail Lomonossov pärast õpinguid välismaal Peterburisse tagasi pöördus, läks Vassili Dorofejevitš oma viimsele laevasõidule Jäämerel. Kõige varajasemast noorusest alates käis ta iga aasta kevadel merel kalapüügil ja hülgejahil. Sel korral ei pöördunud Vassili Dorofejevitš enam tagasi. Valla maksumaksjate talupoegade nimekirja tehti tema nime juurde märge: „Uppus 1741. aastal merre.” Sääraseid märkmeid oli selles nimestikus palju.

• „Kalurihaudadest on meie kaldad rikkad,” kõnelesid põhjarandlased.

Mihhail Lomonossovi eest hakkasid tema koduküla elanikud kui põgeniku eest kogukonna rahadest makse maksma: talupojad vastutasid maksuvõlgnike eest ühiskäendusega. Alles kuus aastat pärast isa surma kustutati Lomonossov Denissovka küla maksumaksjate talupoegade nimekirjast.

Adjunktiamet avas tee rahulikule teaduslikule tööle. Lomonossov ei tarvitsenud nüüd teenistuse pärast muret seda. Ta sai kolmkümmend rubla kuus, mis tol ajal polnud väike raha: Vene laevastiku leitnant sai viisteist rubla kuus ja võis ühes perekonnaga selle rahaga ära elada. Tõsi küll, akadeemia teenistujad said palka väga suure hiliemisega ja pidid seda sageli mitu kuud ootama. Siiski võisid Lomonossovit kadestada tema sõbrad, kes olid ühes temaga viie aasta eest Moskvast siia sõitnud, et Tea-

duste Akadeemia juures edasi õppida. Isegi parimad neist, Golubtsov ja Lebedev, töötasid ainult tõlkidena ja said kolm korda vähem palka kui adjunkt.

Saanud adjunktiks, omandas Lomonossov õiguse viibida akadeemilistel konverentsidel. Nii nimetati istungeid, milledeks akadeemikud põhikirja kohaselt kaks korda nädalas pidid kokku tulema. Kui Lomonossov koos Moskva kooli teiste õpilastega sõitis Peterburisse, võis ta ainult kaugelt vaadata, kuidas tähtsad, ligipääsematud akadeemikud teatud päevadel ja tundidel üksteise järel suundusid konverentsisaali, kus nad arutasid teaduslikke küsimusi.

Pea kõrgel, sammus peenelt rõivastatud astronoom Delisle, kes oli väga uhke sellele, et oli juba Pariisis omandanud kuulsuse oma arvutusvõimega. Just määratud kellaajaks ilmus füüsik akadeemik Krafft, alati täpne, asjalik ja enesekindel nagu inimene, kes on kõik põhjalikult läbi kaalunud ja kes tunneb oma väärtust. Laialt sammus mühakas, järsk ja isekas Weitbrecht, kes ise ennast kõrgelt hindas uurimuste pärast inimese anatoomia ja füsioloogia alal.

Tol ajal ei sõandanud Lomonossov akadeemikuid isegi mitte kõnetada. Need olid nagu kõrgemat liiki olevused kui Moskvast sissesõitnud õpilased. Saanud adjunktiks, astus Lomonossov nüüd teatud uhkustundega üle konverentsisaali läve.

Saal oli sisustatud lihtsalt ja kainelt. Keskel seisis suur roheline kaleviga kaetud ümmargune laud. Sellele oli paigutatud neli tinast tindipotti, hästiteritatud hanesuled ja paberivirnakesed. Laua ümber asetsesid akadeemikute jaoks määratud sirgete kõvade korjudega nahast tugitoolid. Ühe seina ääres seisis nahkistmetega toolid, teise äärde oli paigutatud kapp konverentsi protokollide ja paberitega.

Laua ääres istus juba viis või kuus akadeemikut, kuid istung polnud veel alanud. Väike tüse Stählin, kes omas ligipääsu suursugustesse perekondadesse, jutustas elavalt saksa keeles oma naabrile akadeemik Krafftile sellest, mil-liseid grandioosseid ettevalmistusi tehakse õukonnas kroo-nimispidustusteks, mis peavad toimuma Moskvas kui Vene riigi vanas pealinnas.

Lomonossov kummardas. Stählin vastas viisakalt, kuid veidi üleolevalt, Krafft nikutas kergelt peaga ja näitas Lomonossovile koha ühele seinäärsele toolile: adjunktidel polnud õigust akadeemikute kõrval ümmarguse laua juu-res istuda.

Seepeale astus sisse uute välismaiste ajalehtede pakiga raamatukoguhoidja abi Taubert, kohusetruu ja aupaklik noormees, keda Schumacher soosis. Sügavalt kummarda-des pani Taubert ajalehed ja raamatud ümmargusele lauale. Kohe sirutus välja mitu kätt. Igaüks ruttas võtma huvitavamat.

Siis luges konverentsi sekretär ladina keeles ette eel-mise istungi protokollu ja akadeemik Weitbrecht võttis sõna järjekordseks ettekandeks. Ta avas ladinakeelse käsi-kirja „Anatoomilisi vaatlusi huulte ja keele ligamentide juures”, ja hakkas silmi kuulajate poole tõstmata lugema. Aga kuulajad vaatlesid samal ajal nende ees seisvaid välismaa väljaandeid

Tol ajal istusid konverentsidel koos täiesti erinevail teadusaladel töötavad akadeemikud. Loomulik, et ei Stählin, kes pidas ennast spetsialistikks kunstiajaloo alal, ei astronoom ja geograaf Winsheim, ei õigusteaduste tundja Goldbach võinud tunda huvi huulte ja keele ligamentide kirjelduse vastu. Pealegi laoti Weitbrechti raamatut, suurt ladinakeelset tööd „Sündesmoloogia”, mis sisaldas inim-keha ligamentide kirjeldust, sel ajal juba Teaduste Aka-

deemia trükikojas ja polnud vajadust konverentsil selle üksikuid peatükke ette lugeda. Aga akadeemikud olid kohustatud istungeiks sageli kokku tulema ja pidasid vahel isegi tarbetuid ettekandeid, just nagu oleksid nad alaliseks vaikselt kokku leppinud mitte segada teisi sel ajal lugemast, mida keegi tahtis.

Kui Weitbrecht ettekande lõpetas, esitas akadeemik Krafft ettekandjale kombekohaselt kaks või kolm küsimust. Siis palus mõningaid seletusi Goldbach, keda nooruses oli huvitanud meditsiin. Sellega lõppes istung ja kõik tõusid kiiresti püsti nagu inimesed, kes on täitnud oma kohustuse.

Saalist väljudes oli Lomonossovil imelik tunne: nagu oleks osutunud teadusetempel, millena temale kui asjasse pühendamata oli varem paistnud konverentsisaal, üsna tühjaks.

Lomonossov hakkas pidevalt osa võtma akadeemikute konverentsidest. Kuid teatav rahuldatus, mida ta alguses oli tundnud, kasvas veelgi.

Peterburi Teaduste Akadeemia elas ajutiselt üle teatavat languseseisundit. Kõige kuulsamad teadlased, kes olid olnud akadeemia liikmeiks tema asutamisest alates, ei sobinud Schumacheriga ja sõitsid minema otsekohe pärast viieaastase lepingu lõppemist. Kõige silmapaistvam noortest akadeemikuist, Leonhard Euler oli suutnud oma nime mõne aastaga kuulsaks teha. „Sankt Peterburgi Teaduste Akadeemia Kommentaaride” need väljaanded, milles ilmusid ladina keeles tema artiklid, said kogu maailma matemaatikute hulgas suure tähelepanu osaliseks. Kuid ka Euler lahkus Teaduste Akademiast vähe aega enne seda, kui Lomonossov välismaalt tagasi pöördus.

Kaks ülejäänud noort ja andekat teadlast, ajaloolane Müller ja loodusteadlane Gmelin polnud veel Siberi-reisilt tagasi pöördunud. Nad olid Peterburist umbes kümne aasta

eest välja sõitnud, võttes osa kapten-komandör Beringi ekspeditsioonist, ja saatnud selle aja jooksul akadeemiale palju väärtuslikku materjali. Nüüd viibisid nad juba tagasi- teel, kuid ei kiirustanud, vaid peatusid mitmesugustes kohtades uute vaatluste ja tööde sooritamiseks.

Peterburisse jäänud akadeemikud olid enam-vähem keskpärased inimesed. Nad võisid lisada mõningaid oma- poolseid tähelepanekuid juba teiste poolt tehtud töödele, kuid nad ei püüdnud rajada uusi teid. Sellest hoolimata olid nad ise kõik oma teenetest suurel arvamisel ja vaata- sid noorele vene adjunktile ülalt alla.

„Nad on üliuhked ainuüksi oma akadeemilise kutse üle. Aga seda nad ei tea, mida teab isegi lihtne vene talu- mees, kes on loonud vanasõna: „Mitte koht ei tõsta meest, vaid mees tõstab kohta”, mõtles vahel Lomonossov.

Talle meenus mäenõunik Henckel, kelle juures ta oli Freibergis õppinud. Henckel tundis hästi seda kitsast tea- dusala, millel ta töötas, ja ei väljunud selle piiridest. Ta hindas samuti kõrgelt oma seisust ja suhtus halvustavalt vene üliõpilasse, kes ei soovinud käituda nagu kõik teised ja alatasa esitas küsimusi: „Miks? Millest? Misjaoks?”

Lomonossov tundis varsti, et samuti nagu kunagi Frei- bergis, kasvab temas ka siin protestitunne nende enesega rahul olevate inimeste vastu, kes nii tähtsalt peavad istun- geid ja nii vähe pakuvad teadusele uut.

Füüsikaadjunktina pidi Lomonossov töötama füüsika- kabinetis professor Krafft'i juhtimisel. Füüsikakabinet oli väga hästi varustatud töövahenditega.

Juba Peeter I, läkitades Schumacherit enne Teaduste Akadeemia avamist välismaale, oli öelnud:

„Osta ja too siia igasuguseid füüsika- ja matemaatika- alalisi masinaid!”

Schumacher polnud kunagi tegelnud füüsikaga. Kuid

tutvudes välismaa muuseumidega ja vesteldes välismaa teadlastega sai ta möödaminnes teada, kus ja kes teeb kõige paremaid aparate füüsikaliste katsete jaoks. Talle nimetati tuntud Hollandi füüsikut Muschenbroeki, kuulsat elavhõbetermomeetri leiutajat Fahrenheiti Londonis ja mikroskoobi leiutaja optik Leeuwenhoecki töökoda Amsterdamis. Kui esimesed akadeemikud jõudsid Peterburisse, leidsid nad siin oma imestuseks eest sääraseid aparate, mida nad ei lootnud Venemaal näha. Füüsikakabinet täienes ka siis, kui seda hakkas juhtima akadeemik Krafft, kes oskas Schumacheriga sobida.

„Meie füüsikakabinet on kuulsaim kogu Euroopas,“ seletas Krafft uhkusega.

Lomonossov leidis siin tõepoolest kõik füüsikule vajaliku: õhu- ja veepumpasid, kõigis süsteemes baromeetreid ja termomeetreid, kõige täpsemaid kaalusid ja muud.

Akadeemik Krafft tundis hästi füüsikat ja matemaatikat. Uhtlasi teostas ta Peterburis hulga aastate jooksul ilmastikuvaatlusi. Juba keisrinna Anna Ivanovna oli vihmastel ilmadel korduvalt saatnud tema juurde küsima: „Kunas muutub ilm?“

„Mina vastasin edukalt akadeemia kasuks,“ seletas Krafft hiljem.

Krafft andis uuele adjunktile kohe ülesande: Lomonossov pidi tema artikli „Mitmesuguste masinate lühike kirjeldus“ vene keelde tõlkima. Samal ajal hakkas Lomonossov Kraffti füüsikaliste katsete juures abistama. See oli kasulik töö, sest selle juures võis omandada edasiseks tööks vajalikke oskusi.

Kuid uus adjunkt mõtles paljudest säärastest küsimustest, mis tema professorit sugugi ei huvitanud.

Nagu kord ja kohus, huvitas Kraffti ainult füüsika ja osalt matemaatika, olgugi et ta oli hästi tuttav ka mõnede

*mitme
võrgus*

teiste teadusaladega. Lomonosovit ei huvitanud keemia mitte vähem kui füüsika ja ta mõtted ei keerelnud mitte ainult loodusseaduste, vaid ka vene värsiehituse reeglite ümber.

„Et teaduses edasi jõuda, on vaja püüda vähesest palju teada saada,” seletas Krafft.

„Aga mina tahan paljust palju teada,” vastas Lomonossov.

Akadeemik Krafft ja tema adjunkt jäid teineteisele võõraks.

Rohkem lähenes Lomonossov teisele akadeemikule, nooremale füüsikaproffessorile Richmannile. See oli Lomonossoviga üheeline lihtne tagasihoidlik ja töökas mees. Kohtudes Richmanniga füüsikakabinetis, vestles Lomonossov temaga sageli sõbralikult küsimustest füüsika alalt. Ja siiski tundus Lomonossovile vahel, et füüsikakabinet on tühi: polnud ainustki vene üliõpilast, kes seal oleks töötanud.

Peterburi Teaduste Akadeemias oli sel ajal ainult neli vene üliõpilast. Kantselei paberitel seisis nende nimede juures märkus: „Töötavad astronoomia ja maakaartide koostamise alal.” Tegelikult tähendas see, et nad on lihtsalt joonestajaiks akadeemik Winsheimi juures, kes valmistas ette Vene keisririigi atlase trükkandmist.

Füüsikakabinet kahe akadeemikuga, kes kõnelesid ainult saksa ja ladina keelt, aitas Venemaal teadmisi levitada niisama vähe, nagu poleks ta asunud mitte Peterburis, vaid välismaal.

„Ega ma ometi selleks niipalju aastaid võõrastes maa-des ei õppinud, et kodumaale tagasi pöördudes täpselt samuti nagu võõrsil töötada. Tuleb töötada selleks, et teadused leiaksid endile lõppeks eluaseme meie Vene riigis,” mõtles Lomonossov.

Teadust võis vene rahvale kättesaadavaks teha ainult kõneldes talle teaduse saavutustest vene keeles. Lomonosov hakkas tõlkima Christian Wolffi väikest raamatut „Eksperimentaalne füüsika”. Töötades selle tõlke kallal, meenus Lomonossovile sageli tema õppimine Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia füüsikaklassis: seal sunniti pähe õppima katkendeid Vana-Kreeka filosoofi Aristotelese teostest ja tekste pühakirjast. Õpetajad kartsid kõige rohkem seda, et õpilased võiksid hakata iseseisvalt mõtlema. Igasugust kahtlemist loeti patuks. Aga ometi oli teaduse ajalugu juba ammu näidanud, et ainult täpsed katsed aitavad avastada looduse seadusi. Inimesed, kes kordasid valmis arvamusi, tammusid abitult samal kohal.

„Pimedada kinnipidamise tõttu ühe inimese arvamustest pole teadus kannatanud sugugi mitte vähem kui barbarite vägivaldsete sissetungide all. Kõik teaduse alal katsetajad järgisid ainult Aristotelest ja pidasid tema arvamust tõeks. Ma ei põlga seda kuulsat ja omal ajal suurepäraselt filosoofi. Kuid mind panevad kahetsusega imestama need, kes arvasid surelikust inimesest, nagu oleks ta ilmeksimatu. Just see oligi teaduse arenemise peamiseks takistajaks,” seletas Lomonossov, meenutades Moskva kooli viljatuid tunde.

Wolffi raamatus kirjeldati katseid, mis avastasid füüsika põhiseadusi. Raamat ei pakkunud mitte ainult teadmisi, vaid õpetas ka mõtlema. Lomonossov pidas seda kõige tähtsamaks. Et avaldada oma mõtteid, otsustas ta tõlkele kirjutada eessõna.

„Pythagoras tõi ühe geomeetrilise reegli leiutamise eest Zeusile ohvriks sada härja. Kui aga tänapäeval vaimukate matemaatikute poolt leiutatud reeglite puhul toimida tema ebauskliku agaruse eeskujul, siis leiduks vaevalt kogu maailmas niipalju sarvloomi. Ühe sõnaga, kõige uuemal

ajal on teadused niivõrd edenenud, et mitte ainult need, kes tuhat, vaid isegi need, kes sada aastat enne meid elasid, oskasid seda vaevalt loota. See tuleb peamiselt sellest, et nüüd õpetlased, eriti loodusteaduse ala uurijad, vähe hoolivad ühes peas sündinud väljamõeldistest ja tühjadest kõnedest. Loodusteaduse tähtsaim osa, füüsika, omab juba ühes suhtes kindla aluse: otsustused tehakse usaldatavate ja palju kordi korratud katsete põhjal," kirjutas Lomonossov.

Tõlkides Wolffi raamatut, võis Lomonossov füüsika-kabinetis sooritada kõik katsed, milledest raamatus oli juttu. See oli väga kasulik: sai korrata ja viia süsteemi teadmised füüsika alal, mis olid omandatud õppimisaastail.

Välismaal polnud Lomonossov hoolega õppinud mitte ainult füüsikat, vaid ka mäeasjandust koos metallurgiaga. Tal tekkis nüüd soov lihtsalt ja selgelt kirja panna kõik, mis ta oli omandanud. Ta hakkas kirjutama raamatut „Metallurgia ehk maagitööluse esimesi aluseid”.

Lomonossovi kodukohas ehtasid põhjarandlased vastu- pidavalt oma suuri palkidest talutaresid ja ükski töövaev nende majapidamises ei läinud asjatult kaotsi. Uus adjunkt tegi samuti oma tööd. Ta võttis kokku kõik, mis ta oli õppinud, ja püüdis ära kasutada kõiki omandatud teadmisi.

Ühtlasi jätkas Lomonossov enda täiendamist värsside kirjutamise alal. Tema luuletusi läks tarvis märksa varem kui teaduslikke raamatuid, mille kallal ta töötas.

Jelizaveta Petrovna avaldas ühes oma esimestest ukasidest selgesti soovi, et Venemaad valitsetaks Peeter I põhimõtete järgi. Seda tahet pidid teostama Senat ja teised kõrgemad asutised. Keisrinna kinnitas nende otsused, aga ei süvenenud ise riiklikesse asjadesse.

Astudes troonile, püüdis ta oma elu muuta lakkama-

tuks pidupäevaks. Tantsumuusika kõlas tema palees pea-aegu iga päev. Pidulikud lõuna- ja õhtusöögid järgnesid üksteisele. Õukonna laoruumid ja keldrid olid olnud enne Jelizaveta Petrovna troonileastumist küllalt täis, kuid nüüd selgus juba mõne nädala pärast, et neist tagavara-dest ei jätku uuele tsaarinnale kauaks. Vene ainsas ajalehes „Sankt Peterburgi Teated” hakkasid numbrist numbrisse ilmuma kuulutused:

„Tema keiserliku majesteedi õukonnale soovitakse osta suurel hulgal kaneeli, muskaatpähkleid, kõige puhtamat Kanaari suhkrut, Liibanoni kohvi, viigimarju, kuivatatud kirsse, viinamarju, magusaid mandleid, prantsuse kompekke ja parmesaanjuustu; seepärast, kui keegi neid aineid omab, ilmugu viibimata õuekontorisse.”

„Tema keiserliku majesteedi õukonna tarvituseks on vaja hankida: 1500 puuda mett, 4000 puuda humalaid.”

„Tema keiserliku majesteedi õukonnale soovitakse osta suurel hulgal järgnevalt mainitud jooke, nimelt: burgundia veini, šampanjat, reinveini, sektit, valget ja punast pantakki ja teisi veine.”

Eriti suurteks õuepidustusteks ei vajatud mitte ainult maiustisi, vaid ka õnnitlusvärse.

Poolteist kuud pärast Jelizaveta sünnipäeva pühitsemist pidi keisrikojas toimuma uus suurepärane pidustus. Keisrinna Jelizaveta vanem õde Anna Petrovna oli juba 1725. aastal abiellunud Holsteini hertsogiga, kellega ta kunagi Schumacheri pulmas tantsis. Kolme aasta pärast sündis tal poeg, kellele tema vanaisa Peeter Suure mälestuseks pandi nimeks Peeter. Mõne päeva pärast suri Anna Petrovna.

Saanud Vene keisrinnaks, oli Anna Ivanovna murega mõelnud väikesele Holsteini printsile, kes Peeter Suure ainukese lapselapsena omas õigust Vene troonile.

„Aga Holsteinis elab kuradike ikka veel,” oli ta kõnelnud oma lähikondsetele.

Jelizaveta Petrovna otsustas kuulutada õepoja Vene troonipärijaks. 1742. aasta veebruari alguseks saabus prints Peterburisse. Keisrinna korraldas talle erakordselt piduliku vastuvõtu. Nähes oma õe ainukest poega, oli ta rõõmust pisarateni liigutatud ja kinnitas talle rinda suure briljantidega ülekülvatud Andrease risti: Vene impeeriumi kõrgeima ordeni. Aga suurnikud ja õukondlased vaatasid teatava kahtlusega oma tulevasele käskijale.

Prints oli linalakk, oma vanuse kohta väike, rumalavõitu näoga nooruk. Vahel hakkas ta äkki grimasse tegema ja veiderdama. Siis sikutas temast mitte silmapilgukski lahkuv Holsteini ülemkammerherra Bergholtz, seesama, kes oli olnud juba kammerjunkruna Venemaal tema isa saatjaks, printsi kergesti varrukast. Grimass kadus Peetri näolt, kuid ta ei säilitanud kauaks tõsidust. Ja paljudel tekkis mõte, mida aga keegi ei sõandanud valjusti avaldada:

„Tema kõrgus on nähtavasti veidi lollakas.”

Õhtul korraldati palee ees säärane tore tulevärk, et taeva poole lendavad tuled olid suurest udust hoolimata kaugele näha. Ja viie päeva pärast seisis ees uus pidustus — tulevane troonipärija sai neljateistkümne-aastaseks.

Lomonossov pidi kirjutama järjekordse oodi, mis tuli „õepoja suurel sünnipäeval” Jelizaveta Petrovnaile pidulikult üle anda. Oodis kirjeldati värviküllaselt pidulikku kohtumist, mis oli korraldatud mõne päeva eest prints Peetrile, kes oli saanud vene suurvürstiks:

Sankt-Peterburg kuis soojes sooves
Sind vaatleb, oma igatsust,
Ei endas ka kui laias hoones
Või kanda kõike lõbustust.

Kuid ülal viskleb tulesära
Ja pilvigi veel värvib ära.

Selle oodi võis Lomonossov kirjutada ilma suurema vaevata: olid välja kujunenud kohustuslikud võrdlused ja ülistused, mis tuli mahutada riimitud värsidesse. Aga ikkagi tuli sellele kulutada mitu päeva. Uus adjunkt pidi harjuma mõttega, et tal tuleb sageli säärase värsseid pärast jätta kõrvale teaduslik töö.

Mõni päev pärast Peetri sünnipäeva pühitsemist asus Jelizaveta koos oma õukonnaga teele Moskvasse. Tsaare ja tsaarinnasid krooniti alati Kremli. Jelizaveta Petrovna tahtis sellest vanast kombest kinni pidada. Tema järel sõitsid Moskvasse ka kõrgemad aukandjad. Kõik püüdsid pidustustest osa võtta, et pääseda keisrinna silmade ette: kroonimispäeval jagati alati ordeneid, auastmeid ja rahalisi autasusid.

Akadeemik Stählin ilmus Schumacheri juurde ja teatas lahkelt naeratades, et peab ka sõitma Moskvasse: ilma temata ei tuldavast toime seal, kus on tarvis koostada pidustuste, tulevärkide ja ilutulestike plaane. Ja õuekontoris olevat juba valmis ukaas Teaduste Akadeemia kantseleile: „Lasta professor Stählinil Moskvasse sõita, andes talle akadeemia arvel raha sõiduks ja teisteks kuludeks.”

Schumacher kuulas teda heatahtlikult ära ja palus kaasa võtta Teaduste Akadeemia trükikojas trükitud parimaid gravüüre ja raamatuid.

„Ärge laske mööda ühtki juhust, et neid akadeemia nimel annetada suursuguseimatele isikutele ja kõigile, kes on praegu õue juures omandanud kaalu,” ütles Schumacher.

Pärast Stählini ilmus Schumacheri juurde Vassili Kirillovitš Tredjakovski, kes oli Teaduste Akadeemia sekretäri ametis. Schumacher, kes käitus inimestega alati vas-

tavalt nende kaalule, vastas Tredjakovski kumardusele üleolevalt. Kaksteist aastat tagasi oli Tredjakovski pärast mitme-aastast õppimist Prantsusmaal pöördunud tagasi Venemaale. Oleks võinud arvata, et teda ootab edu elus ja kirjanduses. Ta tõlkis värssides vene keelde prantsuse raamatu „Sõit armastussaarele” ja avaldas selle lisas oma-enda luuletusi.

Vene ilmlik luule oli siis alles tekkimas. Seepärast paistsid Tredjakovski luuletused, hoolimata nende raskepärasusest, oivalistena. Luuletajat võeti mõnedes tähtsates majades lahkelt vastu. Schumacher hakkas kirjutama Tredjakovskile prantsuse keeles lahkeid kirju, kinnitades talle oma sõprust.

Tredjakovski sai Teaduste Akadeemia sekretäri nimetuse ja 360 rubla palka aastas. Ent ta ei pidanud tegelema mitte kantseleitööga, vaid raamatute tõlkimisega vene keelde. Veel tähtsam oli teine lepingusse sissevõetud kohustus: „Kirjutades nii värssides kui ka proosas kohustub mainitud Tredjakovski puhastama vene keelt.”

Schumacher eksis oma ootustes. Tredjakovski ei osanud esile tõusta. Tõsi küll, ta uuris visalt värsiehitust ja kirjutas raamatu „Vene värsiehituse uus ja lühike meetod”, kuid luuleteooria huvitas tol ajal väheseid. Tredjakovski raamatus oli uusi ja väärtuslikke mõtteid, aga tema enda luuletused ei õnnestunud. Ta surus sõnad jonnakalt värsimõõtu ja sageli moonutas neid, et nad mahuksid riimi. Ja lugeda oli tema luuletusi igav ning raske.

Võimukandjate majades, kus luuletajat alguses kui mõnda imelooma oli vastu võetud, ei püsinud Tredjakovski kaua. Sünnilt oli ta preestri poeg Astrahanist ja oli nooruses kannatanud palju viletsust ning alandusi. Kogu elu jooksul säilitas Tredjakovski kartuse kõrgelseivate isikute suhtes ja ei osanud äratada neis enda vastu aukartust,

mille osaliseks ta oma teadmiste järgi oli õigustatud saama. Tredjakovski ise hindas oma luuletusi ja oma tööd vene värsiehituse reeglite alal kõrgelt. Oma teenetest kõneles ta vahel nii tähtsalt, et tema üle naerma hakati.

Schumacher oli juba ammu unustanud, et oli kunagi kirjutanud Tredjakovskile lahkeid kirju. Akadeemia kantselei andis talle ka edaspidi prantsuskeelseid raamatuid tõlkimiseks, aga ei tellinud temalt enam oode. Ja kui Tredjakovski tuli nüüd Stählini kannul teatama, et ta kavatseb Moskvasse sõitmiseks luba paluda, küsis Schumacher üleolevalt:

„Milleks teid sinna vajatakse?”

„Selle kohta tuleb teile senati kontorist ukaas. Ja sõiduraha, sada rubla, annab riigikontor,” vastas Tredjakovski tähtsalt.

„See on hoopis teine asi,” sõnas Schumacher lahkemalt, minnes üle prantsuse keelele, sest ta valdas seda hoopis paremini kui vene keelt ja eelistas kõnelda prantsuse keeles, kui pidas vajalikuks väljenduda viisakamalt.

Tredjakovski selgitas sõidu põhjuse. Teda olevat kutsutud välisasjade kolleegiumi ja teatatud, et ta olevat kroonimispidustuste ajaks määratud Prantsuse saadiku markii de la Chétardie juurde tõlgiks. Saadik pidi lähemal päeval Moskvasse sõitma. Kõik teadsid, et hiilgav, elegantne, alati Pariisi viimase moe järgi rõivastatud markii evib keisrinna poolehoidu.

Keisrinna ihuarst prantslane Lestocq, kes oli pöördest osa võtnud ja esialgu pärast Jelizaveta troonileastumist suure mõju saavutanud, pidas saadikuga tihedat sidet. De la Chétardie ees hakkasid lipitsema isegi kõrged võimukandjad.

Tredjakovskile avanes korraga tee eluõnnele, mida ta nii kaua polnud leidnud. Saates markii de la Chétardie'd,

oli võimalik tutvuda ka Lestocq'i ja paljude mõjukate isikutega. Markii oli veendunud, et Prantsuse kuninga saadiku väärrikuse hoidmiseks peab ta kulutama raha kuningliku heldusega. Tema teenistuses olev tõlk võis loota suuri rahalisi kinke. Vassili Kirillovitš sõitis Moskvasse rõõmsate lootustega. Varsti sai Schumacher Moskvast koguka saadetise. See sisaldas Tredjakovski prantsuse keeles kirjutatud kirja ja luuletusi.

„Minu suursuguste heategijate nõuandel luuletasin tema keiserliku majesteedi kroonimiseks oodi pühendusega,” kirjutas Tredjakovski. Ta soovis, et ood akadeemia trükikojas kiiresti ära trükitaks. Oli vaja trükkida viiskümmend eksemplari eriti heal paberil ja kallid köites: need olid määratud annetamiseks keisrinnale, suurvürst Peetrile ja mitmesugustele suursugustele isikutele.

„Kõik need kulud palun kanda minu arvele,” kirjutas Tredjakovski.

Markii de la Chétardie tasus oma tõlgile nähtavasti hästi. Tredjakovski otsustas saadud raha kulutada selleks, et meenutada, mida hakati juba unustama: ka tema võib kirjutada pidulikke oode.

Schumacher käskis tellimise kiires korras täita. Kahe nädala pärast leidis Lomonossov raamatukokku tulles sealt eest Teplovi.

Grigori Nikolajevitš käis aeg-ajalt raamatukogus uusi prantsus- ja saksakeelseid raamatuid vaatamas: ta tutvus nendega alati niipalju, kuipalju oli tarvis selleks, et võida osavalt ajada teaduslikku juttu. Sel korral oli Teplovi käes Tredjakovski äsjatrükitud ood. Teplov luges seda muiates.

Silmates Lomonossovit, tõstis ta pea kõrgele, nagu seda tegi Tredjakovski, kui ta kavatses kõnelda oma teenetest, ja hakkas aeglaselt, tähtsalt ja valjusti deklameerima:

Mu lüüra, kaua vaikind luulest,
Sea täna valjult häälede keeled,
Et kogu maailm sind nüüd kuuleks,
Su kaunid helid saada teele,
Kõujumalaini et need lendaks,
Siis leiad mõistmist äikses endas.

Pöördudes siis raamatukoguhoidja Tauberti ja Lomonossovi poole tähendas Teplov:

„Ammu vaikinud lüüra on hakanud tinisema. Aga muusika on ebaõnnestunud: Vassili Kirillovitš veab ülisuure usinusega sõnu värssidesse, kuid need punnivad kogu jõuga vastu.”

Teplov väljendas alati ainult sääraseid arvamusi, mille del arvas olevat kindlat edu. Lomonossovile oli selge, et otsus oodi kohta oli langetatud: Tredjakovskit oli tabanud uus ebaõnnestumine. Uus värsitõlge oodist, mille akadeemia pidi Jelizavetale kroonimise puhul austustähena üle andma, usaldati Lomonossovile.

Akadeemik Stählin oli sel ajal tööga väga koormatud. Ta ei koostanud Moskvas mitte ainult ilutulestikuprojekte, vaid tõlkis kiiresti itaalia keelest prantsuse keelde ka ooperit „Tituse heldus”, mida kavatseti pidupäevadel õukonnas ette kanda. Ta juhatas ka selle proove, mängides ise flöödil, ja luuletas proloogi, mis ülistas Jelizaveta heldust ja muid vourusi. Tema asemel kirjutas kroonimispäevaks oodi akadeemik Junker, tuntud ka luuletajana. Ta kirjutas kaheksa-kaheksakümne-realise luuletuse. Lomonossovil tuli jällegi tahtmatult mõneks ajaks kõrvale jätta oma töö füüsika alal ja tõlkida pikki ning igavaid saksakeelseid värse.

Kroonimise tähistamiseks otsustas Teaduste Akadeemia korraldada piduliku istungi. Senaator ja admiral krahv Golovin, Peterburi komandant kindralleitnant Ignatjev ja tei-

sed Peterburi kõrged aukandjad, kes polnud sõitnud Moskvasse, said kutse „austada oma osavõtuga” akadeemiat.

Saal kaunistati piltidega, mis olid suure rutuga valmistatud akadeemia joonistustöökojas, ja trepp ning põrand kaeti roheliste kuuseokstega.

Istung toimus 29. aprillil. Akadeemik Krafft avas selle kõnega, milles väljendas „tema majesteedile kõige truu-alamlikumaid õnnesoove”, ja luges siis kaua ladina keeles oma teaduslikku ettekannet. Temale vastas samuti ladina keeles Weitbrecht.

Aukandjad ja kindralid, kes ei mõistnud ladina keelt, istusid kivistunud nägudega esimeses reas, vahtides üksisilmi ühte punkti. Teistes ridades jutlesid aristokraatlikud külalised poolkuuldavalt üksteisega. Siis kandis akadeemik Junker saksa keeles ette oma oodi. Aga ka sellest keelest said aru ainult vähesed kutsutuist. Kõigi nägudes väljendus igavus. Kõrgete külaliste suureks rõõmuks lõppes istung Junkeri oodiga.

Vene värse, milledesse Lomonossov oli tõlkinud Junkeri oodi, ei loetud ette pidulikult istungil. Aga nad avaldati trükis ja tõlke tiitellehel oli tähendatud: „Vene värssidesse tõlkinud Mihhail Lomonossov, Teaduste Akadeemia adjunkt.”

Sel ajal ilmus raamatuid kaunis harva. Jelizaveta valitsemise esimestel aastatel ilmus vene keeles iga aasta keskmiselt ainult kaksikümmend kuni kolmkümmend raamatut, nende hulka arvatud ka tulevärkide ja ilutulestike kirjeldused. Lomonossovi nimi esines 1742. aastal kaks korda oodide väljaandel ja see ei võinud jääda tähele panemata neil, kes lugesid uusi vene raamatuid.

„Mihhail Lomonossov hakkab oma luuletustega kuulsaks saama,” kõnelesid temast teatava kadedusega ta endi-

Jelizaveta Petrovna.

sed Moskva koolikaaslased, kes tõlkisid akadeemia kantseleis pabereid ja elasid poolnäljas.

Aga Lomonossov ise polnud rahul. Pettumuse- ja paha-meeletunne, mis oli temas tekkinud esimest korda akadeemilisel konverentsil viibides, kasvas pidevalt. Akadeemikud vaatasid vene adjunktile endiselt üleolevalt.

Mõned neist tegid teaduslikku tööd ainult näiliselt: Lomonossovile oli selge, et need inimesed, saades Venemaal hoopis suuremat palka kui neil oli kodumaal, pakuvad selle eest väga vähe. Tema enda teaduslik töö oli pidurdatud.

Kui ta Schumacherile ütles, et soovib alustada tööd keemia alal, aga Teaduste Akadeemia juures pole ikka veel sisse seatud keemialaboratooriumi, siis sai ta vastuseks:

„Akadeemial pole keemialaboratooriumi jaoks raha.”

Lomonossov ei tahtnud ega osanud teeselda. Mida kauem ta tavaliselt oma meelepaha alla surus, seda tugevamini puhkes see lõppeks valla. Ta talitses oma viha ja jätkas töötamist. Aga plahvatus võis tekkida igal silmapilgul.

Plahvatus.

Vassili saarel Teaduste Akadeemia botaanikaiaia juures seisis suur ühekorruseline puumaja avara õuega, kuhu olid ehitatud kõõgid teenijate eluruumidega, keldrid, kuurid ja tallid.

Teaduste Akadeemia ostis selle maja, et tema juurde ehitada kasvuhuone ning elumaja kasutada oma teenistujate kortereiks.

Lomonossov sai siin kaks toakest. Suurema osa majast võttis enda alla akadeemik botaanik Siegesbeck. See oli toorevõitu ja rumal elatanud mees, hariduselt arst, kes tegeles ravimtaimede kasvatamisega. Meenutades jutuajamisel tema nime, lisasid teised akadeemikud sageli mui-gega:

„Cuculus ingratus — tänamatu kägu.”

Jutustati, et Siegesbeck olevat korduvalt pöördunud kuulsa rootsi botaaniku Linné poole palvega selgitada temale üks või teine küsimus tema erialal. Linné vastanud alati lahkelt tema kirjadele. Aga kui Linné avaldas oma elu suurima töö — taimede uue klassifitseerimissüsteemi, rünnanud Siegesbeck teda jämedalt.

Linné polevat vastu vaielnud, vaid saatnud Siegesbeckile kingi — seemnepakikese. Viisakas kaaskirjas teatanud ta, et saadab seemneid taimedest, milledele ta olevat andnud Siegesbecki auks tema nime, ja palub neid Peterburi botaanikaaeda külvata. Siegesbeck seletas uhkusega

kõigile tuttavaile, et tema nime järgi olevat nimetatud taim, ja näitas tärganud idusid. Kui need aga suureks kasvasid, tundsid Peterburi botaanikud neis ära taime, mis teaduses on ammu tuntud imeliku ladinakeelse nime all, „Cuculus ingratus — tänamatu kägu.”

Teiseks Lomonossovi naabriks oli botaanikaia aednik Sturm. Ta elas ühes naise ja väikese pojaga Lomonossovi kõrval.

Sturm oli väga kokkuhoidlik inimene, kes oskas endale raha hankida. Kui Lomonossov kauemat aega palka ei saanud, laenas Sturm talle suure protsendi eest raha, kasutades selleks salaja kassat saksa evangeeliumi kirikus, kus ta oli võõrmündriks.

Siegesbecki kolm poega, jõhkrad noormehed, kellede käitumise üle naabermajade elanikud korduvalt kaebasid, mõirgasid õhtuti saksakeelseid laule, kuna Sturm korterist kuuldus kurblikku psalmide laulmist.

Lomonossovile olid mõlemad tema naabrid ühteviisi ebameeldivad. Koju tulles tundis ta, et teda ümbritsevad siin samasugused võõrad inimesed nagu akadeemiaski.

Oli möödunud peaaegu pool aastat sellest, kui Lomonossov sai adjunktiks. Saabus 1742. aasta suvi.

Lomonossov elas endiselt üksi oma toakestes. Tema naine, nooruke Elisabet, kellega ta välismaal enne Venemaale sõitu oli abiellunud, jäi Marburgi. Ta oli hoolas ja oleks võinud tuua mugavust ja korda Lomonossovi elusse Peterburis. Ära sõites oli Lomonossov lubanud Elisabetile kirjutada, millal ta võib temale Peterburisse järele sõita. Sellest ajast oli möödunud juba aasta, aga ta polnud naisele ikka veel kirjutanud.

Kuni adjunktiks määramiseni oli Lomonossovi seisund nii ebamäärane, et ta ei julgenud naist enda juurde kutsuda. Hiljem tundis Lomonossov, et tema hinges kasvab

meelepaha akadeemias valitseva korra vastu. Ta teadis, et ees seisab võitlus, kuid ei teadnud, millega see lõpeb.

Elisabet oleks võinud küll luua perekonna, kuid ta elas teises maailmas kui tema mees. Tema maailma moodustasid köök ja kogu koduse majatalituse eest hoolitsemine. Lomonossovi maailmaks olid füüsikakabinet ja teaduslikud kavatsused, raamatud ning luuletused. Maailm, milles elas Lomonossov, oli tundmatu ja arusaamatu tema naisele. Ja ta ei rutanud kirjutama, mis ootab tema naist Peterburis.

Olles lõpetanud oodi tõlkimise Jelizaveta Petrovna kroonimiseks, pöördus Lomonossov alustatud tööde juurde tagasi.

Wolffi „Eksperimentaalse füüsika” tõlkimine vene keelde polnud kerge, sest tol ajal oli veel väga raske leida teadusliku raamatu jaoks venekeelseid väljendeid.

Kui Peeter I ajal hakati esmakordselt tõlkima raamatuid mitmesugustel teadusaladel, siis selgus, et vene keeles pole veel paljusid selleks otstarbeks vajalikke sõnu ja väljendeid. Tarvitati lihtsalt tõlkimata võõrsõnu kõrvuti venekeelsetega. Saadi rasked laused, milledes esinesid segamini vene-, kirikuslaavi- ja võõrkeelsed sõnad.

Sel ajal kui Lomonossov hakkas tõlkima Wolffi raamatut, oli vene raamatukeel ainult pisut rikkam kui Peeter I ajal. Vene haritud inimesed väljendusid peenelt ja täpselt prantsuse keeles, aga minnes üle vene keelele, kirjutasi nad: „osutas sõbralikku *attentton*’i”, „tal oli temaga *explicatton*”, „aiaarhitekt”, selle asemel, et ütelda: „osutas sõbralikku tähelepanu”, „tal oli temaga sõnavahetus”, „aednik”.

„Miks kirjutavad meil isegi väga arukad inimesed nii, et vaevalt saad mõttest aru?” küsisid mõned.

Ainult vähesed mõistsid, millist suurt ja püsivat tööd

on vaja teha keele alal, et leida uute mõistete jaoks täpseid sõnu ja väljendeid. Lomonossov alustas nüüd seda tööd. Ta võttis esmakordselt tarvitusele sõnad, mida pärast teda hakkasid füüsikaseadustest kõneldes tarvitama kõik: õhupump, kolb, vetruvus. Ta tõi sisse ka mõningaid võörnime-tusi, milledele polnud võimalik leida venekeelseid vasteid: atmosfäär, baromeeter, termomeeter jt.

„Olin sunnitud otsima mõnede füüsikariistade, mõne toime ja loodusnähtuse jaoks sõnu, mis tunduvad algul küll ehk võõrastena, kuid loodan, et nad saavad aja jooksul tarvitamise teel tuttavamaks,“ kirjutas Lomonossov oma tõlke eessõnas.

Tal oli õigus: paljud tema poolt tarvituselevõetud sõnad on jäänud vene keelde alatiseks püsima.

Tõlkides „Eksperimentaalset füüsikat“, kirjutas Lomonossov samal ajal raamatut metallurgiast ja maagiasjandusest. Ta andis selles palju praktilisi juhendeid, kuid ta ei tahtnud piirduda ainult sellega.

Õppides välismaal mäeasjandust ei püüdnud Lomonossov teada saada mitte ainult seda, kuidas metalle leida ja töödelda, vaid ta tahtis vastust saada paljudele teistelegi küsimustele: Milline on maakera kauge minevik? Kuidas tekkis maakera? Kas maakeral tekkis elu ammu?

Töötades nüüd oma raamatu juures, meenus Lomonosovile, kuidas õpetajad Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemias olid nõudnud, et õpilased meeles peaksid, kuidas kogu maailm — maakera, taimed, loomad ja inimesed — loodi piibli järgi kuue päevaga. Astudes nagu vaidlusse oma endiste õpetajatega, kirjutas Lomonossov: „Asjata mõtlevad paljud, et kõik, mida näeme, on algusest peale looja poolt loodud, nagu oleksid mitte ainult mäed, orud ja veed, vaid ka mitmesugust liiki mineraalid tekkinud ühes kogu maailmaga ja seepärast polevatki vaja uurida põhjusi, miks

Vassili saare rannik XVIII saj. keskaiku valmistatud gravüüri järgi.

nad on oma sisemiste omaduste ja asukohtade poolest erinevad. Säärased väited on väga kahjulikud kõigi teaduste arenemisele, järelkult ka tõelisele teadusele maakerast.

Lomonossov töötas sageli pingsalt kogu päeva. Pärast, tundes väsimust, läks ta välja. Ta jalutas mõnikord Vassili saare rannikut mööda, läks siis üle ujuksilla Neeva teisele kaldale ja hulkus mööda tänavaid.

Kõigest umbes neljakümne aasta eest oli siin tänava asemel olnud lage soine kallas ja väikesed graatsilised nepid tippisid peentel jalakestel kõikudes jõe ääres ringi. Siis kaevasid tuhanded mitmesugustest maakolgastest siia saadetud talupojad viiskudes ja lapitud lõuendsärkides pinnase kuivendamiseks kräave, täitsid soid, põdesid ja surid niiskeis muldkoobastes. Nende asemele tulid rohelistes mundrites punaste käänistega sõdurite saatel uued. Ja nüüd, kus Nevski prospektil, Suur-Mere ja linna teistel paremail tänavail kõrgusid ilusad kivimajad, kõnelesid raugad, kes veel mäletasid, kuidas Peterburi linna ehitati:

„Vastu ootusi ja looduslike olude kiuste kerkis see linn uhkelt üles soodest.”

Veel sagedamini läks Lomonossov pärast tööd linnast kaugemale välja. Vassili saar, nagu kogu Peterburigi, on ehitatud plaani järgi. Isegi tänavaid nimetati siin liinideks: Esimene, Teine, Kolmas. Soisel pinnasel kasvas siin veel kasesalu, mida Peeter I oli käskinud võimalust mööda säästa. Paljude majade juures olid säilinud kasekesed ja otse linna piiri taga algas väike mets. Lomonossov suundus siia ja pöördus siis mereranda.

Õhtustel tundidel võis neis kohtades harva kohata teekäijaid. Lomonossov armastas siin kõndida, et puhata ja mõtiskleda.

Kord, kui oli juba saabunud suvine Peterburi öö, mis sarnanes imeliselt kahvatu päevaga, pöördus Lomo-

nossov metsa kaudu koju. Korrage kuulis ta enda ees teeäärses põosas mingit sahinat. Peterburi ümbruskonnas oli siis sageli röövimisi. Mõistlikum oleks olnud peatuda ja ära oodata. Kuid Lomonossov ei armastanud taanduda. Ta astus kuulatades ja mõlemale poole vaadates edasi. Äkki kargas otse tema ees põosastest kolm meest teele. Neil olid seljas madrusepluusid ja jalas lühikesed lõuendist põlvpüksid, milliseid siis kandsid madrused.

„Seis!” hüüdis üks madruseist.

Lomonossovil oli kohe selge: röövlid. Ta ajas end kiiresti sirgu, surus käed rusikasse, astus sammu ettepoole ja lõi lähimale madrusele säärase jõuga pähe, et see maha kukkus. Teine sai löögi kõhtu ja langes valust kõverdudes istukile. Kolmas haaras Lomonossovil õlgadest kinni, püüdes teda maha tõugata. Lomonossov püsis jalul, surus röövli enda alla maha ja istus, tema kätest kinni haarates, talle kaksiti selga. Kaaslased ei saanud maasolijat aidata: pooleldi uimaseks lööduna tõusis üks neist üles ja lonkis vaarudes metsa, teine kadus mõlema käega kõhtu kinni hoides põosastesse.

„Lase lahti,” palus madrus.

„Aga mida oleksite teie minuga teinud?” küsis Lomonossov.

„Oleksime rõivad ära võtnud ja vabaks lasknud.”

„Aga nüüd viska ise särk seljast ja püksid jalast ning kao,” ütles Lomonossov.

Pöördunud koju, meenutas Lomonossov alasti metsa pagenud noormeest ja muigas. Ja siis mõtles ta, et astudes otsustaval silmapilgul otse edasi, oli ta õigupoolest toiminud ainult nii, nagu toimis alati.

Suvi lähenes lõpule. Aga keisrinna viibis kogu oukonna ning silmapaistvaimate aukandjatega ikka veel Moskvast ja ei kavatsenud tagasi pöörduda enne detsembrit. Schu-

Ex bibl. univ. Tartu

macher kirjutas sageli Moskvasse Stählinile, paludes teda kindlustada akadeemiales ihuarst Lestocq'i, viitsekantsler Vorontsovi ja teiste võimukandjate protektsiooni.

Ehkki uue valitsusaja esimesed kuud olid möödunud Schumacherile kaunis õnnelikult, tundis ta end ikka veel ebakindlana. Temani ulatusid kuuldused, et Teaduste Akadeemia vene teenistujad, kes olid palju ülekohut kannatanud, kavatsesvat esitada midagi kaebuse või ettekande taolist korratuste kohta akadeemias. Schumacher teadis isegi mehe nime, keda tuli eriti karta: Andrei Konstantinovitš Nartov.

Too oli Schumacherist veidi noorem ja omas samuti kolleegiuminõuniku aukraadi. Oma erialalt oli Nartov treial ja mehhaanik. Kolmekümne aasta eest oli Peeter I näinud noorukit Nartovit treipingi taga ja imetlenud, millise osavusega tema käed töötasid. Puit, luu ja metall alistusid kuulekalt tema lõiketerale. Tsaar käsutas tema mitmesuguste treialitööde tegemiseks õue juurde. Mõne aasta pärast ütles Peeter I Nartovile:

„Sõida välismaale ja vaata, milliseid masinaid seal treiali- ja mehhaanikatöödeks välja on mõeldud.”

Nartov viibis välismaal üle aasta ja kirjutas sealt tsaarile korduvalt.

Ta avaldas halvustavat arvamust välismaa treialikunsti kohta, aga kiitis väga Inglismaal leiutatud masinaid rauast puidukruvide lõikamiseks, ratastele hammaste tegemiseks ja vasktorude puurimiseks.

Pöördunud tagasi Venemaale, hakkas Nartov juhtima Peeter I treialitöökoda, aitas siis korraldada suurtükkide tootmist artilleeriatehastes ja hakkas lõppeks Teaduste Akadeemia juures juhtima instrumentide töökoda, kus parandati baromeetreid, termomeetreid jne. ning valmistati uusi riistu laboratooriumide jaoks.

Nartov oli Schumacheriga vaenujalal ja kõneles avalikult, et sakslased olevat võtnud akadeemias võimu eneste kätte.

Tema juures hakkasid sageli käima vene teenistujad, eriti need, kes polnud Schumacheriga rahul: tõlk Gorlitski, kantseleiametnik Grekov, endine üliõpilane Prokofi Siškarev, kes mitme aasta eest ettevaatamatute sõnade pärast — „sakslastest kõneldakse, nagu poleks nad vargad, kuid ka neimad varastavad”, oli akadeemiast minema aetud.

Oma instrumentide töökoda hakkas Nartov korraga väga tähtsalt, kuid arusaamatult nimetama: „Instrumentaalsete ja mehhaaniliste teaduste laboratooriumi ekspeditsioon”.

„Säärast ekspeditsiooni pole akadeemial algusest peale olnud,” seletas Schumacher pahameelega, aimates, et Nartov ei mõelnud seda aukartust äratavat nimetust mitte asjata välja.

1742. aasta augustikuu keskel saatis Senati kontor akadeemia kantseleile eeskirja lubada Nartov kolmeks kuuks Moskvasse, kus asus tookord Senat. Eeskirjas oli öeldud, et Nartov sõidab selleks, et nõutada Senatilt resolutsioon tema poolt esitatud ettekandele. Schumacheril polnud raske taibata, et see ettekanne puudutab Teaduste Akadeemiat ja selle kantseleid.

Ta otsustas kiiresti tõestada, et võtab tarvitusele abinõusid vene õpetlaste ettevalmistamiseks. Professorid ja adjunktid said käsu alustada esimesel septembril loenguid mitte ainult üliõpilastele, vaid ka kõrvalistele kuulajaile.

Schumacher käskis saata trükitud teadaande neist loenguid Senatile ja teistele kõrgemaile asutistele, et kõik näeksid, kuidas akadeemia hoolitseb teaduste levitamise eest. Ainult üht polnud selles teadaandes öeldud:

ükski akadeemikuist polnud võimeline loenguid pidama vene keeles. Teadaandes olid märgitud ka adjunkt Lomonossovi loengud. Ta pidi käsitlema füüsilist geograafiat.

Lomonossov soovis peale selle anda juhatust keemia ja mineraloogia alal ja õpetada samuti luulekunsti reegleid ning „vene keele stiili”.

Akadeemial oli kõigest kaksteist üliõpilast, nende hulka arvatud ka Lomonossovi endised Moskva kooli kaaslased, kes töötasid tõlkijatena.

Enne loengute algust määras akadeemiline konverents kindlaks, missuguseid loenguid iga üliõpilane pidi kuulama. Lomonossovile anti vaid üks kuulaja ja nagu pilkeks — sakslane Kleinfeld.

Lomonossovile oli selge, et tema loenguid oli vaja ainult silmakirjaks. Teda valdas uuesti see pahameel, mida ta juba korduvalt oli tundnud.

See tunne puhkes korraga haruldase jõuga.

Kord õhtul, septembrikuu lõpul, tulid Lomonossovi naabri aednik Sturmiga poole külalised, tuttavad sakslased: akadeemia raamatukaupluse juhataja Preusser, trükitähtede valukoja meister Bitker, tõlk Grave ja veel mitu inimest. Sturmiga teenija, väljudes toast esikusse, pörkas seal Lomonossoviga kokku. Nähtavasti tundus talle, nagu oleks Lomonossov ukse taga kuulatanud, ja ta ütles talle mingi jämeduse. Lomonossov vihastus ja astus Sturmiga tupp. Nähes väarikalt istuvaid sakslasi, ütles ta neile haavavaid sõnu.

Sakslased kargasid oma kohtadelt üles ja katsusid Lomonossovit välja lükata. Kuid esimene, kes talle lähenes, sai säärase hoobi, et lendas toa teise otsa. Mitu meest sööstis Lomonossovi kallale, kes oli juba vihast meeletu.

Haaranud esimese asja, mis talle kätte juhtus,

nimelt jalaga puuvarna, kuhu riputati parukaid, jagas Lomonossov kõigest jõust hoope. Perenaine hüppas karjudes aknast välja. Temale järgnes Sturm ise, siis kadus sama teed Bitker. Lomonossov sai mitu tugevat hoopi, kuid tema vastased langesid üksteise järel reast välja. Lõpuks jäi ta üksi.

Sel silmapilgul ilmus Sturm valvesõduritega. Nad nõudsid, et Lomonossov neile järgneks. Aga valvesõdurid said samasuguse vastupanu osaliseks nagu sakslasedki. Suure raskusega toimetas kuus valvesõdurit Lomonossovi vahituppa, nagu tol ajal nimetati politseijaoskonna arestiruumi.

Akadeemia teenistujad kandsid väikeste süütegude eest vastutust akadeemia või õigemini tema kantselei ees. Neid pandi sageli aresti alla erilisse kambrisse Teaduste Akadeemia juures, töölisi aga nuhelti keppidega.

Seepärast lasti Lomonossov järgmisel hommikul vahitoast välja, akadeemia kantselei aga sai politsei protokollid ja Sturmi kaebuse. Selgus, et tõlk Gravel oli käsi haavatud ja jalg kannatada saanud, raamatumüüja Preusser lamas voodis, kuna teised olid pääsenud siniste muhkudega.

Kui kantseleist saadeti Lomonossovi järele, leiti ta voodist. Tal oli rinnakorv puruks muljutud, ta sülgas verd ja ei saanud toetuda vigastatud jalale.

Juurdlus tuli mitmeks päevaks edasi lükata. Aga vahepeal toimusid akadeemias säärased sündmused, mis sundisid seda asja unustama.

7. oktoobril levis akadeemias korruga teade: Schumacher olevat areteeritud ja oma majas range valve alla paigutatud.

Akadeemia kantseleisse ja raamatukauplusse ilmusid garnisonisõdurid ohvitseri juhtimisel, kes areteeris raamatumüüja Preusseri, kontrolör Hoffmanni ja veel ühe

sakslasest kantseleiametniku. Nad paigutati Teaduste Akadeemia areteeritute ruumi. Kõik kantseleipaberid, raamatukauplus ja kunstikamber pitseeriti otsekohe kinni.

Järgmisel päeval said akadeemikud teada areteerimiste põhjuse.

7. oktoobri hommikul oli saanud senaator ning admiral krahv Golovin, kes oli jäänud seniks, kuni Senat oli Moskvas, Peterburisse Senati kontorit juhtima, kulleriga keisrinna enese poolt allakirjutatud ukaasi. Ukaasis oli öeldud, et Senat olevat saanud Moskvas kaebusi nõunik Schumacheri peale. Teda süüdistatavat suurte summade omandamises ja tegevuses, mis olevat kahjulik teaduste arenemisele Venemaal. Keisrinna andis käsu: Schumacher ühes kaassüüdlastega viibimata areteerida ja alustada juurdlust.

Golovin oli määratud juurdluskomisjoni esimeheks. Teised kaks kõrgelseisvat isikut — Peterburi komandant kindralleitnant Ignatjev ja salanõunik vürst Jussupov — määrati komisjoni liikmeiks. „Ja kõige üle, mis oli Schumacheri korralduses, usaldada järelevalve nõunik Nartovile,” öeldi ukaasis.

Mõne päeva pärast asus Moskvast kiiresti kohalesõitnud Nartov Teaduste Akadeemiat juhtima.

Nartov oli suurepärane treial ja väga andekas ning leidlik mehhaanik, kuid väheharitud inimene. Tal oli Teaduste Akadeemia ülesannetest hämar arusaamine. Nartov tegutses otsustavalt ning meelevaldselt ja käitus sageli järelemõtlematult.

Lomonossov oli alati valmis vene teaduse eest võitlust alustama. Aga ta ei võtnud osa Senatile saadetud ettekandest.

Lomonossov teadis, et Nartov võib teha sääraseid vigu, mis on kasulikud Schumacherile.

Tõlk Gorlitski ja tema kaaslased kirjutasid, et akadeemias toimuvad vargused, aga nad ei varustanud endid dokumentidega, mis neid süüdistusi oleksid kinnitanud. Nad ei süüdistanud Schumacherit mitte ainult varguses, vaid ka spionaažis: „Annab oma vendadele, meie vaenlastele sakslastele teateid, milliseid nad muidu ei saaks hankida paljude miljonite eestki.”

Aga ei Gorlitski ega tema kaaslased ei näidanud, kellele, kudas ja nimelt milliseid salateateid oli Schumacher välismaale toimetanud. Paremini oli põhjendatud protest, mis süüdistas Schumacherit sakslaste eelistamises venelastele.

„See on Schumacheri poolt selge hammastekiristamine Venemaa peale, et kaheksateistkümne aasta jooksul pole ainustki venelast akadeemia professoriks ülendatud. Ta püüab hoolega, et seda ka edaspidi ei juhtuks,” kirjutas Gorlitski.

Samuti õnnestus kindlaks teha, et sakslased said palju rohkem palka kui venelased, kes teenisid akadeemia kantseleis samasugustel kohtadel.

Senaator ning admiral N. F. Golovin oli vilunud ja suurte teenetega võimukandja. Ta juhtis juba kümme aastat admiraliteedi kolleegiumi, kes valitses Vene laevastikku. Golovin teostas sageli juurdlust, kui mereasjadevalitsuses juhtus kuritarvitusi. Ka nüüd pööras ta peamise tähelepanu süüdistustele varguse ja reetmise kohta.

Golovini nõudmisel anti talle akadeemia kantselei arvepidamisraamatute ja aruannete revideerimiseks erilised ametnikud. Juurdlus venis pikale.

Vahepeal otsustas Nartov akadeemikuile oma võimu näidata. Schumacher oli sageli tegutsenud akadeemikute vastu, kuid ta püüdis seejuures silmas pidada vijsakusreegleid. Isegi kõige solvavamaid nõudmisi esitas ta

kirjades, mida alustas nii, nagu tol ajal oli kombeks: „Kõrgesti sündinud, väga lugupeetud härra,” ja kirjutas alla, nagu seda tegid akadeemikudki: „Teie suursugususe alandlik teener.” Aga Nartov hakkas akadeemikuile saatma käskkirju nagu ametnikele, kes on kohustatud vastuvaidlematult alistuma. Akadeemikud keeldusid kategooriliselt täitmast Nartovi käskkirjade kujul kirjutatud korraldusi.

„Kantselei on saba, aga professorite konverents on akadeemia pea,” ütles Weitbrecht, saates tagasi ühe Nartovi käskkirjadest.

Nartov ei andnud järele. Igasugune suhtlemine kantselei ja akadeemikute vahel katkes.

Nartov pitseeris omal volil kinni arhiivi, kus säilitati konverentside protokolle ja akadeemikute kirjavahetust välismaa teaduslike asutistega. Akadeemikud võtsid seda haavamisena.

Nartov tegi Lomonossoville ühes Gorlitskiga ülesandeks järele vaadata, kas konverentside arhiivile pandud pitsersed on terved.

Lomonossov tuli Gorlitskiga konverentsisaali, kui seal toimus istung. Pööramata tähelepanu akadeemikuile, hakkasid nad pitsereid uurima.

Akadeemikud katkestasid istungi. Lomonossovilt küsiti, mis alusel ta segavat konverentsi. Lomonossov vastas teravalt ja jätkas kontrollimist.

„Meie ei jäta seda asja nii,” tähendas konverentsi sekretär ja arhiivihoidja akadeemik Winsheim.

Akadeemikud kirjutasid juurdluskomisjonile, et Lomonossov „häbistas neid kogu õpetatud maailma ees”. Ühtlasi keelasid nad adjunkt Lomonossovil konverentsi istungeist osavõtmise nii kauaks, kuni teda tema tegevuse eest pole karistatud.

„Adjunkt Lomonossovilt tuleb nõuda, et ta vastaks, miks ta käitus nii omavoliliselt ja ülbelt,” ütles Golovin pärast akadeemikute kaebuse läbilugemist.

Lomonossov jättis komisjoni arupärimisele vastamata. Ta tegutses julgelt. Aga seisukord muutus ohtlikuks. Akadeemikud olid haavunud. Ka Nartoviga ei võinud ta täielikult liituda.

Lomonossov mõistis, et ta võib kõige rohkem toetuda sellele edule, mis tema oodid omasid õukonnas. Just sel ajal kavatses keisrinna Jelizaveta Moskvast, kuhu ta oli jäänud pärast kroonimist hulgaks ajaks, Peterburisse tagasi pöörduda. Valmistuti pidulikuks vastuvõtuks. Lomonossov hakkas keisrinna saabumise jaoks oodi kirjutama.

Ta kasutas seda juhust, et kõnelda vene relvade edust ja vene meresõitjate avastustest. Peterburis oli alles hiljuti saadud raport kapten Tširikovilt, kes koos kaptenkomandör Beringiga esmakordselt sooritasid julge mere sõidu Kamtšatkast Ameerikani.

Lomonossov kirjutas oodis Jelizavetale:

Su juurde idast ruttavad
Ameerika ju vete lained
Kamtšatka sadamasse rõõmsalt.

Varemini oli akadeemia pidulikeks päevadeks alati välja andnud sääraseid oode. Aga Nartov ei osanud või ei soovinud seda teha. Oodi ei trükitud.

Jelizaveta saabumist oodati 20. detsembriks. Sel päeval kõlas linna tänavail varahommikust alates trummi-põrinat. Üksteise järel marssisid polgud Nevski prospektile. Siin rivistusid sõdurid kahte viirgu kummalegi poole tänavat. Ees seisid lipukandjad, trummimehed, pasunapuhujad ja litaurilööjad. Ohvitserid paraadmundreis sooja rõivastise all sammusid piki oma roodude rivi-

sid edasi-tagasi, külmetavaid jalgu aeg-ajalt vastu maad tampides, et neid kuidagiviisi soojendada.

Kaubahoovi juures seisid kahes spaleeris nimekad kaupmehed: paremal venelased, rõivastatud kõik kui üks mees taevassinise voodriga kohvivärvuselistesse kalevist kaftaneisse ning taevassinistesse tressidega alusvestidesse, ja vasakul — vööramaalased. Nad olid samuti nagu venelasedki erilise ukaasi kohaselt aegsasti õmmeldud rõivastuses: inglased — rukkilillsiniseis kuldtikandiga kuubedes, hollandlased ja sakslased — kohvivärvuselistes kuubedes kullatud nõopidega ja käänistega, milledel paistis helepunane sametvooder.

Kaasani jumalaema kiriku juures seisid kõrgemad vaimulikud kuldbrokaadist preestririisades soojadel kuubedel ja kuldristidega, mis päikese käes heledalt särasid. Kuld oleks valge, lumega kaetud väljaku nagu üle ujutanud. Sealsamas seisid puitpoodiumil seminaristid mingeis veidrais valgeis rüüdes, valgeis parukais, loorberpärjad peas ja rohelised oksad käes.

Rahvas, kes hommikust saadik igast linnaotsast siia kokku oli kogunenud, tungles tiheda massina sõdurite rivide taga ootuses, kunas hakkab kostma muusika ja kõlab suurtükisaluut, kuulutades keisrinna sissesõitu.

Ka Lomonossov läks sel päeval sinna, kuhu läksid kõik teised: Nevski prospektile. Nihutades rahvahulka oma tugevate õlgadega kergelt laiali, trügis ta kullatud vaimulikke rahvahulgast lahutava kaardiväelaste rivi juurde.

Kell kaksteist tulistati tumedalt suurtükist. Seepeale hakkas eemal mängima muusika ja kuuldusid kauged hurraahüüded. Üha tugevamini kostis muusika, üha selgemini kuuldus trummipõrinat. Lomonossovi taga seisev rahvahulk nihkus säärase jõuga edasi, et Lomonossov

Keisrinna Jelizaveta pidulik sissesõit. 1744. a. gravüüri järgi.

kuidagi ootamatult leidis enda lõppeks poodiumi lähedalt, millel seisis seminaristid.

Keisrinna kullatud tõld peatus kiriku kohal. Lomonossov kuulis, kuidas poodiumilt kostis kirikulauluga sarnanev viis. Seminaristid laulsid, lüües roheliste okstega takti:

Tule varsti,
Mitmekordselt —
Kui su isa Peeter,
Kuulus valitseja —
Koonda jõud,
Too meil tõus,
Rahva seas
Ole, ole.
Valitse meid võimsalt,
Piiritumalt kõikjal.

„Seesama kohmakus, mida minulegi kümne aasta eest poeetika tunnis õpetati,” mõtles Lomonossov.

Ta meenutas oma trükkimata jäänud oodi ja muutus tusaseks.

„Mõttetus!” lausus ta poolkuuldavalt ja hakkas ära koju minema.

Kodus lamasid valgelt värvimata laual paksud karedad sinakad, suure selge käekirjaga täiskirjutatud paberilehed — ood Jelizaveta Petrovna saabumise puhuks. Lomonossov võttis viimase lehe ja lisas sellele:

Hing ehi end, nii vaimustunud,
Neid loojaid ära kadesta,
Kel kiitus loobereid on punund,
Sa ole rahul endaga:
Su hoolikamat indu, iha
Ei sünge muinasaeg, ürgviha
Või unustusse matta eal.

Vahepeal jätkas juurdluskomisjon oma tööd. Alatasa kutsuti tema istungeile välja Nartovit, Gorlitskit ja teisi

süüdistajaid. Schumacher ilmus garnisonisõduri saatel. Esialgu ta kaotas pea ja andis veidi vastukäivaid seletusi. Hiljem sai ta aga enesekindluse tagasi. Ta hakkas järelejätmatult nõudma, et süüdistajad iga sõna dokumentide või tunnistajate seletustega kinnitaksid.

Aga süüdistajail õnnestus dokumentidega kinnitada ainult üht väikest kuritarvitust: Schumacher oli korduvalt võtnud maksuta piiritust, mida akadeemia ostis preparaatide säilitamiseks.

„Seda tegid ka Teaduste Akadeemia presidendid,” seletas Schumacher.

„Ei neil ega teil olnud sünnis seda teha,” vastas Golovin.

Peale selle tehti kindlaks, et Schumacheri isiklike teenreid oli loetud akadeemia valvureiks ja nad olid saanud sealt palka.

Schumacherilt küsiti komisjonis, kas see on õigus, et ta ei ole venelastel lasknud saada akadeemia professoreiks.

„Lomonossov ja Teplov on selleks määratud adjunktideks, et neist hiljem saaksid professorid. Loodan, et teaduse alal andekad mehed tõlk Golubtsov ja üliõpilane Stepan Krašeninnikov saavad ka adjunktideks. Professoreiks ei määra mitte kantselei, vaid professorite konventsents,” vastas Schumacher.

Ja mõttes kiitis ta end ettenägelikkuse pärast, mida ta oli avaldanud, nimetades Lomonossovi ja Teplovi adjunktideks.

Admiral Golovinit hakkas asi vihastama. Tema ise ja veel kaks silmapaistvaid kohtadel asuvat aukandjat olid sunnitud kaks korda nädalas oma töö jätma ja komisjoni istungeile sõitma. Gorlitski aga ja tema kaaslased polnud endile süüdistusteks dokumente varunud. Pealegi püüdsid akadeemikud Stählin ja Krafft, kelledel oli juurdepääs

mõnede võimukandjate majadesse, igapidi Schumacherit välja päästa. Tal leidus eestkostjaid mõjukate isikute hulgas.

Detsembri lõpul otsustas komisjon Schumacheri kodussest arestist vabastada.

Seaduste järgi tuli salakaebajaid valekaebuse eest karistada.

1. jaanuaril 1743. aastal areteeriti tõlk Gorlitski ja mõned tema kaaslased.

Aga Nartov jätkas akadeemia kantselei juhtimist. Endiselt ei võtnud akadeemikud temalt korraldusi vastu. Akadeemia kassa oli tühi.

Kokkuhoiu pärast katkestas Nartov akadeemia poolt väljaantava ainukese vene populaarteadusliku ajakirja „Sankt Peterburgi Teadete Lisa” ilmutumise. Pärast hakkas ta seletama, et kulude kokkuhoiu pärast tuleb jätta igale teadusalale ainult üks akadeemik, ülejäänud aga ametist vabastada.

Säärased abinõud võisid akadeemia tööd ainult takistada.

Nüüd võis kindlasti ennustada, et Schumacher, kes oli juba arestist vabastatud, pöördub varsti oma endisele kohale tagasi.

Lomonossov mõtles, mida teha. Ta polnud enam neli kuud käinud konverentsi istungeil. Kohtumisel vaatasid solvunud akadeemikud temale, nagu poleks teda olnudki.

Lomonossov otsustas nii või teisiti seisukorras selgusele jõuda. Ta ilmus veebruaris konverentsile ja istus kohale, mis oli adjunktidele ette nähtud. Akadeemik Winsheim tõusis püsti ja ütles ladina keeles:

„Kutsumatult konverentsile ilmunud adjunkt Lomonossovilt tuleb küsida, mis alusel ta siia on tulnud. Tal on teada, et akadeemiline konverents, keda ta on solvanud, ei ole soovi avaldanud teda näha.”

Lomonossov tõusis ja vastas ladina keeles, iga sõna nagu raiudes:

„Tulin siia sellepärast, et adjunktiamet mulle õiguse annab konverentsidel viibida. Soovin teada, kui kaua peab auväärsete akadeemikute arvates minu puudumine edasi kestma.”

Siis tõusis akadeemik Müller. Ta oli pärast ligi kümneaastast Siberi-reisi kõigest mõne päeva eest Peterburisse tagasi pöördunud. Sellest hoolimata teadis ta juba kõike, mis oli sündinud. Müller oli haruldaselt aktiivne, isekas ja alati valmis igast võitlusest osa võtma.

„Mülleril on ajaloolase amet, aga sõjamehe iseloom,” tähendasid tema kohta naeratades teised akadeemikud.

Lomonossov vaatles huviga Müllerit, keda kohtas esimest korda.

Akadeemik oli pikk ja laiaõlaline, mitte kauni, aga tugeva kehaehitusega. Tal olid jämedad näojooned ja väikesed elavad silmad.

Müller kõneles nii valjult, nagu poleks teda kuulanud mitte kümme inimest, vaid terve polk:

„Adjunkt Lomonossov haavas meie au, täites solvavat käsku härra Nartovi poolt, kes meie arhiivi omavoliliselt kinni pitseeris. Adjunkt Lomonossov segas lubamatu jultumusega koosolekut ja meie tööd. Nagu auväärne konverents juba on otsustanud, ei tohi teda seepärast enne istungeile lubada, kui ta on kandnud oma karistuse. Kui ta vabatahtlikult ei lahku, siis peame oma tänase töö katkestama ja teatama juurdluskomisjonile meile tekitatud uuest takistusest.”

Lomonossov ajas end sirgu ja surus käed rusikasse. Ta tundis, kuidas teda valdab viha, tundis hästi jõudu, millega teda haaras see tunne, ja ta otsustas end valitseda. Järsult ümber pöörates, väljus ta ust kinni lüües.

Läve taga haaras teda viha uuesti säärase jõuga, et ta vaevalt jõudis alla suruda soovi tagasi pöörduda ja Mülle-
rile kõige haavavamate sõnadega vastata.

„Välismaalased söövad end meie leivast täis, aga ei soovi aru saada sellest, et nad on ainult tulnukad ja mitte peremehed meie maal. Nad on vajalikud vaid niikaua, kuni venelased pole endile teaduse juurde veel teed rajanud. Välismaalased sulevad meie eest ukсед nagu jultunuks muutunud külalised, kes ei taha pererahvast majja lasta,” mõtles Lomonossov, suundudes Teaduste Akadeemia kantseleisse.

Teaduste Akadeemia presidendi koht seisis juba ligi kaks aastat tühi ja Nartov täitis samuti nagu varem Schumacher mõnesid presidendi kohustusi. Lomonossov jutustas Nartovile sellest, mis oli juhtunud.

Nartov saatis konverentsile arupärimise ja protesti.

Saabus 1743. aasta kevade. Lomonossov ei võinud endiselt konverentsidest osa võtta. Oli ebaselge, mis ootas teda ees. See ebamäärane seisukord muutus raskeks. Lomonossov ei võinud ilma vihata meenutada seda, kuidas tal konverentsisaalist oli tulnud lahkuda.

Aprillikuu keskpaiku sai Nartov vastuse järelepärimisele, miks akadeemikud ei luba Lomonossovile istungeile. Akadeemik Winsheim vastas lühidalt, et Lomonossovile ei lubata istungeile niikaua, kuni juurdluskomisjon pole tema „süüdsusetute tegude” asja läbi vaadanud.

Mõne päeva pärast tuli Lomonossov Teaduste Akadeemia geograafiadepartemangu, kus töötasid tema endised kaaslased Moskva koolist Šiškarev ja Tšadov.

Teel avas ta ukse saali, kus töötas sel ajal akadeemik Winsheim. Viha, mida Lomonossov kaua oli püüdnud alla suruda, tärkas uue jõuga. Sel korral ei püüdnud Lomonossov end valitseda.

Järgmisel päeval kogunesid akadeemikud erakorralisele istungile. Winsheim teatas, mis oli toimunud eelmisel päeval. Ta jutustas, kuidas adjunkt Lomonossov oli sisse astunud, müts peas, ja keeldunud seda maha võtmast. Lomonossov käitunud väljakutsuvalt ja solvavalt. Ta karjunud, et inimesed, kes pole teda konverentsile lasknud, olevat kelmid, ja lisanud veel mitu teravat sõna.

Ja kui Winsheim hakanud Lomonossovi sõnu üles kirjutama, olevat Lomonossov naernud ja öelnud:

„Kirjutage, kirjutage. Ma ise ei tunne teadusi mitte halvemini kui professorid. Ja seejuures olen ma sünnilt venelane.”

Akadeemikud otsustasid juurdluskomisjonile kirjutada, et nad ei saa Venemaal enam edasi teenida, kui Lomonosovit tublisti ei karistata.

Lomonossov kutsuti komisjoni. Ta keeldus minemast.

„Komisjon on loodud selleks, et toimetada juurdlust Schumacheri ja tema tegude asjus. Minu suhtes ei oma ta käsutamisoigust,” vastas Lomonossov.

Akadeemia teenistujate tegusid arutas tavaliselt tööpoolest ainuüksi akadeemia kantselei. Kuid komisjoni kõrgelseisvad liikmed omasid hoopis suuremat võimu kui nõunik Nartov.

„Sääraseid häbematusi, nagu ei alluks ta meile, ei tohi ta mõeldagi,” ütles komisjoni liige vürst Jussupov.

Lomonossov jäi visalt oma arvamuse juurde.

Alles pärast kolmandat kutset tuli ta komisjoni istungile ja ütles:

„Ei soovi asjata vastata.”

„Säärase ülijultumuse eest ilma pikema jututa valve alla võtta,” tegi kindralleitnant Ignatjev ettepaneku.

Otsustati: adjunkt Lomonossov areteerida ja pidada „komisjoni juures” kuni juurdluse lõpetamiseni.

Arestis.

Saabus juunikuu. Oli möödunud kaks aastat sellest ajast, kui Lomonossov pärast ligi viieaastast õppimist välismaal oli pöördunud tagasi Peterburisse.

Talle meenus nüüd, kuidas ta, tuues oma reisukohvri-kese laevatekile, oli mõtisklevalt vaadanud lähenevale Neeva kaldale. Lomonossov pöördus kodumaale tagasi uute teadmistega. Ta tundis, et suudab iseseisvalt töötada mitmesugustel teadusaladel ja luua sääraseid vene värssse, milliseid polnud keegi loonud enne teda. Aga ühtlasi mõtles ta rahutusega sellele, mis teda ees ootas.

Teaduste Akadeemia kantseleis seisis tema õpetaja mäenõunik Henckeli kaebus solvamise kohta üliõpilase Lomonossovi poolt, kes temaga riidu minnes oli töö omavoliliselt katkestanud.

Säärase eksimuse eest võidi üliõpilast akadeemia koosseisust kustutada. Tee teaduslikule tööle võis tema ees jäädavalt sulguda. Kuid see oht möödus. Kahe aasta eest oli Lomonossov saanud Teaduste Akadeemia adjunktiks. Ja nüüd seisis ta jälle teelahkmel. Tema vastu oli alustatud juurdlust. Ta istus Teaduste Akadeemia areteeritute kambris ja ukse ees valvas garnisoni sõdur.

Sellest hoolimata käitus Lomonossov nii, nagu poleks ta oma saatuse pärast üldse muretsenud.

„Merel on pärast vaikust tuul ja pärast tuult vaikus,“ kordas ta põhjarandlaste vanasõna.

Lomonossov tundis isegi teatavat kergendust sellest, et oli purskunud välja kaua kogunenud viha akadeemikutevälismaalaste vastu. Ta oli rahulik ja igatses töö järele. Lomonossov ei tohtinud kambrist lahkuda, aga talle ei tehtud takistusi raamatute saamiseks, ta võis lugeda ja kirjutada.

Ta asus lõpetama 1742. aastal alustatud töid: Christian Wolffi „Eksperimentaalse füüsika” tõlget ja raamatut „Metallurgia ehk maagitöötamise esimesi aluseid”. Ühtlasi hakkas ta kavandama uusi teaduslikke töid. Selleks vajab ta raamatuid. Lomonossovi palve peale tegi akadeemia kantselei korralduse anda talle palga arvel akadeemia raamatukauplusest kaks ladinakeelset raamatut: „Newtoni füüsika” ja „Universaalne aritmeetika”.

Aeg-ajalt tuli Lomonossovile külalisi. Tulid tema Moskva kooli kaaslased, tõlgid Ivan Golubtsov ja Vassili Lebedev. Mõlemad olid tagasihoidlikud, töökad mehed. Golubtsovi võlus teaduslik töö ja ta kuulas heameelega loenguid, kui akadeemikud nõustusid neid pidama. Schumacher kiitis tema töökust, kuid jättis ikka samasse tõlgiametisse. Lebedev samuti ei osanud edasi jõuda.

„Sina oled loomult hoopis ägedama meelelaadiga ja ei oska seda pidurdada,” tähendas Golubtsov.

„Kes peab suu, säästab oma südant muredest,” kordas Lebedev vana mõttetera.

„Pole midagi kasulikumat kui vaikida või kinnitada: jah, jah, väga hea, nii, nii. Kuid ma ei taha olla jaataja. Ei hakka kellelegi järele kiitma,” vastas Lomonossov meelepahaga.

Ta seletas endiselt, et ei soovi juurdluskomisjonile professorite kaebuste asjus vastust anda.

„Säärane tõrkumine teeb talle ainult halba,” ütlesid komisjoni liikmed.

Komisjoni sekretärile tehti ülesandeks ukaasidest üles otsida, kuidas tuleb toimida süüalusega, kes ei soovi kohtule vastata. Sekretär leidis vana seaduse, mis oli üles tähendatud juba tsaar Aleksei Mihhailovitši „Seadustikus”:

„Kui kostja kohtu ette astudes ei vasta, tuleb seda kostjat ilma kohtuta süüdistada.”

„Otsi nüüd ukaasidest välja, milline karistus tuleb määrata adjunkt Lomonossovile,” ütles sekretärile kindralleitnant Ignatjev, kes asendas laevastikuga merele sõitnud admiral Golovinit.

Tol ajal polnud seadustekogu, mille järgi oleks kohe võinud määrata süüdistatavale karistust. Pärast tsaar Aleksei Mihhailovitši „Seadustikku” kuhjus palju ukaase, mis määrasid erisuguseid karistusi samasuguste süütegude eest. Süüdistuseks valiti sobiv paragrahv kas „Seadustikust”, Peeter Suure Sõja- või Mereväe Määrustikust või ukaasidest, mis olid avaldatud hoopis hiljem.

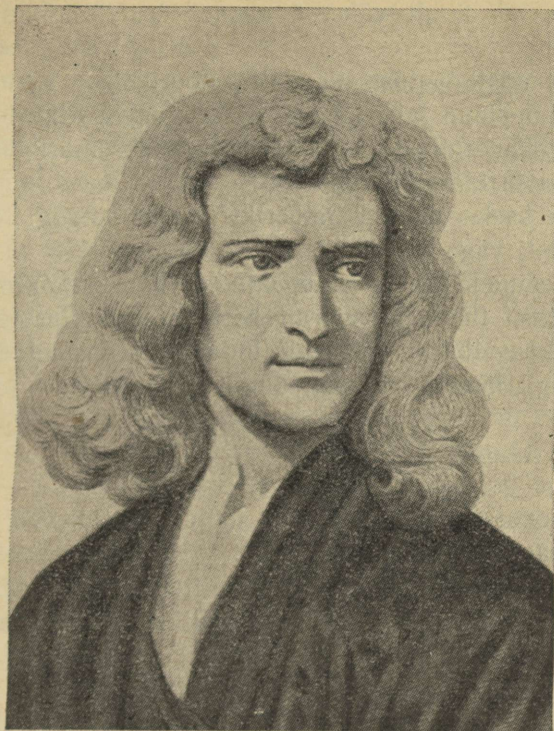
Sekretär hakkas seadustest väljakirjutusi tegema. Ja Lomonossov istus aresti all edasi.

Juuni lõpul andis ta sisse vabastamispalve põhjendusega, et ta ei saa vangistuses viljakalt töötada.

„Isamaale pole minust mingit kasu,” kirjutas Lomonossov. Kuid juurdluskomisjon keeldus teda vabastamast.

„Minu aeg läheb asjatult kaduma,” ütles Lomonossov.

Kuid tegelikult töötas ta hoolega. Lomonossov luges tähelepanelikult Newtoni töid. Suur inglise õpetlane tuletas füüsikaseadusi matemaatika meetodite abil. Juba välismaal õppides oli Lomonossov tundnud huvi matemaatika rakendamise vastu füüsikas ja keemias. Lugeses Newtonit, mõtles ta, et looduse uurimisel tuleb teha järeldusi samasuguse range järjekindluse ja selgusega nagu seda nõutakse matemaatikas.

Newton.

Nagu alati, ei huvitanud teda mitte ainult füüsika ja keemia, vaid ka inimese elav sõna, luule ja proosa.

„Sõnast sõltub paljuski kogu inimsoo heaolu. Kui inimesed ei oskaks kõnelda, kuidas saaksid nad siis koos elada, linnu ja laevu ehitada, kaitseks vaenlase vastu sõjaväkke koguneda? Kuid inimsõna jõudu võib suurendada kunsti abil. Ammust ajast saadik püüdsid reetorid ja kirjanikud tõsta sõna mõju ja tõid sellega suurt kasu. Aga

meil teavad ainult vähesed nende tööst," mõtles Lomonossov.

Kõnekunsti-õpetust nimetati retoorikaks. Lomonossov oli seda õppinud juba kümme aastat tagasi Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemias. Ta oli tol korral üles märkinud reeglid, mida ta klassis kuulis.

Vene keeles polnud retoorikaõpikuid, olgugi et seda ainet peeti väga vajalikuks.

Jutlustajad, kes olid õppinud retoorikat, armastasid oma jutlusi ilustada veidralt keerukate võrdlustega. Nad kaotasid sageli võime kõnelda lihtsalt. Ja meenutades juba koolipingil kuulnud värsse, kinnitasid nad:

Täis retoorika on sõnu,
Millel magus ilumõnu.

Lomonossov ei armastanud tühje kõnesid. Ta ei vajanud „magusat ilumõnu”.

Kuid retoorika ei õpetanud mitte ainult ilusalt kõnema. Tutvuti ka üleskirjutustes säilinud suurte oraatorite kõnedega ja silmapaistvate kirjanike teostega. Ja siis tehti järeldusi, et vastata küsimustele:

„Kuidas teha kõnet või teost selgeks ja veenvaks? Milliseil tõendeil on kõige suurem jõud? Kuidas äratada kuulajais või lugejais huvi, kaastunnet või meelepaha?”

Selleks et neile küsimustele vastata, polnud vaja mitte ainult kõnekunsti reeglid selgeks õppida, vaid tuli ka mõelda. Ja mõelda, püüdes võimalikult täpsemalt väljendada oma mõtteid, seda armastas Lomonossov üle kõige. Õppides välismaal loodusteadusi ja metallurgiat, tundis ta üha edasi huvi retoorika vastu. Ta tõi endaga Venemaale kaasa õpiku, mille järgi õpiti retoorikat välismaa koolides.

Eelmisel aastal oli Lomonossov hakanud koostama

metallurgiaõpikut ja tõlkima füüsikaõpikut. Nüüd lähenesid need tööd lõpule.

Lomonossov asus vene esimese retoorikaõpiku koostamisele.

Tal olid käepärast välismaa retoorikaõpikud, aga ta ei jäljendanud neid pimesi: ta formuleeris paljut omamoodi. Tema ette tõusid vanaaja suurte oraatorite eeskujud, kelle kõnesid ta korduvalt luges.

Isegi kõige andekamad neist meestest olid omandanud oma kunsti vaid püsiva tööga.

Kreeka suurim kõnemees Demosthenes, kes kutsus oma kõnedega rahvast üles võitlusse võõramaise vallutaja Makedoonia kuninga Philipi vastu, oli äratanud nooruses vaid pilget, kui ta oli püüdnud avalikult kõnelda. Tal oli nõrk hääl ja ebaselge hääldamine. Tema kopsud olid nõrgad ja hingamine lühike. Hakates kõnelema, peatus Demosthenes varsti ja sattus segadusse, kuulajad aga naersid ja tegid pilkavaid märkusi. Ta sai aru, et tuleb visalt töötada. Demosthenes veetis terveid päevi oma maja keldris, kus keegi ei võinud teda näha. Võttes suhu kivikesi, et sõnu oleks raskem hääldada, saavutas ta oskuse üksipäinis iseendaga terveid kõnesid puhtalt ja selgelt ette kanda. Minnes siis linnast välja, harjutas ta jooksmist, deklameerides seejuures peast luuletusi, et arendada hingamist. Lukustanud end oma keldrisse, kandis ta, argumente läbi mõeldes, mitu korda ette ühte ja sedasama kõnet, kuni see muutus täiesti veenvaks. Kui siis hiljem rahvakoosolekuil kuulajad tema kõnesid tähelepanelikult jälgisid, püüdes mitte kaotada ainsatki sõna, teadsid ainult vähesed, millise vaevaga oli taotud see relv vallutajate vastu.

Teine suur kõnemees, kelle kõnesid ja teoseid Lomonossov ikka jälle uuesti luges, oli roomlane Cicero. Lomo-

nossov teadis, et imestama panev oskus, millega Cicero oma argumente esitab, pole ka mitte iseenesest tulnud. Tema kõned olid lõpuni läbi mõeldud ja hoolikalt lihvitud. Mitte ainult anne, vaid ka visa töö löid meisterlikkuse.

Lugedes vanaaja kuulsate oraatorite kõnesid, siirdus Lomonossov mõttes teise, ammu möödunud aega. Siis, nagu pöördudes tagasi tõelisusse, heitis pilgu ringi ruumis, milles ta viibis. See oli väike tuba jämedalt kokkuklopsitud puuvoodiga ja värvimata lauaga. Laual seisid Newtoni raamatud, kaunilt väljaantud Cicero teosed, kõide Demosthenese kõnesid. Uks koridori oli väljastpoolt raudriiviga suletud. Lomonossov muigas ja mõtles:

„Sulgesid ukse, et ma ei saaks välja minna. Aga minu juurde tulid külla kuulsaim matemaatik ja füüsik Newton ning suurimad kõnemehed Cicero ja Demosthenes. Hoolimata riivist jagavad nad minuga oma parimaid mõtteid. Sääraste jutukaaslastega võib siin aega veeta suurema kasuga kui vabaduses.”

Kuid arest oli seotud ka suurte halbustega. Lomonossov teadis, et retoorikas on eriti vajalikud näited mitmesuguste kirjanike ja kõnemeeste parimaist kõnedest ja teostest.

„See, kes õpib maalikunsti, püüab näha saada kuulsate meistrite joonistusi ja pilte. Aga kõnekunst nõuab veelgi rohkem selle kunsti suurte eeskujude jäljendamist,” seletas Lomonossov.

Ta otsustas oma retoorikaõpikusse sisse võtta võimalikult rohkem katkendeid mitmesuguste maade suurte oraatorite ja kirjanike kõnedest ja teostest. Neid katkendeid polnud vaja mitte ainult välja valida, vaid ka vene keelde tõlkida. Sääraseks tööks oli tarvis tervet raamatukogu.

Viibides arestis, oli Lomonossov sunnitud piirduma

väheste näidetega. Ta otsustas raamatut täiendada, niipea kui pääseb vabadesse.

Lomonossovil tuli taluda ka teisi puudusi. Ta kannatas nälga. Teenistujad, keda akadeemia juures aresti all peeti, söid omal arvel. Mõnedele töid kodused lõunat, teised andsid raha valvureile, kes neile ostsid leiba, kalja, sibulat ja muud toitu. Areteeritud pidid palka saama pooles ulatuses. Lomonossov vajab väga raha, aga akadeemia kassa oli täiesti tühi.

„Akadeemia kannatab äärmist vaesust ja viletsust,” seletas Nartov.

Peaaegu iga päev käis Nartovi juures rahaküsijaid.

„Mitu kuud pole saanud palka. Käime alasti ning paljajalu ja raske on saada igapäevast toitu,” kaebasid alamad kantseleiametnikud ja akadeemia trükikoja ladujad.

„Toidame end kerjamisega tuttavate inimeste juures,” kõnelesid üliõpilased, kes töötasid akadeemia geograafia-departemangus.

Kõik said ühe ja sellesama vastuse:

„Raha ei ole.”

Mõned tegid suurte protsentidega laenu ja andsid võlausaldaajale kviitungi, mille vastu see sai nende asemel palga, niipea kui kassasse tuli raha. Teised said osa palka raamatukauplusest antud raamatute näol ja müüsid neid siis suure hinnaalandusega.

Lomonossov, istudes arestis, ei saanud teha ei üht ega teist.

„Olen sattunud äärmisse viletsusse,” seletas Lomonossov.

Kolm kuud pärast areteerimist kirjutas ta Teaduste Akadeemia kantseleile:

„Olen praegu haige ja seejuures pole mul mitte millegi osta mitte ainult rohtu, vaid ka igapäevast toitu, ja

raha ei saa ma ka kustki laenuks hankida. Seepärast palun alandlikult Teaduste Akadeemiat, et ta teeks korralduse, mulle minu teenitud palga arvel niipalju raha välja anda kui ta heaks arvab.”

„Raha puudumise tõttu kassas Lomonossoville anda viis rubla,” tegi Nartov korralduse.

Vahepeal valiti juurdluskomisjonis välja seaduste paragrahvid, mis sobisid süüdistusega Lomonossovi suhtes. Kangekaelset adjunkti ei hakatud enam küsitlema. Koostati süüdimõistev otsus.

Lomonossov pidi oma eksimuste eest karistust kandma kui ülemuse solvamise pärast ametikohas.

„Kes admiraliteedi kõrgemaid ülemusi sõimusõnadega teotab, seda peab karistatama vastavalt süü suurusele kas ihunuhtlusega või temalt elu võetama,” öeldi Mereväe Määrustikus.

Lomonossov polnud meremees, aga Mereväe Määrustikku kasutati ka tavaliste kohtuasjade puhul. Peeter I Üldreglemendis oli öeldud:

„Tehakse teatavaks kõigile ja igapähele eraldi, mis suguses teenistus- või auastmes ta ka ei oleks, et keegi sõimusõnadega kolleegiumi puudutada ei julgeks.” Säärased „heade kommete ja üldise rahu häirijaid” karistati ka kehaliselt.

Komisjon leidis, et Lomonossov pälvib karistust nii Mereväe Määrustiku kui ka Üldreglemendi järgi. Nende seaduste täpse mõtte kohaselt tuli teda piitsaga või keppidega peksta. See otsus polnud lõplik.

Teaduste Akadeemiat nimetati „keiserlikuks” ja Jelizaveta Petrovnat loeti tema kõrgemaks kaitsjaks. Komisjon otsustas anda tehtud otsuse „tema keiserlikule majesteedile kõige armulisemaks kaalumiseks.”

Komisjon ei määranud kindlaks ei löökide arvu, mida

Lomonossov pidi saama, ega tema saatust pärast karistust. Lomonossov võis seepärast loota, et säärane karm otsus oli tehtud vaid silmakirjaks, rahulduse andmiseks akadeemikuile, kes nõudsid solvamise eest „mõjuvat satisfaktsiooni”.

Võis eeldada, et keisrinna nõustub asendama kehalist karistust kergema karistusliigiga. Kuid peaaegu samal määral võis karta, et kohtuotsus täide viiakse.

Karistuse peamiseks liigiks polnud tol ajal mitte vangla-karistus, vaid piitsadega, vitstega või keppidega peksmine.

Jelizaveta Petrovna valitsemise alguses karistati piit-saga avalikul väljakul isegi kaht suursugust õuedaami Lopuhhinat ja Bestuževat, kes suhtusid keisrinnasse vaenulikult ja avaldasid lootust, et ta ei püsi troonil mitte kaua.

Lomonossovile meenusid tema oodid, mis Teaduste Akadeemia nimel Jelizaveta Petrovnaale annetamiseks olid trükitud suurepärasele kuldäärtega paberile ja köidetud kallisse brokaati. Temale näis, et keisrinna isegi siis, kui ta polnud viitsinud tema värse läbi lugeda, peaks mäletama tema nime. Ja siiski tekkis kahtlus: korraga kirjutab ta lihtsalt, isegi mitte mõteldes, mida ta teeb, juurdlus-komisjoni truualamlikule ettekandele neli tavalist sõna: „See sündigu nõnda. Jelizaveta”?

Vastust sellele küsimusele tuli oodata väga kaua. Pidi omama suurt oskust ja kannatust, et kinni püüda harukordseid minuteid, kus Jelizaveta Petrovna nõustus ametlikke ettekandeid ära kuulama.

„Ta vihkab väga kõike, mis kannab asjatalituse nime-tust,” kirjutas keisrinna kohta prantsuse saadik markii de la Chétardie.

Isegi lepingud välisriikidega jäid vahel mitu kuud vor-

mistamata, sest Jelizaveta Petrovna ei suutnud end alla kirjutamiseks kuidagi kokku võtta.

Juurdluskomisjon langetas Lomonossovi asjas otsuse 1743. aasta suve keskpaiku. Aga suvel oli keisrinnale ettekannet teha veelgi raskem kui mõnel muul aastaajal. Ta sõitis sageli ja kauaks Peterburi ümbrusse — Sarskoje Seloosse*, Peterhofi, Krasnoje Seloosse ja teistesse kohtadesse, kus asusid kaitse alla võetud metsaalad ja erilised pargid jahipidamiseks. Siia toodi kiiresti hirvi, jäneseid, mitmesuguseid väikesi kiskjaid ja metslindusid. Need lasti seal lahti, kus keisrinna armastas jahti pidada.

Jelizaveta Petrovnat saatis igal pool tema lähikondseist kõige lähem — Aleksei Grigorjevitš Razumovski. Razumovski oli lihtsa kasaka poeg Ukrainast ja oli varases nooruses hoidnud karja. Razumovskil oli suurepärane hääl ja ta oli hakanud lauljaks. Sattunud Jelizaveta õuekoori, hakkas ta temale meeldima. Hiljem tõendati koguni, et ta olevat Razumovskiga salaja abiellunud. Jelizaveta Petrovna kroonimisel sai Razumovski Andrease ordeni, kõrgeima riigis, ja kõrge ameti õukonnas keiserlikke jahikäike juhtiva ülemjäägermeistrina.

Ta oli heasüdamlik, muretu ja täiesti harimatu mees. Riiklikud asjad teda ei huvitanud. Senati ülemprokurör N. J. Trubetskoi, kes oli kohustatud keisrinnale tähtsamaid asju ette kandma, päris Razumovskilt sageli mitu päeva järgemööda, kas keisrinna suvatseb täna ära kuulata järjekordset truualamlikku ettekannet. Ja Razumovski vastas ukraina keeles:

„Pole tarvis.”

Otsust Lomonossovi asjas ei kantud keisrinnale ette ei suvel ega sügisel.

---

* Tsarskoje Selo esialgne nimetus.

Lomonossov istus arestis edasi. Ta töötas püsivalt „Retoorika” käsikirjale lisandus peaaegu iga päev uusi lehekülgi, kirjutatud tema suure kindla käekirjaga. Ta uuris tähelepanelikult Newtoni raamatut „Loodusfilosoofia matemaatilised printsiibid”. Inglise suurim õpetlane tuletas selles raamatus suurepärase järjekindluse ja täpsusega matemaatilisi vormeleid, mis väljendasid kogumaailmset gravitatsiooniseadust.

Newton avaldas ühtlasi mõtteid maailmaruumi ehitusest. Loodusseaduste kohta seletusi andes kinnitas ta nagu paljudki tolle aja õpetlased ikka veel, et maailm on jumala poolt loodud.

Lugedes seda raamatut, mõlgutas ka Lomonossov mõtteid maailmaruumi ehituse üle. Talle meenusid pime jaanuarikuu öö, säravate tähtedega kaetud taevas ja virmalised, mida ta sageli lapseas ja varajases nooruses oli näinud. Neil aastail oli ta sageli öötundidel väljunud isa onnist, et vaadata, kuidas „virmalised vehklevad”. Taevas löi põhjas valgusest särama. Taevavõlvil vaheldusid valguslained igas värvuses: rohelised, purpurpunased, helesinised ja õrnroosad.

Lugedes Newtoni raamatut, ei saanud Lomonossov mõtelda ainult matemaatilistest valemitest, mis selgitasid taevakehade liikumist. Tema ette kerkisid pildid tähistaevast ja virmalistest. Ta hakkas koostama värsse, mõeldes hoolikalt läbi iga rea ja vältides iga liigset sõna. Luuletus algas tähistaeva kirjeldusega:

Näo endal peidab lahkuv päev,
Must vari langes üle mäe,
Meilt päeva kiired peletas.
End avas laotus, tähti täis,
Ei arvu, põhja nendel näi.

Lomonossov mõtles kaugetest taevakehadest, milledest paljud olid hoopis suuremad maakerast. Talle ei meenu- nud mitte ainult Newtoni raamat, vaid ka prantsuse astro- noomi Fontenelle'i teos „Keskustelud maailmade paljusest”, mille Teaduste Akadeemia oli kahe aasta eest vene tõlkes välja andnud ja mida oli raamatukaupluses veel müügil.

See raamat põhjustas palju kära. Lihtsate ja terav- meelsete vestluste kujul noore õpetlase ja prantsuse markii vahel tutvustas Fontenelle lugejaid maailmaruumi ehitu- sega. Ta naeruvääristas inimesi, kes uskusid, nagu oleks maakera maailma tsentrumiks ja päike ning tähed loodud vaid selleks, et teda valgustada. Fontenelle kinnitas, et elu on võimalik mitte ainult maakeral, vaid ka teistel planeetidel. Lomonossov pidas seda mõtet täiesti tõenäoliseks. Ta väljendas seda värssides virmaliste kohta:

Meil teada ülitargust suist,
Maailmu seal on terve hulk,
Seal põleb päikseid arvutuid,
Seal rahvad, sajandite kulg.
Seal kiidab jumaluse nõu
Seesama ühtne loodusjõud.

Virmaliste tekkimist kujutas Lomonossov mõjuvates ja lühisõnalistes värssides:

Ent kus su seadus, loodus, on?
Näe, põhjas tõuseb koiduleek!
Kas päikesel seal loodud troon?
Tuld purskavad kas jäised veed?
Külm leek meil kerkib üle pää,
Näe, öösel maale astus päev!

Pöördudes õpetlaste poole esitas ta küsimusi virmaliste põhjuste ja maailmaruumi ehituse kohta:

Teil selleski ju kahtleb silm,
Mis lähedase ümbruses.

Ent ütlege, kui suur on ilm
Ja tähist kaugemal mis ees?

Ja samuti nagu Newtoni raamat, nii lõppes ka Lomonossovi luuletus sõnadega selle jõu suurusest, kelle arvele kirjutati maailma loomine:

Teil tundmata on loodu piir,
Kes looja suurust teaks veel siis?

Teises luuletuses andis Lomonossov erakordselt selge ja teaduslikult täpse kirjelduse Päikesest. See luuletus kannab pealkirja „Hommikune mõtiskelu jumala suurusest” ja annab kunstivormis edasi astronoomiliste uuringute tulemusi Päikese ehituse kohta:

Kui surelikud kõrgustesse
Nii kaugele võiks lennata,
Et kaduv silm meil päikesesse
Saaks lähedusest vaadata,
Siis avaneks küll igal pool
Seal ookeani iidne vool.
Seal tulistena laineid veerleb
Ja kaldaid pole leida neil,
Seal leegitsevaid iile keerleb,
Nii heideldes küll sajandeid.
Seal kivi nagu vesi keeb
Ja kuumi vihmku kohiseb.

Saabus udune, niiske Peterburi sügis. Päevad muutusid ikka lühemaks. Lomonossov luges ja kirjutas kaua rasvaküünlakese juures. Samal ajal hakkas juurdluskomisjoni töö lõpule jõudma. Tuli kindlaks määrata kõigi süüaluste saatus.

Esimesena selgus otsus Schumacheri kohta. „Schumacheril asuda endiselt akadeemia töö juurde,” otsustas komisjon. Ta leidis, et Nartovi juhtimine võib tuua Teaduste Akadeemiale lõplikult halva kuulsuse.

„Ta ei ole mitte ainult mingi teadlane ega võõrkeeli oskav mees, vaid isegi vene keeles suudab ta hädavaevalt oma nime alla kirjutada,” seletasid komisjoni liikmed.

Nartovi ülesandeks jäeti ainult mehhaanikatöökoja juhatamine.

Tookordsete seaduste järgi said kaebajad valekaebuse eest selle karistuse, mida oleks pidanud saama nende poolt süüdistatav isik, kui kaebus oleks osutunud õigeks.

Reetmise ja teiste süütegude eest, milles Schumacherit süüdistati, karistati surmanuhtlusega või paremal juhul piitsuga ja asumisele saatmisega. Nüüd oleks võinud määrata Gorlitskile ja tema kaaslastele põhjendamata süüdistuste eest need karistused.

Komisjon otsustas: „Gorlitskile vanaduse ja pikaajalise teenistuse pärast surmanuhtlust mitte määrata,” vaid nuhelda piitsuga ja saata Orenburgi eluaegsele asumisele. Teisi nuheldi samuti asumisele saatmise ja kehalise karistusega.

Samuti nagu Lomonossov jäid nad paljudeks kuudeks aresti alla ja ootasid, kas nende otsus kinnitatakse.

Peeter I oli Senatile andnud võimu keisri äraolekul asju tema asemel otsustada. Jelizaveta Petrovna kinnitas erilise ukaasiga Senati õigused. Ja kuna keisrinnal polnud tahtmist asju ajada, otsustas neid sageli tema eest Senat.

1744. aasta jaanuaris vaatas Senat Lomonossovi asjus läbi otsuse, mille keisrinna oleks pidanud kinnitama.

Paljud senaatorid juba tundsid Lomonossovi nime, sest Teaduste Akadeemia kinkis enda poolt väljaantavaid oode austustäheks kõigile mõjukaile võimukandjaile.

Senat otsustas: „Adjunkt Lomonossov suure õpetatuse pärast karistusest vabastada.” Aga senaatorid püüdsid rahuldada ka akadeemikuid. Lomonossoville tehti üles-

andeks konverentsi ees oma „jultumuste” pärast vabandust paluda. Tema palka vähendati poole võrra.

Tõlk Gorlitskil tuli oma kaaslastega veel ligi üheksa kuud istuda. Alles 1744. aasta oktoobris vabastati nad keisrinna ukaasi põhjal ilma karistusest.

Arestis istudes oli Lomonossov võinud talveõhtutel läbi mõelda kõik, mis oli juhtunud.

Schumacher väljus veest kuivana. Nartov, andekas ja teovõimas vene mees, osutus Teaduste Akadeemia juhtimiseks puudulikult harituks ja tegi seepärast palju vigu. Kui akadeemikud-välismaalased hakkasid ähvardama, et lähevad erru, kui Lomonossovit ei karistata, areteeris juurdluskomisjon Lomonossovi ja määras talle karmi karistuse.

„Miks see nii sündis?” küsis Lomonossov eneselt.

Vastus oli selge. See sündis nii kõigepealt seepärast, et ajutiseks Venemaale kutsutud välismaa teadlaste asendamiseks polnud ikka veel ette valmistatud venelasi. Oli selge, et välismaalased ise endile asendajaid ette ei valmistata. Ja Lomonossov leidis, et ta peab sellele asjale pühendama oma jõu.

Talle meenusid lööming sakslastega Sturmi korteris ja sõimusõnad, mille peale akadeemikud olid haavunud. Esiimesel juhul oli ta sattunud politsei vahituppa, teisel korral — aresti.

Oli selge, et vene teaduse eest tuli võidelda teisiti. Lomonossov oli juba alustanud seda võitlust, hakates tõlkima „Eksperimentaalset füüsikat” ja koostades metallurgia- ning retoorikaõpiku. Seda tööd tuli jätkata ja süvendada.

Ühtlasi pidi ta omaenda teadusliku tööga näitama, mida suudavad vene teadlased. Seda tööd oli ta samuti juba alustanud.

Võit.

1744. aasta jaanuarikuu lõpul ilmus Lomonossov esimest korda pärast pikka vaheaega Teaduste Akadeemia konverentsisaali. Akadeemikud istusid nagu tavaliselt roheline kaleviga kaetud ümmarguse laua juures. Sel korral olid peaaegu kõik kohal: istungi kavas seisis mitte päris tavaline punkt.

Paks akadeemik Winsheim tõusis istmelt ja ulatas Lomonossovile ladina keeles kirjutatud paberi. See oli akadeemikute poolt koostatud vabanduse ja pühaliku lubaduse tekst. Akadeemikud olid selles püüdnud leida kangekaelse adjunkti enesetundele solvavaid väljendeid.

Lomonossovil tuli see tekst valjult lõpuni ette lugeda ja sellele oma allkiri anda.

„Adjunkt Lomonossov võib konverentsil istet võtta,” ütles Winsheim ja näitas toolile, mis seisis professorite selja taga.

Esimesel pilgul paistis, nagu poleks midagi muutunud sellest ajast, mil Lomonossov oli sunnitud konverentsidest osavõtmist katkestama. Niisama peeti ladina keeles järjekordset ettekannet ja niisama vaatlesid akadeemikud istungi ajal välismaisi ajalehti ja ajakirju.

Tegelikult võis aga märgata mõningaid muutusi. Juba läinud aastal, kui Nartovi ja akadeemia liikmete vahel oli tekkinud tüli, olid Krafft ja kaks teist akadeemikut teatanud, et nad sõidavad ära, niipea kui lõpeb leping. Nüüd

nad valmistusid ärasõiduks. Adjunkt Teplov puudus. Tema elus oli toimunud sündmus, millest ta lootis saada palju kasu: Aleksei Grigorjevitš Razumovski oli hakanud Teplovi soosima.

Razumovskil oli jäänud kodukülla Ukrainasse maha alaealine vend, nooruk Kirill. Samuti nagu Aleksei Razumovski oli ta poisikesena karjatanud härgi. Pärast Jelizaveta Petrovna troonileastumist toodi Kirill Razumovski Peterburisse.

Ta vahetas ukraina pika linase ülerõiva peenest inglise kalevist, kuldtikandiga ja kallistest brüsseli pitsidest mansetitega kuue vastu. Tema juurde määrati kasvatajad, kes pidid talle õpetama inglise ja prantsuse keelt. Aga kõigepealt hakkas ta õppima kunsti elegantse ja maitsekalt läbi lüüa varandusi, mida ta, tänu vanemale vennale, oli võinud endale soetada.

Jäädes edasi adjunktiks, sai Teplov Kirill Razumovski ülemõpetajaks. 1743. aastal otsustati Kirill Razumovski õppimise ja keelte alal endatäiendamise otstarbel saata Teplovi saatel välismaale. Teaduste Akadeemia sai ukaasi komandeerida adjunkt Teplov mitmeks aastaks välismaa ülikoolide ja akadeemiatega tutvuma.

Keisrinna Jelizaveta hoolitses selle eest, et Kirill Razumovski ja tema kasvataja võisid välismaal elada suures toreduses — neile anti kaasa kolm teenijat ja suured summad. Polnud öeldud, millist teadust pidi Teplov välismaal uurima. Aga ta ise teadis seda väga hästi. Ta kavatses vestelda nii välismaa professoritega kui ka kõrgema seltskonna inimestega Pariisi salongides, kuhu oli ligipääs aristokraatlikuks isikuks saanud Kirill Razumovskil. Teplov tahtis edasiseks hiilgavaks karjääriks omandada välist lihvi.

Niiviisi jäi Lomonossov tegelikult ainukeseks vene adjunktiks.

Esimesel pilgul oli ka Teaduste Akadeemia kantseleis jäänud kõik endiseks. Teisel päeval pärast Schumacheri ametisse tagasi määramist sõitis ta nagu alati täpselt kella üheksaks kantseleisse. Kirjutajad ja kantseleiametnikud tõusid tema ilmumisel kähku püsti ja kummardasid sügavamalt kui tavaliselt. Kõik mõistsid, et nüüd, kus mitmete aastate jooksul kuhjunud süüdistused olid avaldatud ja jäetud tagajärjeta, on Schumacheri seisukord kindlam kui kunagi varem. Vastates kummardustele vaevalt märgatava peanoogutusega, läks Schumacher rahulikult oma kabinetti ja nõudis järjekordsete asjade ettekandeks sekretäri enda juurde.

Juba enne areteerimist oli Schumacher saanud kindralprokurör vürst N. J. Trubetskoilt käsu: valmistada ja võimalikult hästi, paljude illustratsioonidega välja anda Jelizaveta Petrovna kroonimispidustuste kirjeldus. Schumacher oli kalkuleerinud juba siis, millise summa võib ta saada selle väljaande jaoks õue juures asuvast riigikontorist krediidiks ja milliseid kasusid see toob, kui ta keisrinnale meeldib.

Nüüd päris Schumacher eelkõige, kuidas on lugu selle raamatu väljaandmisega.

Orjameelse naeratusega teatas sekretär, et nõunik Nar-tov oli Moskvast kohale kutsunud kuus vene õpilast graveerimistöö alal ja tunduva osa sellest tööst nende kätte usaldanud.

Schumacher teadis, et kroonimiskirjeldus saadetakse kingiks välismaa valitsejaile ja seepärast ei pea selle raamatu kallal töötama mitte õpilased, vaid kõige paremad graveerijad. Ta kuulas sekretäri sõnu heameelega nagu

inimene, kes näeb, et tema vastane pole osanud ära kasutada trumpi.

Schumacher oleks võinud vene õpilased kohe minema saata, aga nagu alati, oli ta ettevaatlik. Ta laskis gravöörmeister Wortmannile ja tema abilisele Sokolovile anda eeskirja: õpilaste tööd järele vaadata ja nende kõlbmatuse kohta kirjalik esitis sisse anda. Ja samas käskis ta tellija kroonimispidu kirjeldava raamatu jaoks Frankfurdist kõige paremat trükivärvi. Seejärel luges sekretär ette Nartovi poolt vallandatud vanema laduja sakslase Rose palve. Rose palus end ametisse tagasi võtta ja välja maksta palk selle aja eest, millal ta oli olnud töötaja.

Schumacher käskis tuua suure kollasesse nahka köidetud Peeter I ukaaside raamatu.

„1723. aasta ukaasist välismaalt kutsutud meistrite kohta välja kirjutada: „Kui nad on kõlblikud, hoida neid igasuguses külluses, ja kuigi leping lõpeb ja omad juba õpetuse on saanud, aga välismaalased ära sõita ei taha, siis sääraseid sugugi mitte lahti lasta, vaid hoida, nagu ülal öeldud,“ ” luges Schumacher ja lisas juurde: „Rosele nõunik Nartovi tahtel ilma tööta veedetud aja eest palga arvel 165 rubla 83 kopikat välja maksta. Ja seletusse märkida: „Et temal, Rosel, poleks põhjust ette heita, nagu oleks teda kui välismaalast vene teenistuses halvasti koheldud ja solvatud.“ ”

Ja sattudes heasse meeleollu nagu maletaja, kes on teinud osava käigu, lubas Schumacher endale naljatuse:

„Meenutades oma teenistust keiser Peeter Suure ajal, armastab härra nõunik Nartov tema majesteedile tugineda. Võib arvata, et härra nõunik väga suure heameelega kuuleb, et asi on lahendatud täpselt keiser Peeter Suure ukaasi järgi.“

„Tõlgid Golubtsov ja Lebedev on uuesti sisse andnud

palvekirjad: nende palk olevat kõige viletsam ja sedagi ei maksetavat juba mitu kuud välja," jätkas sekretär oma ettekandmist.

See oli tavaline, hästituntud asi. Ja Schumacher dikteeris tavalise otsuse:

„Rahapuudusel tagasi lükata, kuid teatada, et edaspidi, pärast nende tööde hindamist neid autasust ilma ei jäeta.”

Nagu masinist, kes oma kohale tagasi pöördunud, las kis Schumacher valitsemismasina käiku, vajutades üks teise järel hästituntud nuppudele ja pedaalidele. Ja vana kantseleimasin, mille peale oli varemil aastail olnud nii palju põhjendatud kaebusi, töötas samuti nagu varemgi. Schumacher, kes oli nüüd kindel karistamatuses, hakkas käituma veelgi meelevaldsemalt, õiendades arveid kõigiga, kes ei soovinud tema meele järgi olla.

„Ta on nüüd muutunud uhkemaks kui enne,” kõnelesid Schumacherist kantselei vene teenistujad.

„Nõunik Schumacher tahab oma kantseleis üksi juhtida kõiki akadeemia asju, nji teaduslikke kui ka majanduslikke. Meile ta teeb igal juhul ülekohut,” ütlesid akadeemikud.

Kuid Schumacher pööras nüüd protestidele ja kaebustele veelgi vähem tähelepanu kui varemalt.

Lomonossov elas endiselt akadeemia teenistujaile määratud majas. Aga nüüd ei elanud ta mitte enam üksi. Tema naine, kes polnud talt väga kaua teateid saanud, oli kirjutanud Vene saadikule ja palunud teatada, kas tal on andmeid Lomonossovi saatuse kohta. Saadik oli saatnud kirja Teaduste Akadeemiasse.

„Sõitku, kui tahab,” mõtles Lomonossov, kui ta oli kirja läbi lugenud.

Võttes endaga kaasa noorukist venna sõitis Elisabet jäädavaks Venemaale.

Lomonossovi toad muutusid kodusemaks, akendele ilmusid eesriided, lauale — lina, värvimata taburettide asemele — nahkistmete ja kõrgete püstseljatugedega toolid. Elu muutus korrapärasemaks. Võis keskendatumalt töötada.

Olles vabanenud arestist, andis Lomonossov eelkõige ümberkirjutamisele äsjalõpetatud „Retoorika”.

Suurt raamatut polnud kerge kirjastada, sest kirjastamisasjandus oli veel vähe arenenud: kogu 1744. aasta kohta ilmus Venemaal peale jumalateenistusraamatute ainult kakskümmend kaheksa raamatut. Selleks, et akadeemia meelsamini nõustuks „Retoorikat” kirjastama, otsustas Lomonossov õpiku pühendada troonipärijale suurvürst Peetrile, noorukile, kes polnud veel mitte lõpetanud oma õpinguid.

Käsikiri köideti helepunasesse sametisse ja saadeti Stählinile, kes, jäädes edasi akadeemikute nimekirja, oli saanud troonipärija õpetajaks. Kuid kõrgelseisev õpilane ei tahtnud sugugi õppida. Talitades tema meele järgi, mängis Stählin temaga sõdurit. Õukondlased aga kõnelesid poolsosinal:

„Jakov Jakovlevitš ei õpeta mitte niivõrd tema majesteeti, kuivõrd on talle narri eest.”

Säärane õpilane ei vajanud just eriti retoorikat. Stählin saatis käsikirja Teaduste Akadeemiale ettekäände all, et tuleb ära kuulata akadeemikute arvamus „Retoorika” väärtuse kohta, enne kui seda suurvürstile pühendada.

1744. aasta veebruaris kiitis konverents Lomonossovi raamatu heaks, aga leidis, et seda tuleb täiendada. Lomonossov nõustus sellega meeleldi: ta tahtis ka ise „Retoorikat” ümber töötada, lisades näiteid neist raamatuist, mida tal arestis istudes polnud võimalik hankida.

Et väljaandmist kergendada, kavatses Lomonossov

„Eksperimentaalse füüsika” tõlke pühendada mõnele mõju-
kale võimukandjale. Ta valis välja viitsekantsleri krahv
M. L. Vorontsovi. Aga tõlget oli vaja veel täpsustada ja
siis puhtalt ümber kirjutada. Lomonossov tegi seda pikka-
misi. Tema tähelepanu kõitis teine, uus ja iseseisev töö.

Christian Wolff, kelle loenguid Lomonossov oli Mar-
burgis kuulanud, õpetas, et kõik kehad koosnevad pisi-
maist, paljale silmale nähtamatuist ja jagamatuist osakes-
test. Sellest, milline on nende osakeste aine, olenevad iga
keha omadused: metallid, mineraalid ja kõik teised
kehad erinevad just sellepärast üksteisest, et on erinevad
need pisimad osakesed, milledest nad koosnevad.

See teooria polnud Wolffi leiutis. Juba Vana-Kreeka
filosoofid kõnelesid aatomeist, milledest kehad koosnevad.
Suured inglise õpetlased Newton ja Boyle kirjutasid
samuti pisimaist jagamatuist osakestest, seletades selle
teooria abil paljusid füüsikalisi nähtusi.

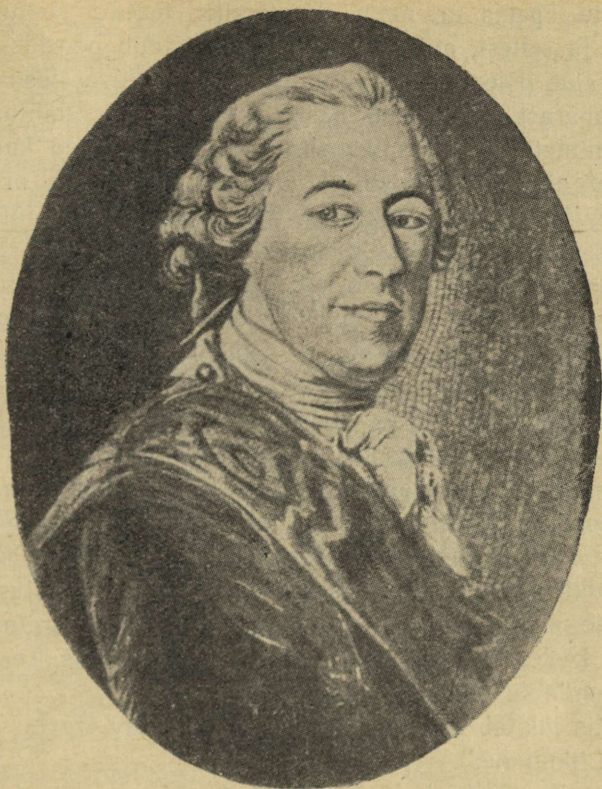
„Pärast seda, kui ma Boyle'i juures pisimaist osakes-
test lugesin, valdas mind kirglik soov neid uurida,” mee-
nutas Lomonossov hiljem.

Boyle'i teoseid oli Lomonossov lugenud juba üliõpila-
sena 1738. aastal ja sellest ajast huvitas teda kestvalt
küsimus materia ehitusest.

„Kui ma tahaksin lugeda, aga ma ei tunneks tähti, siis
oleks see mõttetu soov. Ja niisama mõttetu oleks see, kui
ma tahaksin looduse asjade üle arutleda, aga ei sooviks
teada saada nende algust,” seletas ta hiljem.

Nagu teisedki füüsikud, õpetas Christian Wolff, et
jagamatute aineosakeste, „korpuskulite” vahel on silmale
nähtamatuid pragusid, mida nimetatakse poorideks.

Neil juhtudel, kui poorid on küllalt suured, võivad
Wolffi arvates neist vee- või õhuosakesed läbi tungida.

Krahv M. L. Vorontsov. Lomonossovi ateljee mosaiikportree.

Kui neid pooridesse sattunud osakesi oli palju, saadi vedelikud või gaasid.

Kuid Wolff, nagu paljud teisedki temaaegsed teadlased, arvas, nagu oleksid peale selle olemas veel mingid erilised, silmale samuti nähtamatud ained: süttivused, vetruvused, raskused, mis tungivad pooridesse. Need ained tungivad tema õpetuse järgi aine pooridesse, andes ainele sellega vastavad omadused.

Eriti õpetas ta, nagu eksisteeriks teatav soojusema-
teeria ja sellest, millisel hulgal seda leidub poorides, sõl-
tuvat aine põlemisvõime. Puidus näiteks olevat teda palju
ja seepärast puit põleb hästi. Seda silmale nähtamatut
ainet nimetati flogistoniks, sest vanad kreeklased kutsusid
põlevat aineosa „flogistik”. Õpetust flogistonist arendas
veel XVII sajandil keemik Stahl ja see säilis füüsikas
kaunis kaua. Flogistoni olemasoluga ei seletanud soojust
mitte ainult Wolff ja Henckel, kelle loenguid Lomonossov
oli kuulanud, vaid ka paljud õpetlased isegi XVIII sajandi
teisel poolel. Lomonossov ei kahelnud selles, et kehad
koosnevad pisimaist osakestest, mida sel ajal nimetati
korpuskuleiks ja hiljem hakati nimetama molekulideks.
Kuid flogistoni olemasolus ta kahtles kindlasti.

Lomonossov hakkas ladina keeles üles tähendama mõt-
teid soojuse tekkimisest. Tä formuleeris neid selgelt ja
täpselt nagu matemaatilisi tõestusi. Oma uurimusele pani
ta pealkirjaks „Arutlused soojuse ja külmuse põhjustest”.
Soojuse põhjustest võis Lomonossov kõnelda ladina või
saksa keeles füüsik Richmanniga, keda kohtas Teaduste
Akadeemia füüsikakabinetis.

„Mis tekitab soojust?” küsis Lomonossov. Ja ta vastas
ise: „Liikumine.”

Ta esitas üldtuntud näiteid: käed soojenevad vastastiku-
sest hõõrumisest; ränikiviga tuleraua vastu löömisest teki-
vad sädemed; tulel kuumutatud raud muutub vasara löö-
kide all tuliseks.

„Niisiis, soojuse tõelist alust tuleb eeldada liikumi-
ses,” järeldas Lomonossov.

„Inimesed, kes pole harjunud füüsikaseadustest mõt-
lema, väidavad, et isegi punaseks kuumutatud rauatükk
jääb näivalt täiesti liikumatuks,” vastas Richmann.

„Jah, aga kui tema lähedale nihutada mõningaid aineid,

hakkavad need sulama ja vesi võib isegi niivõrd soojeneda, et ta muutub auruks. Teisiti öeldes, tuline raud paneb nende ainete osakesed liikuma, järelikult, temas endas on liikumine, aga ainult meie silmale nähtamatu," seletas Lomonossov.

Ta tõi näite: kui metsa läbib tuul, siis liiguvad lehed ja oksad, olgugi et kaugelt vaadates pole liikumist näha.

„Soojus tekib keha sees nende pisimate osakeste liikumisest, milledest ta koosneb.”

„Sellele võidakse vastu vaielda, et nii kõvas kehas nagu raud ei saa pisimad osakesed, milledest ta koosneb, kuidagimoodi liikuda,” ütles Richmann.

„Rauatükis ei või korpuskulid tõepoolest ühest kohast teise liikuda või isegi võnkuda: nad on väga kõvasti ja tihedalt üksteisega vastastikuse tõmbetungiga seotud. Kuid iga osake võib kohale jäädes oma telje ümber pöörlelda nagu pöörleb vurrkann,” vastas Lomonossov.

Ta tegi järelduse: „Soojuse põhjus peitub seotud materia osakeste sisemises pöörlevas liikumises.”

Säärase seletuse juures pole tarvis enam eeldada mingi mõistatusliku soojust tekitava materia ehk flogistoni olemasolu.

„Ma kõrvaldasin teiste poolt hoolega jäädvustatud soojuse materia,” sõnas Lomonossov oma arutlusist lõppkokkuvõtteid tehes.

Töötades füüsika alal, mõlgutas Lomonossov mõtteid keemiaseaduste üle. Tol ajal vaadati keemiale kui praktilisele alale.

„Keemia õpetab, kuidas lahutada liitunud aineid koostusosadeks. Ja vastupidi: ta õpetab mitut ainet ühendama, et neist saada uut liitunud ainet,” seletasid keemikud.

Alates keskajast, kus alkeemikud, püüdes saada kunstlikul teel kulda, lahutasid ja uuesti ühendasid kõige mit-

mekesisemaid aineid, on teadlased sooritanud palju katseid. Nad leiutasid hulga kasulikke retsepte, õppisid näiteks praktilisteks eesmärkideks valmistama mõningaid aineid, alustades püssirohust ja lõpetades mitmesuguste värvidega.

Lomonossov mõistis ja hindas seda kasu, mida keemia võis tuua tööstusele. Kuid ta soovis teada ka muud.

„Keemik ei pea aineid mitte ainult lahutama või ühendama. Tuleb välja uurida, milline on keemilise muundumise põhjus. Keemia muutub füüsika taoliseks teaduseks, kus õpime avastama looduseadusi,“ seletas Lomonossov.

Selle peale keemikud siis veel peaaegu ei mõtelnud. Nende jaoks oli keemia kasulik kunst ja mitte teadus.

Lomonossov hakkas töötama väikese uurimuse kallal, milles püüdis anda vastust küsimusele, kuidas toimub kehade keemiline lahustumine.

„Teame näiteks, et salpeetripiiritus lahustab hõbedat, vaske või rauda. Aga kuidas see toimub, see on veel teadmata. Keemikud tegelevad laboratooriumides alatasa mitmesuguste ainete lahustamisega. Aga ainult vähesed mõtlevad selle üle järele, milline on selle toimingu mehhanika, millisel viisil nimelt eraldab lahustaja lahustatava aine osakesi,“ seletas Lomonossov Richmannile.

„Robert Boyle arvas, et lahustaja osakesed tungivad lahustatava aine pooridesse, rebides selle pisimateks osakesteks. Ta oletas samuti, et lahustaja osakesed omavad teravaid okkaid või kiile, milledega nad lahustatava aine puruks rebivad. Aga Isaac Newton arvas, et soola lahustumine võib toimuda vees soola- ja veeosakeste vastastikusest tõmbetungist. Ja nüüd on paljud õpetatud keemikud arvamisel, et lahustaja osakesed, tungides samalaadse aine pooridesse, lahustavad tema sel viisil, et tõmbavad lahustatava aine osakesi enda poole. Niiviisi lahustaja osakesed

justkui rebivad lahustatava keha tõmbetungiga lõhki ja ühinevad temaga lahuses," vastas Richmann.

Aga Lomonossovit ei rahuldanud kumbki neist teooriast. Ta püüdis leida uut seletust.

Ka Lomonossov mõtles, et lahustaja tungib keemiliselt samalaadse keha pooridesse. Aga ta kõneles muigega teadlastest, kes arvasid, nagu oleksid lahustaja osakesed varustatud kiilukeste või konksukestega. Ta arvas, et nii lahustaja kui ka lahustatava aine poorides on kokkusurutud õhk. See õhk vabaneb ja paisub lahustumise silmapilgul. Ohu paisumine toimub säärase jõuga, et ta lahutab lahustatava keha osakesed, samuti nagu vesi külmumisel paisudes purustab nõu seinad.

Lomonossov sooritas rea katseid, mis, nagu talle näis, tema vaateid kinnitasid. Nagu alati, otsis ta iseseisvalt seletust sellele nähtusele, mida ta püüdis lahendada. Sel korral ei õnnestunud tal leida õiget lahendust. Teadus ei võtnud tema seletust vastu. Kuid samal ajal tegi ta esimesena avastuse, mis hiljem keemias läbi löi. Ta tõestas, et on ainete kaks eri liiki lahustumist. Kui metallid lahustuvad hapetes, toimub soojuse eritumine ja täheldatakse soojenemist. Aga kui soolad lahustuvad vees, toimub soojuse absorbeerumine ja täheldatakse jahtumist.

Lomonossov töötas visalt, püüdes võimalikult täpsemalt oma töötulemusi seletada ja tõestada.

„Ta on täis kirge teaduse vastu,” ütles kord tema kohta Stählin.

Ja isegi akadeemikud, kes alles hiljuti olid nõudnud, et Lomonossovit tublisti karistataks, hakkasid aru saama: kangekaelne vene adjunkt muutub silmapaistvaks teadlaseks.

Pärast Kraffiti ja akadeemia kahe teise liikme ärasõitmist oli vaja akadeemikute arvu täiendada. Kõik mõistsid,

et Peterburi Teaduste Akadeemiasse ei või enam kutsuda ainult välismaa teadlasi.

Schumacherile meenus, kuidas tal oli tulnud juurdluskomisjoni ees vastust anda süüdistuse peale, et ta sihilikult ei laskvat venelasi akadeemikuiks saada. Nüüd ta küsis endalt: keda võiks vene teadlastest peale Lomonossovi akadeemia liikmeks valida?

Ja jõudis järeldusele: ei kedagi.

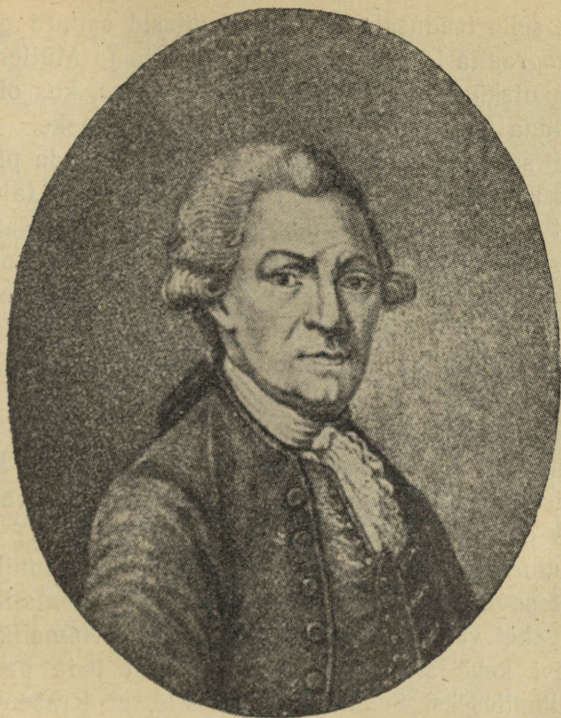
Peale Lomonossovi töötas Teaduste Akadeemia juures hoolega teaduse alal veel kaks venelast: Krašeninnikov ja Tredjakovski.

Krašeninnikov oli nagu Lomonossovgi ise rajanud endale tee teaduse juurde. Ta oli sõduri poeg ja oli samuti õppinud Moskva Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemias. Krašeninnikov oli Lomonossovist vanem ja õppis 1732. aastal juba filosoofiaklassis. Sel ajal otsustas Teaduste Akadeemia kapten-komandör Beringi Kamtšatka-ekspeditsioonist osa võtta ja saatis Siberisse kolm professorit: loodusteadlase Gmelini, ajaloolase Mülleri ja astronoomi de la Croyer'i.

Siber oli tol ajal veel väga vähe asustatud. Sinna saadetud teadlased pidid palju tegema tema uurimiseks. Teaduste Akadeemia aitas neil korraldada laialdast uurimistööd.

Oli otsustatud koos professoritega komandeerida üliõpilasi, kes oleksid neile tõlkideks ja aitaksid koguda kollektsioone. Peterburis polnud sääraseid üliõpilasi. Teaduste Akadeemia kutsus Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiast välja ladina keelt oskajad üliõpilased ja valis nende hulgast kuus inimest, kel tuli ekspeditsioonist osa võtta. Nende hulgas oli Krašeninnikov.

Eeldati, et professorid samal ajal üliõpilasi oma teaduste alal välja õpetavad. Kuid professorid ei andnud teel õpetust. Peaaegu kõik üliõpilased olid iseseisva teadusliku

S. P. Krašeninnikov.

töö jaoks liiga nõrgalt ette valmistatud. Ühed õppisid ainult taimi kuivatama ja lindude kaavikuid tegema, teised kaarte joonistama, kolmandad ei õppinud midagi.

„Nende hulgast sai asja ainult Krašeninnikovist, aga ülejäänud läksid halva järelevalve tõttu raisku,” ütles Lomonossov hiljem nende üliõpilaste kohta.

Krašeninnikov kasutas iga juhus, et neilt professoreilt, kellega tal tuli reisida, teadmisi omandada. Gmelin nõustus talle õpetama botaanikat ja Krašeninnikov tutvus põh-

jalikult selle teadusalaga. Teda huvitasid samuti geograafia, etnograafia ja Siberi ajalugu. Gmelin ja Müller sõitsid kuni Jakutskini, kuid pikk tee Kamtšatkasse, kus oleks tulnud taluda palju puudusi, näis neile liiga raske.

Nad saatsid sinna Krašeninnikovi, kes seda piirkonda alguses koos zooloogi adjunkt Stelleriga, hiljem täiesti iseseisvalt ennastalgavalt uuris. Ta kavatses Kamtšatka kohta suure raamatu kirjutada. Kui Krašeninnikov 1743. aasta veebruaris Peterburisse tagasi pöördus, veendusid akadeemikud, et tal on oma teadmiste alal vaja täita ainult mõningaid lünki, et oma ettevalmistust teaduslikule tööle lõpetada.

Gmelin ja Müller jutustasid, et Krašeninnikov polevat ekspeditsiooni ajal mitte ainult hoolsusega, vaid ka „hea käitumisega” silma paistnud. Ta ei armastanud vaielda ja nõustus ennem järele andma kui tülli minema.

Schumacher oleks eelistanud parem Krašeninnikovi kui Lomonossoviga tegemist teha, kui oleks võimalik olnud nende vahel valida. Aga mõistagi polnud võimalik Krašeninnikovi kohe akadeemikuks teha, sest teda peeti ikka alles üliõpilaseks. Schumacher mõistis, et Krašeninnikovi võib ainult adjunktiks määrata, kui tuleb lasta adjunktiks saada veel üht venelast.

Akadeemikuks soovis saada Vassili Kirillovitš Tredjakovski.

1734. aastal sai Tredjakovski neljakümne-aastaseks. Neljakümnendaiks eluaastaks on inimesed endile tavaliselt rajanud teatava seisukoha elus. Aga Vassili Kirillovitš tundis, et tal pole ikka veel kindlat jalgealust. Tema elus oli tekkinud seisak, mis kestis juba mitu aastat.

Tredjakovskit loeti alates 1733. aastast Teaduste Akadeemia sekretäriks ja sellest ajast ta ei tõusnud enam kõrgemale. Endiselt ta ei töötanud kantseleis, vaid pea-

miselt tegi Teaduste Akadeemiale prantsuse keelest tõlkeid. Ja paljud küsisid:

„Mis sekretär ta on, kui ta ainult sekretäri tiitlit kannab, aga tema tööd ei tee?”

„Nüüd, pärast minu kümneaastast teenistust, kuulduv mõnedelt kahtlusi minu akadeemilise tegevuse arvustamisel sekretärina. Kui meenutada kõiki minu töid, siis on neil kahtlustel väga vähe alust. Kuid kahjulike tülide vältimiseks eelistasin end vaidlushimulistest eest kaitsta kannatusega,” seletas Tredjakovski.

Aga ikkagi mõtles ta sageli selle peale, et inimesed, kes olid temaga samal ajal teenistusse astunud, olid teenistusastmes tõusnud, said rohkem palka ja keegi ei kõnelnud, nagu täidaksid nad väljamõeldud ametikohti. Talle meenus, millise püsivuse ja raskusega ta oli endale nooruses õpinguiks teed rajanud.

„Lõpetasin oma õpingud Pariisi ülikoolis, pääsedes sinna jalgsi omal tahtmisel. Õppisin isamaa kasuks, äärmist viletsust kannatades,” ütles Tredjakovski.

Visa töö jätkus ka siis, kui õpingud olid lõppenud.

Oli vaja palju vaeva näha, et kirjutada raamatut „Vene värsiehituse uus ja lühike meetod”. Tuli päevast päeva töötada, et tõlkida peaaegu iga aasta üks suur kõide prantsuse ajaloolase Rollin'i „Vanaaja ajaloo”-st. Tuli palju mõelda, et mõningaid vene grammatikaküsimusi selgitada. Ja kogu see viljakas töö jäi tasumata.

1742. aastal tuli Tredjakovskil kroonimispidustuste ajal Moskvast korduvalt viibida kõige aristokraatlikemais majades, kus ta tõlgina saatis markii de la Chétardie'd. Ta oleks võinud võimukandjatega tutvuda ja hiljem nende soosingut kasutada. Aga ta ei osanud seda teha, sest ta oli liiga arg ja vestlemises saamatu.

„Vassili Kirillovitš otsib taskuist sõnu,” tähendasid naljahambad.

Olles Prantsuse saadiku juures tõlgiks, unustas Tredjakovski ajutiseks puuduse. Ta otsustas isegi perekonna luua ja abielluda ühe väikese ametniku tütreaga, kellega ta Moskvast tutvus. Aga Peterburisse tagasi pöördunud, sattus ta samasugusesse ebamäärasesse, ilma sekretäri kohustusteta sekretäri seisundisse, pidi samuti nagu teisedki akadeemia teenistujad mitmeid kuid palka ootama. Aga kulud kasvasid märgatavalt, kui tekkis perekond.

„Olen sattunud vaesusse ning võlgadesse ja järelikult ka muredesse ning nukrusse,” kõneles Tredjakovski.

1743. aastal, kui Schumacher oli juurduse all ja kantseleid juhatas Nartov, otsustas Tredjakovski taotleda akadeemiku kohta. Ta lootis, et Nartov teda toetab kui venelast, kes on teaduse ja kirjanduse alal palju töötanud.

Tredjakovski tahtis saada professoriks ladina ja vene „elokventsi” alal, nagu nimetati kirjanduslikku stiili ja ilukõne reegleid käsitlevat teadust.

Aga akadeemikuid-välismaalasi ei huvitanud põrmugi Tredjakovski töö vene värsiehituse alal. Nende jaoks oli ta ainult vene tõlkija ja ebaõnnestunud luuletaja. Konverents keeldus Tredjakovskit sel ettekäändel professoriks valimast, et ladina elokventsi professoriks olevat Stählin, aga vene elokventsi professori ametit akadeemias ei olevat.

„Selle ettekäändega sulgesid nad mulle teie professoriametile. Täheandab, nende ettekäändeks on: kuigi ta väärriks professoriametit, ei vaja meie teda sellepärast, et meie kampa segab end venelane,” seletas Tredjakovski.

Nartov pöördus Senati poole palvega määrata Tredjakovski konverentsi keeldumisest hoolimata elokventsi professoriks. Senat ei rutanud vastusega. Vahepeal pöördus Schumacher võimu juurde tagasi. Ta ei kavatsenud aka-

V. K. Tredjakovski. Kaasaegse gravüüri järgi.

deemikuks teha meest, kes kõneles, et sakslased võivad olla vene akadeemia liikmeiks ainult niikaua, kuni neile ei leidu vene järeletulijaid.

„Mul pole aega teiega juttu ajada,“ vastas Schumacher, kui Tredjakovski püüdis nõuda, et kantselei uuesti toetaks tema palvet.

„Õnnetu saatuse korral, nagu näha, ei aita ka õigus,” ütles Tredjakovski.

Schumacher otsustas, et kui on juba möödapääsematu lasta venelasel akadeemikuks saada, siis tuleb valida Lomonossov, kes töötas pingsalt teaduslike uurimiste alal.

Lomonossov võis nõuda, et talle antaks füüsika- või keemiaprofessori koht. Kuid füüsikaproffessoriks oli Richmann, keemia alal aga ei töötanud akadeemias keegi. Gmelin, kes oli keemiaprofessori kohal, oli juba ammu muutunud botaanikuks ja töötas pingsalt suure raamatu „Siberi flora” kallal.

1745. aasta aprillis tuli Lomonossov akadeemia kantseleisse Schumacheri juurde. Schumacher sai vene keelest hästi aru, aga kõneles seda valesti ja vastumeelselt. Lomonossov ütles talle saksa keeles:

„Juba 1736. aastal, kui mind välismaale õppima saadeti, ütlesite teie, et kui ma oma õpingud mulle määratud aladel olen sooritanud ja esitanud tööd, mis minu teadmisi kinnitavad, siis võin Teaduste Akadeemias saada professori koha. Sellest ajast peale pole ma mitte ainult peaaegu viis aastat välismaal õppinud, vaid pärast tagasipöördumist ligi neli aastat teaduse alal töötanud. Olen tõlkinud teaduslikke töid, kirjutanud ise raamatu metallurgiast ja koostanud retoorikaõpiku. Töötan uute uurimuste kallal füüsika ja keemia alal. Arvan, et on saabunud aeg täita mulle kunagi antud lubadus. Tõin kaasa palve, et mind määrataks keemiaprofessori kohale.”

Schumacher oli oodanud, et Lomonossov teeb säärase avalduse ja mõtles juba aegsasti vastuse valmis.

„Annan teie palve konverentsile edasi. Ja kui konverents nõustub ning härra Gmelin keemia teile loovutab, jäädes loodusteaduse professoriks, ei hakka ma vastu vaidlema,” ütles Schumacher.

„Härra Gmeliniga olen ma juba rääkinud. Tema on nõus,” vastas Lomonossov.

1745. aasta juunis toimus akadeemias sündmus, mida nii kaua oli oodatud. Esimest korda valiti akadeemikuks vene teadlane. Konverents otsustas Lomonossovile anda keemiaprofessori koha. Samal istungil valiti Krašennikov adjunktiks loodusteaduse alal.

Teaduste Akadeemia tunnustas kahe vene loodusuurija andeid ja teadmisi. Neid oli esialgu kaks: üks talupoja, teine sõduri poeg. Kuid neile kuulus tulevik.

Konverentsi otsus läks Senatisse kinnitamisele. Senat oli selleks ajaks läbi vaadanud ka Tredjakovski määramise asja elokventsiprofessori kohale.

„Kui professorid-sakslased temale tõkkeid teevad ainult sellepärast, et teist elokventsiprofessori kohta ei ole, siis võib ka ilma nendeta läbi saada. Tredjakovski kirjutab õigusega: „Professori amet ei seisne mitte selles, et venelast takistada professori astmeni tõusmast,”” ütlesid senaatorid.

Senat otsustas, et Tredjakovski palve tuleb rahuldada.

Juuli lõpul kirjutas Jelizaveta Petrovna alla ukaasile: sekretär Tredjakovski ja adjunkt Lomonossov saagu akadeemia professoreiks.

Akadeemikud olid solvatud sellest, et akadeemia liikmeks määrati Tredjakovski, keda nad polnud valinud. Võis ette öelda, et vanad akadeemia liikmed püüavad tulevikus uuele akadeemikule tekitada palju ebameeldivusi. Kuid avalikult ei sõandanud keegi kõrgeima ukaasi vastu vaielda.

Lähemal istungil pakuti Lomonossovile ja Tredjakovskile istet kõrvuti akadeemikutega.

Tredjakovski pidas ladina keeles esikõne „rikkalikust, mitmekesisest ja kunstipärasest ilukõnest”.

Istungi lõpul õnnitlesid kõik akadeemikud kombe kohaselt uusi professoreid akadeemia liikmeks astumise puhul.

Jõudes pärast istungit koju, süvenes Lomonossov mõttesse. Professorikutse oli käes. Ta oli saanud esimeseks vene teadlaseks, kes sundis akadeemikuid välismaalasi tunnustama, et tal on õigus omada kohta nende hulgas kui võrdsetel võrdsete keskel. See polnud mitte ainult tema võit: temale pidid järgnema ka teised vene teadlased, kellele tema oli murdnud teed. Talle meenus, kuidas ta külanoorukina peaaegu kahekümne aasta eest oli esmakordselt võtnud kätte Leonti Magnitski „Aritmeetika”.

„Seda raamatut võib tõepoolest nimetada väravaks minu teadlaseks saamise teel,” mõtles Lomonossov.

Ta tahtis seda vaadata kui vana sõpra, keda pidulikul päeval näha soovitakse, et kunagi osutatud teene eest tänada.

Lomonossov astus raamaturiigi juurde ja võttis Magnitski „Aritmeetika”. Ta avas raamatu ja luges naeratades värsiridu:

Saad selle teadusega lugupeetud
Ja õpetatud meeste hulka loetud.

Nüüd on see ennustus täiel määral teostunud.

Laiial teel.

Uus akadeemik Mihhail Vassiljevitsš Lomonossov võis uhkusega meelde tuletada kõiki takistusi, mida ta oli ületanud. Tagasi vaadates ta oleks just kui näinud pöörangu-punkte, millede järel tema elu oli iga kord läinud uude roopasse: lahkumine kodunt ja esimesed õppimispäevad Moskvast, kutse loengute kuulamisele Peterburisse ja sõit välismaale, töö algus akadeemia juures pärast tagasipöördumist ja adjunktiks määramise päev.

Nüüd ta seisis jälle pöörangul. Tema elus algas jälle uus ajajärk.

Lomonossov oli harjunud täpselt selgusele jõudma kõiges, mida ta mõtles. Ja praegu ta küsis endalt: mis oli sellega muutunud, kui ta adjunktitoolilt konverentsisaali seinä äärest ümber istus akadeemiku tugitooli ümmarguse laua taha? Sellest ta ei võinud muutuda ei targemaks ega andekamaks, nagu ta polnud muutunud rumalamaks, kui ta konverentsist osavõtmise õigusest ilma jäeti ja aresti paigutati.

Konverentsi laua taga istusid ühes väljapaistvate teadlastega mehed, keda Lomonossov vähe austas, ehkki nad olid professorid: Winsheim, kes kogu oma elu jooksul polnud avaldanud ainustki uut mõtet; Stählin, kes kirjutas kõikideks pidulikeks päevadeks ühte viisi voolavaid ja ühte viisi tühje värsse; Siegesbeck, jäme ja harimatu inimene.

Kõik nad andsid oma kutsele erilist tähtsust ja vaata-

sid üleolevalt inimestele, kes sageli olid neist palju andekamad ja töövõimelisemad, aga kes ei kuulunud professorite hulka. Õigus nende kõrval istungit pidada polnud Lomonossovile sääraseks auks nagu nad arvasid.

Kuid Lomonossov mõistis väga hästi, kui tähtis on Teaduste Akadeemia tegevus vene teaduse arengule. Ta teadis ühtlasi, et ka tema enda teaduslik töö kulgeb nüüd hoopis paremais tingimustes kui enne akadeemiasse valimist.

Tõsi küll, juba adjunktiamet oli andnud Lomonossovile võimaluse teha teaduslikku tööd füüsika ja keemia alal. Aga adjunktil oli hoopis raskem taotleda seda, et akadeemia tema töid kirjastaks.

Lomonossov oli olnud adjunktiks kolm ja pool aastat. Tema töödest oli selle aja jooksul trükitud ainult mõned oodid. Selleks, et omal kulul kirjastada kas või ainult Wolffi „Eksperimentaalse füüsika” tõlget, oleks ta pidanud maksuma trükikojale üle kahesaja rubla, aga seda polnud võimalik teha, saades aastas kolmsada kuuskümmend rubla palka.

Ometi võis kõige keskpärasem akadeemik kergesti oma töid avaldada ja kiiremini kuulsaks saada kui silmapaistev teadlane, kes töötas teaduslikul alal väljaspool akadeemia seinu. Vanasõna „Mitte koht ei tõsta meest, vaid mees tõstab kohta” ei pidanud mitte alati paika. Tegelikult tõstis koht sageli inimest.

Uue akadeemiku ees avanes korraga avar tee.

Juba varem oli Lomonossov kinkinud „Eksperimentaalse füüsika” tõlke käsikirja austustäheks viitsekantslerile krahv Vorontsoville, kellele ta pühendas selle raamatu, et oleks kergem taotleda tema kirjastamist. Aga asi nihkus aeglaselt edasi. Nüüd lahenes raamatu trükkimise küsimus ilma raskusteta.

Raamat ilmus 1746. aasta kevadel. See oli ainuke raamat loodusteaduse alal, mis Venemaal kogu 1746. aasta kohta trükiti. Aga tõlkele juurdelisatud pühenduses kirjutab Lomonossov veendunult: „Ja selles avaras riigis valivad kõrged teadused endile eluaseme ja võidavad endile vene rahva keskel armastuse ja lugupidamise.”

Järjekordses „Kommentaariide” köites, mis sisaldas akadeemikute 1746. aasta töid, ilmus ladina keeles Lomonosovi töö keemia alalt: „Metallide heledusest”. See oli väike uurimus, mis oli kirjutatud juba möödunud aastal, kui Lomonossov teatas, et soovib saada keemiaprofessori kohta.

Oli ammu teada, et inglentina, seatina ja mõned teised metallid kaotavad kuumutamisel oma läike, muutudes halliks aineks, mida vanasti kutsuti tagiks, aga mis hiljem omandas teadusliku nime „oksüüd”. Lomonossov püüdis seda nähtust selgitada ja aru saada keemilisest protsessist, mis toimub kuumutamisel.

Ajal, kui Lomonossov selle uurimuse kallal töötas, sõitis kevadel 1745. aastal Peterburisse sisse elegantne tõld, mis oli kahtlemata Pariisi ühe parima meistri töö. Tõllale järgnes kaks veokit asjade ja teenijatega. Tõlla tagapukile olid seotud kallid välismaised kohvrid. Möödaminejail oli kerge mõistatada, et pealinna saabusid välismaalt aristokraatlikud reisijad. Noor võimukandja K. G. Razumovski ja tema õpetaja G. N. Teplov pöördusid pärast kaheaastast äraolekut tagasi Venemaale.

Sel ajal oli ülemjäägermeister A. G. Razumovskile ja tema nooremale vennale annetatud krahvitiitel. Kirill Razumovski muutus aristokraadiks, kellele keegi poleks julgenud meenutada, et ta alles nelja aasta eest oli olnud tavaline ukraina noormees ja oli elanud ühes oma ema, lese Razumihhaga lihtsas talutares.

Õppimisaastail välismaal polnud Kirill Razumovski ilmutanud ei hoolsust ega huvi õpingute vastu. Aga ta õppis kõnelema prantsuse keelt ja omandas, tänu Teplovi püüetele, elementaarsed teadmised, mis olid piisavad selleks, et teiste kõrgema seltskonna inimeste keskel mitte silma paista harimatuna.

Vene saadik Prantsusmaal kirjutas sel ajal, et kõrgaadli lapsed, kes on välismaale õppima saadetud, õpivad seal kõige hõlpsamini „hellitatust, ülbust ja laiskust”. Kirill Razumovski omandas selle kõik täiuslikult, ehkki ta polnud aristokraatlikku päritolu. Ta nägi Pariisis, kuidas prantsuse aristokraadid, ilmutades peent maitset, kulutasid tohutuid varandusi toredatele ülikondadele, muutsid oma majad lossideks ja lõunasöögid kokakunsti pidupäevadeks. Pöördudes tagasi Venemaale, valmistus Razumovski nendega võistlusse astuma.

Keisrinna Jelizaveta Petrovna määras tema oma õukonna kammerhärriks. Hiljem tahtis ta temale anda veel mingit au- ja esindusametit. 1746. aasta mais sai kahekümnekahe-aastane kammerhärri krahv Kirill Grigorjevitš Razumovski Teaduste Akadeemia presidendiks.

Grigori Nikolajevitš Teplov polnud välismaal töötanud ühelgi kindlal teadusalal, aga ta oli lugenud palju raamatuid, milliseid sel ajal hästiharitud inimesel oli kombeks tunda. Teplov püsis endiselt loodusteaduse adjunkti nimekirjas, aga ta luges kõige meelsamini Voltaire'i ja teiste prantsuse filosoofide teoseid. Ta omas oskust kõigest targalt kõnelda, vaikides osavalt sellest, mida ta ei teadnud. Ja nagu seda armastasid teha mõned aristokraadid, kes tahtsid näidata oma üleolekut, oli ta õppinud avaldama oma arvamust vene elu kohta kerge halvaks panuga, pilgates provintsiaadli väljendusviise, vene kaupmeeste kombeid ning rõivastust ja alamdjakkide moraali.

Krahv K. G. Razumovski.

Instruktsioonis, mille Kirill Razumovski välismaale sõites sai, oli öeldud, et ta „usaldatakse adjunkt Teplovi järelevaatuse ja juhtimise alla”. Teplov oskas Kirill Razumovskit kõigist eluvõitlustest ja muredest säästa. Isegi noore võimukandja teenijad ja kulud olid adjunkti korralduses. Teplov tuli selle ülesandega väga osavalt toime, säilitades ühtlasi suurepärased suhted aristokraatliku õpilasega.

Razumovski ei kavatsenud end vaevata Teaduste Akadeemia juhtimise muredega. Ta otsustas, et Teplov, kes käsutas hästi tema teenijaid, suudab mitte vähema eduga teostada järelevalvet ka akadeemikute üle.

Teplov määrati Teaduste Akadeemia kantselei assessoriiks. Assessorit loeti auastmelt madalamaks nõunikust, kuid kõik tähtsad asjad pidid nad koos lahendama. Inimesed, kes tundsid Teplovi auahnust ja Schumacheri võimuhimu, kõnelesid lootusrikkalt:

„Kaks kassi ei sünni ühte kotti. Schumacheri valitsusele on tulnud lõpp.”

Nad eksisid arvestustes. Teplov tahtis akadeemia juhtimist mõjutada, aga ei kavatsenud sugugi mitte hommikust õhtuni kantseleis istuda, et kõiki niite enda käes hoida, nagu seda tegi Schumacher. Ja Schumacher mõistis, et kaotab lahingu, kui hakkab Teploviga vaidlema. Seepärast eelistas Schumacher temaga juba ette kokku leppida asjus, mida Teplov tahtis lahendada tingimata oma tahtmise järgi. Mõlemad olid ühtemoodi painduvad ja sobisid teineteisega suurepäraselt.

„Assessor Teplov oli presidendile juhiks, aga Schumacherile sõbraks. President usaldas end algusest peale Schumacheri hoolde,” seletas Lomonossov hiljem.

Teaduste Akadeemia uus president pidas esialgu isegi vajalikuks akadeemikuile kuidagi tähelepanu osutada. Ta kasutas selleks ära esimese juhuse. Lomonossov oli juba ammu kavatsenud pidada loengute sarja füüsika alal, kuhu võisid pääseda mitte ainult üliõpilased, vaid kõik soovijad. Need loengud pidid algama 1746. aasta juunikuu esimestel päevadel. Schumacher teatas Lomonossovile, et krahv Razumovski soovib Lomonossovi loenguid oma osavõtuga austada.

„Härra president sõitis praegu ära Peterhofi, kus tema

majesteet suvatseb puhata, ja soovib seepärast, et loengud tema tagasitulekuni edasi lükataks," lisas Schumacher.

Nädala pärast käskis president saata kuulajate kutsumiseks laiali kutsed mõningaisse valitsusasutistesse. Aga siis käskis loengud jälle edasi lükata, soovides sel päeval õukonnas lõunasöögil viibida.

Lõppeks toimus 30. juunil esimene loeng. Saal oli haruldaselt pidulik.

„Peale rohkearvulise sõjaväe- ja tsiviilametnikest kuulajaskonna viibis kohal ka Akadeemia härra president mõningate õukonna ordenikandjate ja teiste suursuguste isikutega," oli öeldud väikeses artiklis, mis ilmus „Sankt Peterburgi Teadetes”.

Kõrgema seltskonna esindajad ei tulnud mitte seepärast, et neid oleks füüsika korruga huvitama hakanud, vaid et loeng oli uudiseks ja kutsujaks sellele oli Razumovski, kes oli õukonda sisse toonud juba rohkem kui ühe uue moe.

Lomonossov alustas loengut kõnekunsti kõigi reeglite kohaselt. Ta kasutas rikkalikult mitmesuguseid võrdlusi ja näiteid.

„Vaadata toredusele, mida on looduses ülikülluses, kui ta algava suve veetlevail ilmadel põllud, metsad ja aiad õrna rohelusega katab ja lugematute lilleliikidega kaunistab, on imeilus ja hinge haarav meelelahutus. Oodata palehigis külvatud ja istutatud põldudelt ja aedadelt viljakandvust, on magusaim ja nähtud vaeva unustama panev lootus. Koguda suuri peotäisi õnnistatud lõikust on ihaldatud nauding. Aga ehkki need tõelised õnnejoovastused on niivõrd meeldivad, ometi võib neid tõsta võrdlematult kõrgema väärtuseni, kui üksikasjaliselt tundma õppida seda õnnetunnet tekitavate asjade endi omadusi ja põhjusi," kõneles Lomonossov.

Tal oli selge, kõlav hääl. Ta kõneles ilusasti ja veenvalt. Kuulajad jälgisid alguses tema mõtet. Kuid nad polnud harjunud sellistele küsimustele keskendumata. Lomonossov märkas varsti, et neil hakkab igav. Ta kiirustas kujuka näite toomisega.

„Kas see, kes olles võtnud lahti kella, näeb korralikke ja meeldivaid osi, nende omavahelist seost ja liikumise põhjust ennast, ei tunne tema ilust suuremat rõõmu kui see, kes siseehitust mõistmata vaatab ainult selle masina välimust. Samuti, kuivõrd suuremat rahuldust maitseb see, kes tunneb keha pisimate koostisosakeste omadusi ja seost, võrreldes sellega, kes vaatleb ainult asjade välimust?“ küsis Lomonossov.

Krahv Razumovski võttis välja suure, raske paksude kumerate kapslitega kuldtaskukella. Selle kaanele oli tehtud meisterlikult briljantmonogramm tema ees- ja perekonnanime esimestest tähtedest. Razumovski mõtles, kas ei tuleks monogrammi kohale lasta teha väike briljantidest krahvikroonike.

Kella võis imetleda, mõtlemata selle ehitusele. Lomonossovi loengu voolavad laused kostsid kustki kaugelt ja peaaegu ei ulatunud kõrge kuulajani.

„Sellest järgneb, et inimlikku õnnetunnet looduse üle võib tõsta kõige kõrgema väärtuseni looduse tundmaõppimise teel. Selle tundmaõppimise allikaks on teadus, mida nimetatakse füüsikaks,“ seletas Lomonossov.

Ta teadis, kui kuulajate tähelepanu hakkab hajuma, tuleb võimalikult kiiremini üle minna katsetele: isegi neile, kes ei soovinud tungida füüsika seadustesse, võisid õnnesunud katsed kui teatav meelelahutus huvi pakkuda.

„See niivõrd kasulik teadus on rajatud katsetele. Neist tuletatakse loodusnähtuste põhjusi. Kuidas seda tehakse, näete kohe,“ seletas Lomonossov.

Jutustanud, et õhk omab vetruvust ja kaalu, asus Lomonossov katsete juurde.

Auditoorium elustus märgatavalt. Sõnad sellest, et õhk omab kaalu, olid paljudele kuulajaile uudiseks.

Teenija, kes katsete juures abistas, aetas lauale õhupumba. Lomonossov näitas tema osi: seest poleeritud vasktoru ja temasse sisseminevat kannu.

„See kann koosneb põdranahast kettakestest, mis on kinnitatud raudvarva külge ja läbi immutatud searasva või õliga. See on tehtud selleks, et kann läheks tihedalt toru sisse ja õhk tema ja toru seinte vahelt läbi ei pääseks,“ seletas Lomonossov.

Siis juhtis ta kuulajate tähelepanu klaaskuplile, mis oli kinnitatud nõu külge ja seisis siledaks poleeritud vaskketta peal.

„Nüüd paneme kupli alla kägardatud oinapõie. Põis paisab peaaegu lamedana, sest õhku on temas väga vähe. See õhk, mis põie voltidesse on jäänud, ei saa temast välja tulla, sest põis on kõvasti kinni seotud,“ seletas Lomonossov. „Ja nüüd hakkame kuplist, mille all see põis asetseb, õhku välja pumpama,“ ütles ta ja hakkas keerutama väikest ratast, mis pani kannu liikuma.

Kuulajad vahtisid Lomonossovi kätele, nagu oleks ta neile näidanud tundmatut trikki.

Korraga hakkas kupli all seisev kägardatud oinapõis liikuma. Voldikesed tema nahal tasandusid ja ta hakkas paisuma. Kahe või kolme minuti pärast ei sarnanenud põis enam kägardatud nartsuga, vaid oli muutunud ülespuhutud palliks.

„Mis juhtus, kui ma õhu kupli alt välja pumpasin? Õhk väljus ja lakkas rõhumast põie seintele. Ja põie voltides leiduv väike õhuhulk paisus. See toimus vaid sel põhjusel, et varem kupli all leidunud õhk ei saanud pärast

väljapumpamist enam põit kokku suruda. Niisiis näitab see katse kaht loodusseadust. Esiteks, õhk omab kaalu, sest muidu ta poleks saanud nii kaua, kui ta polnud kupli alt välja pumbatud, põie seintele rõhuda. Ja teiseks, ta omab vetruvust ja on suuteline paisuma, sest väike kogus õhku, mida leidus kägardatud põies, paisus ja ajas põie puhevile, kui lakkas rõhumine ta seintele," seletas Lomonossov.

Kuulajad hakkasid üksteisega kõnelema. Ühed rääkisid äsjanäidatud katsest, teised kõrvalistest asjadest.

Lomonossov ütles veel mõned sõnad ja lõpetas loengu. Kõrgelseisvad külalised jäid rahule. Kuid seda, millal loengud jätkuvad, pärisid ainult vähesed. Tõepoolest ei kavatsenud neist keegi hakata füüsikaga tegelema. President ütles Lomonossovile lahkelt, et ta ka edaspidi teda kuulata soovivat, aga et ta nüüd ajutiselt Peterburist ära sõitvat.

„Enne minu tagasitulekut palun loenguid mitte pidada,“ ütles Razumovski.

Avalikud loengud füüsika alal katkesid. Lomonossov ei teinud katset neid uuesti alustada. Juhuslikke kuulajaid kõrgemast seltskonnast ei tulnud nähtavasti arvestada. Parem oli tegelda kolme-nelja üliõpilasega, kes tõesti soovisid töötada.

Kuid Lomonossovi seisukord muutus pärast seda avalikku loengut veelgi kindlamaks. Ta oli ainuke akadeemik, kelle loengut oli külastanud president koos teiste suursuguste kuulajatega. Varem oli iga-aastasteks õukonna pidustusteks Jelizaveta troonileastumise päeva puhul kirjutanud saksakeelseid oode akadeemik Stählin. Lomonossovil oli tulnud neid ainult vene värssidesse tõlkida. Nüüd avanes tal võimalus neid oode, milledele anti nii suurt tähtsust, kirjutada iseseisvalt.

25. novembril 1746. aastal pühitseti õukonnas Jelizaveta valitsemise viiendat aastapäeva. Lomonossov kirjutas selleks päevaks pika oodi.

Kogu päeva kestsid õukonnas pidustused. Hommikust alates käisid välismaa saadikud ning suursuguseimad võimukandjad õnne soovimas ja pärast algas pidulik lõunasöök. Pillimängijad puhusid pasunaid ja löid litauri, mängis itaalia orkester. Kui algas tervisejoomine, kõlas suur-tükisaluut. Õhtul rõivastus keisrinna kaardiväe Preobraženski polgu polkovniku mundrisse. Paleesse tuli pidulikule õhtusöögile polgu esimene rood, kes oli Jelizaveta troonile tõstnud ja keda nüüd kutsuti „ihukompaniiks“.

Teaduste Akadeemia president krahv K. G. Razumovski oli õnnitlejate hulgas. Ta annetas keisrinnale luksuslikult väljaantud Lomonossovi oodi. Ood võeti „väga lahkesti“ vastu, nagu teatasid sellest „Sankt Peterburgi Teated“.

Õnnitlusvärsid olid õukonna pidustustel saanud peaaegu niisama hädavajalikuks nagu kuldtikand paleesse ilmuvate võimukandjate kuubedel. Lomonossov, kes neid oode luuletas, ei võinud neid isegi ise kätte anda. Ta ei kuulunud suursuguste isikute hulka ja teda ei peetud vajalikuks pidupäevadel paleesse kutsuda, nagu ei kutsutud ka neid meistreid, kes kaunistasid kuldtikandiga õukondlaste mundreid.

Lomonossov ei soovinud sugugi mitte muuta oma värse õukonna kommete ilusaks, aga kasutuks kaunistuseks. Ta teadis, et tema värse ei lugenud mitte ainult Jelizaveta. Kõik mõjukad aukandjad said akadeemialt kingiks tema poolt väljaantud, massiivsesse kuld- või hõbepaberisse köidetud oodid. Lomonossov otsustas kätkeada oma värssidesse mõtteid, mida ta tahtis sisendada neile inimestele, kes valitsesid riiki.

Ta mõistis, et seda ei saa teha otsekoheselt. Kui ta

näiteks oleks hakanud värssides nõudma, et keisrinna kulu-
taks riigiraha rahvaharidusele, siis säärane palumata nõu-
anne oleks tundunud jultumusena. Säärast oodi poleks
tohtinud isegi trükkida. Seepärast tuli kõnelda peene, rafi-
neeritud kiitusega sellest, et keisrinna Peeter I eeskujul
juba levitaski Venemaal teadust, ja siis seletada, kui vaja-
lik see oli.

Järjekordset oodi, mida oli vaja kirjutada 1747. aastal
Jelizaveta troonileastumise päevaks, viimistles Lomonossov
erilise hoolikusega. Venemaal oli juba mitu aastat valitse-
nud rahu. Lomonossov ülistas alati Peetri võite ja Vene
vägede edu, aga ta oli vallutussõdade vastane. Ta rõõ-
mustas, et Venemaa elab üle rahu, „vaikust”. Ood algas
värssidega:

Rõõm riikide ja tsaare maiste,
Nii armastatud rahu pikk,
Õnn külade ja linne kaitse,
Kuis oled kaunis, kasulik!
Su ümber lilled kirendavad
Ja viljapõllud kollendavad;
Ja laevad, aardeist ääreni,
On merel julged sinu väega.
Sa puistad oma helde käega
Maailma oma rikkusi.

Neid värviküllaseid ja kõlavaid värssse ei hinnanud kõr-
gelt mitte ainult Lomonossovi kaasaeglased. Hulk põlv-
kondi kooliõpilasi õppisid neid hiljem pähe.

Oodis oli palju paratamatut kiitust. Kuid ülistades Jeli-
zavetat, esitas Lomonossov oma lemmikmõtte:

Vait jääge, raevutsevad kajad,
Maailma kõigutavad jõud.
Siin rahu teadust avardada
Jelizavetal lahke nõu.

Paljud ei teadnud veel, mida võib pakkuda teadus. Lomonossov selgitas seda ilusates kergesti meeldejäävais värssides:

Teadused noori kasvatavad,
Nad vanadele rõõm ja loht,
Nad elu õnnes kaunistavad
Ja kaitsevad, kui ootab oht;
Meelt kodumures lahutades
Ja kaugel retkel abistades
Neist kasu kõikjal, päeval, ööl:
Kesk rahvast, kaugel kõrvepäras,
Nii üksinduses, linnakäras,
Nii rahus magusas kui töös.

Ta teadis, et oodi ei loe mitte ainult keisrinna ja võimukandjad, vaid ka teised inimesed. Seda müüakse akadeemia raamatukaupluses, ta satub akadeemia üliõpilaste ja teiste vene noormeeste kätte, kes soovivad õppida. Nemad on need, kes peavad kord asendama Venemaale kutsutud välismaa teadlasi:

Oo teie, keda ammu ootab
Ju oma rüpest isamaa,
Seesugustena näha loodab
Kui need, kes tulnud võõralt ra'alt,
Oo, päevad teil on õnnistatud!
Te sõandage, hüvitatud,
Nüüd püüdlusega näidata,
Et Platoneid siin kodurajul,
Et Newtoneid, kel vilgas aju,
Võib sünnitada Venemaa.

Jelizaveta oli ilmsesti rahul. Krahv Razumovskile, kes selle oodi akadeemia nimel kätte andis, kingiti rikkalikult briljantidega kaunistatud mõõk.

Aasta hiljem andis Lomonossov uues oodis, pärast tavalisi ülistusi Jelizavetale, avara pildi kodumaast — Neevast ja Volgast kuni Jenisseini ja Leenani.

Nagu alati, oli sel päeval, kui pühitseti Jelizaveta troonileastumist, Peterburis korraldatud suurepärase ilutulestik. Talvepalee ees oli tohutu suurel kilbil kujutatud tuhandeid rasvalampidest särav pilt: kahekordse kraavi ja valliga piiratud kindlus lipuga, millel tuliste tähtedega põles keisrinna nimi. Pildil oli allkiri, mille oli luuletanud Stählin, vene keelde aga tõlkinud Lomonossov:

Tõi meile pöörde õnneliku,
Mis oli vene rahva soov,
Kui, võites palju vaenulikku,
Jelizavetale sai troon.
Auks, mälestuseks sellele on täna nüüd
Neid pidulikke tulesid meil tuua püüd.

Sel korral, kui Razumovski annetas oodi Jelizaveta Petrovnale, kinkis Jelizaveta Lomonossovile kaks tuhat kuld-
rubla.

Luues pidulikke oode, jätkas Lomonossov ühtlasi mustandlikku märkamatu, kuid väga suurt tööd „Retoorika” kallal.

Lomonossov ei lugenud uuesti läbi mitte ainult Demostenese ja Cicero kõnesid, vaid ka kreeka poeedi Anakreoni luuletused, Homerose poemid, rooma ajaloolase Tacituse ja uusaja kirjanike teosed. Seejuures küsis ta endalt: Milliste võtete abil õnnestus suuril kirjanikel luua nii hiilgavad teosed? Miks on mõned võrdlused nii meelde jäävad? Miks äratavad sadade aastate eest öeldud sõnad veel tänini nii suurt vaimustust?

Kui oli tarvis reeglit kinnitada näitega, tõlkis Lomonossov ise mitmesuguste kirjanike teostest katkendeid vene keelde. Selgitades, kuidas kirjanik mõtete avaldamiseks kasutab mitmesuguseid võtteid, tõi Lomonossov sageli näiteks ka enda avaldamata luuletusi.

Õnnesoovioode avaldati aastast aastasse, aga teisi

Lomonossovi luuletusi polnud kuskil avaldada, sest tol ajal ei ilmunud ühtegi venekeelset ajakirja. Isegi 1743. aastal kirjutatud luuletus virmalistest oli veel avaldamata.

Lomonossov paigutas selle „Retoorikasse” näidete hulka. Valmi näitena võttis ta sellesse raamatusse sisse poeetilise nalja — oma tõlke Anakreoni luuletusest vallatleva armujumala Cupido kohta. Pärast pidulikke oode üllatas luuletuse algus oma lihtsuse ja peenusega:

Õõ pime üle ilma
End tuhmilt laotas,
Ja uni inimsilmad
Ju kinni vaotas.
Seal äkki koputades
Cupido avab ust,
Und esmast katkestades,
Mis täis on magusust.

Eessõna asemel oli „Retoorikale” lisatud pühendus troonipärijale. Lomonossov kirjutas pühenduses uhkusega vene keele rikkusest: „Keel, millega Vene riik valitseb suurt osa maailmast, omab peale oma võimsuse ka looduslikku küllust, ilu ja jõudu, mispoolest ta ühestki Euroopa keelest maha ei jää.”

Retoorika ilmus 1748. a. kevadel. Tal oli suur edu. Ühed ostsid seda, et õppida, teised — et lugeda katkendeid mitmesuguseist teoseist, mida raamatus toodi näiteina. Ta ei saanud mitte ainult õpikuks, vaid ka esimeseks vene kirjanduslikuks lugemikuks. Samal aastal oli vaja uut trükki. Hiljem on raamatust ilmunud veel mitu trükki.

Lomonossov sai vene lugejaile tuttavaks kui luuletaja ja „Retoorika” koostaja. Kuid ise ta leidis, et tema pealesandeks on teaduslik töö.

„Füüsika on minu töö, luulekunst — minu meelelahutus,” kõneles Lomonossov.

Ta lõpetas uurimused, mida oli juba adjunktina alus-

tanud. Konverents kiitis heaks „Arutlused soojuse ja külmuse põhjustest” ja artikli keemiliste lahustajate toimest. Need trükiti ära ladina keeles.

Lomonossov hakkas töötama uue ülesande lahendamise kallal.

„Millest sõltub õhu võime paisuda, kui rõhumine väheneb, ja tiheneda, kui rõhumine suureneb” küsis Lomonossov.

Ta seletas seda õhu pisimate koostisosakeste liikumisega. Lomonossov töötas välja teooria, mis pidi näitama, kuidas need osakesed mitmesuguste põhjuste mõjul liiguvad. Oma vaated esitas ta artiklis „Katse seletada õhu elastsusjõudu”.

1748. aasta septembris esitas Lomonossov konverentsile oma töö õhu elastsuse põhjustest. Pärast mõningat täiendamist ilmus see uurimus akadeemia ladinakeelses ajakirjas.

Veel enne Lomonossovi esimeste teaduslike tööde trükkis ilmumist oli Schumacher saatnud tema käsikirjad kuulsale matemaatikule, Peterburi Teaduste Akadeemia auliikmele Eulerile.

„Schumacher ei teinud seda mitte tagamõtteta: ta lootis, et Euler minu töid laidab, kuid eksis oma arvestustes,” seletas Lomonossov hiljem.

„Kõik härra Lomonossovi kirjutised füüsika ja keemia osas ei ole mitte ainult head, vaid ka suurepärased, kuna ta käsitleb kõige huvitavamaid, suurimaile geeniustele täiesti tundmatuid ja seletamatuid asju säärase põhjalikkusega, et ma olen täiesti veendunud tema seletuste õigsuses,” vastas Euler.

Kui Lomonossovi tööd ilmusid Teaduste Akadeemia kirjastusel ladina keeles, võisid neid lugeda ka teised Euroopa teadlased.

Neis uurimustes esitatud Lomonossovi vaated ennetasid

КРАТКОЕ РУКОВОДСТВО
къ
КРАСНОРЪЧІЮ,
КНИГА ПЕРВАЯ,
въ которой содержались
РИТОРИКА
показующая
общія правила
о боего краснорѣчія,
то есть
ОРАТОРИИ
и
ПОЕЗИИ,
сочиненная
въ пользу любящихъ
СЛОВЕСНЫЯ НАУКИ

Трудами Михайла Ломоносова Императорской
Академіи Наукъ и Историкографическаго де
партаментна Члена, Химиі Профессора.

ВЪ САНКТЪ ПЕТЕРБУРГѢ
при Императорской Академіи Наукъ
1748.

Lomonosovi „Retoorika” tiitelleht. Sankt Peterburg, 1748.

kaugelt tema aja. Aga ta ei saanud sageli kinnitada oma uusi mõtteid täiesti vaieldamatute katsetega. Paljud tema geniaalseist oletustest leidsid tõestamist märksa hiljem, mõned alles sada aastat pärast tema surma, kui teised

õpetlased rohkearvuliste katsete põhjal jõudsid samadele järeldustele. Seepärast ei saanudki kaasaegsed hinnata kogu tema teadusliku geniaalsuse suurust.

Lomonossov oli keemiaprofessor, aga ta ei saanud kaua aega peaaegu üldse mitte sellel alal töötada, sest akadeemia juures polnud laboratooriumi.

„Keemiaprofessor ei saa ilma laboratooriumita, nagu astronoom ilma observatooriumita tuua peaaegu mingit kasu,“ kõneles Lomonossov.

Juba adjunktina oli ta kahel korral esitanud sooviavalduse, et on vaja asutada sellekohane laboratoorium. Ja kummalgi korral oli kantselei keeldunud, tuues põhjuseks rahapuuduse. Olles saanud akadeemikuks, tõstis Lomonossov uuesti üles keemialaboratooriumi küsimuse.

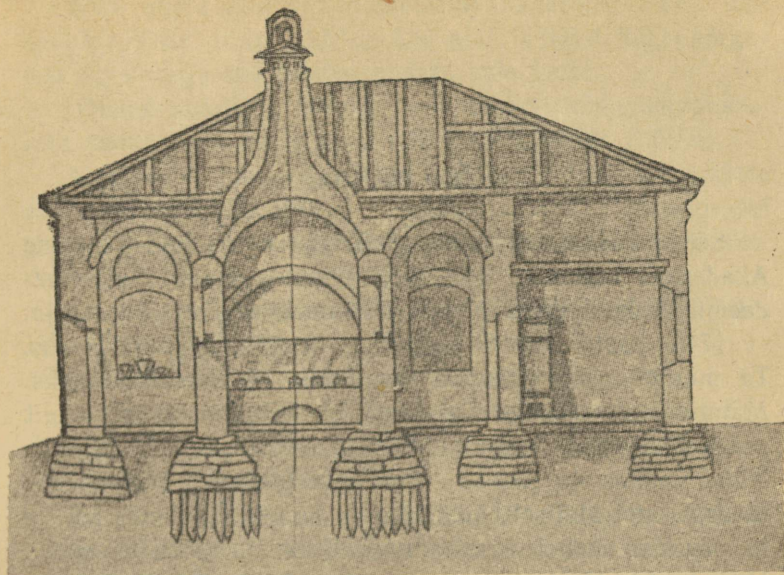
Pöördumata Schumacheri poole, otsustas konverents sel korral paluda otse Senatit assigneerida raha laboratooriumi ehitamiseks. Senat nõustus.

Lomonossov koostas ise laboratooriumi täpse projekti. See oli telliskiviehitus, mille keskel asetses suur ahi keemiliste katsete jaoks. Põhiruumiga liitus kaks kõrvalruumi: ühte ehitati keemiliste nõude, reaktiivide ja mitmesuguste materjalide ladu, teine oli määratud töötamiseks üliõpilastega. 1748. aasta sügisel valmis lõppeks laboratoorium ja seadistati Lomonossovi näpunäidete järgi.

Nii asutati Venemaal esimene keemialaboratoorium.

Lomonossovi palvel ehitati laboratoorium selle maja juurde, kuhu Teaduste Akadeemia oli temale pärast välismaalt tagasipöördumist määranud kaks tuba. Nüüd võtsid Lomonossov ja tema pere endi alla juba suurema osa sellest majast.

1748. aasta novembris sai Lomonossov kolmekümne-seitsme-aastaseks. Ta oli selleks ajaks saavutanud seisukoha, mille pärast teda paljud kadestasid.

Lomonossovi keemialaboratooriumi ehitis (lābilōikes).
1747. a. plaani järgi.

Lomonossov oli omandanud kuulsuse juba oma oodidega. Tema „Retoorikat” kiitsid kõik. Lomonossov paistis akadeemikute keskel silma oma andekusega. Polnud möödunud veel kahtkümme aastatki sellest ajast, kui ta oli elanud lihtsas talutares, kauges Arhangelski külakeses. Nüüd oli tal viiest ilusast toast koosnev korter, kaheahjudega, puitlõigetega kaunistatud põrandaga ja tapeti asemel värvitud lõuendiga kaetud seintega.

Lomonossov pühendas kogu oma jõu mitmekülgsel ja huvitavale tööle. Kuid tema elu ja töö ei kulgenud sugugi mitte nii siledalt ja rahulikult, nagu seda oleks võinud oodata. Tema teel seisis ees palju takistusi.

koos

Uus võitlus.

Sel ajal kui Lomonossov ja Tredjakovski said Teaduste Akadeemia liikmeiks, käis selle seinte vahel võitlus. Akadeemikud kuulutasid nõunik Schumacherile avaliku sõja.

1745. aastal sai Schumacher viiekümneviie-aastaseks. Ta muutus aastatega üha järsemaks ja iseteadlikumaks. Mängides akadeemias peremeest, oli Schumacher varemalt püüdnud teeselda, nagu suhtuks ta akadeemikuisse lahkelt. Nüüd lakkas ta täiesti neid arvestamast. Schumacher määras oma abiliseks püüdliku ja andetu Tauberti, kellele ta otsustas mehele panna oma tütre. Schumacher andis tema hoolde järelevalve raamatukogu, kunstikambri, trüki-koja ja tõlkide töö üle. Taubert oli ilma akadeemilise konverentsi teadmata adjunktiks määratud.

„Teie kavatsesite tasapisi Tauberti hooleks usaldada nii raamatukogunduse kui ka kantselei juhtimise ja niiviisi mõlemad need ametid teie perekonnale pärandatavaks teha,” tähendasid akadeemikud Schumacherile.

1745. aastal sai teatavaks, et Schumacher kulude kokkutõmbamise ettekäändel taotleb õigust akadeemikuid vallandada.

Akadeemikud saatsid Senatisse üksteise järel mitu ettekannet, kirjeldades üksikasjaliselt „Schumacheri salakavalusi”.

Senaatoreil oli hästi meeles, et juurdluskomisjon oli alles üsna hiljuti Schumacheri õigeks mõistnud. Nad ei kiirustanud selle asja arutamisega.

1745. aasta augustis otsustasid akadeemikud veel ühe kaebuse sisse anda. Müller, kes alati kõigist kokkupõrgetest ägedusega osa võttis, haaras sulle kätte.

„Oleme sunnitud nõunik Schumacheri südametunnistuse taastamiseks tähelepanu juhtima,” kirjutas Müller.

Alles kahe ja poole aasta eest oli Müller koos teiste professoritega koostanud kaebuse adjunkt Lomonossovi peale, taotledes tema areteerimist. Nüüd oli vaja uue akadeemiku Lomonossovi allkirja.

„Mulle on Schumacheri teod küllalt tuntud,” ütles Lomonossov ja kirjutas kaebusele alla.

Tredjakovski ühines samuti rahulolematutega.

Schumacher vastas, et professorite konverents on loodud ainult selleks, et akadeemikud seal oma teaduslikke töid loeksid ja arutleksid.

Ta püüdis tõestada, et asendades presidenti peab ta vaatama, et iga professor täidaks oma kohuseid ja „ei võtaks asjata palka”.

Senaatorid lükkasid asja edasi kuni Teaduste Akadeemia presidendi määramiseni.

„Professorid ei saavutanud midagi sellepärast, et nad olid harjunud alati ainult oma teaduse juures olema, ja kuna nad polnud harjunud suursugustes majades kummar-dusi tegema, siis ei suutnud nad ka endile kaitset leida,” tähendas hiljem Lomonossov.

Kui Razumovski sai akadeemia presidendiks, ruttas Schumacher tema juurde ettekandega oma lahkelistest akadeemilise konverentsiga.

„Professorid tahavad võimu saada, et endile soodustusi võita ja üksteise palka tõsta,” hoiatas Schumacher uut presidenti.

Senat andis akadeemikute kaebuse üle Razumovskile. Teplov, kes presidendi asju juhtis, pani tema ette lauale

terve virna akadeemikute poolt täiskirjutatud pabereid. Oleks tulnud palju aega kulutada, et need kaebused läbi lugeda. Razumovski ei soovinud end vaevata.

„Uuri läbi, Grigori Nikolajevitš, ja kanna pärast mulle ette,” ütles ta Teplovile.

Teplov palus presidendi nimel Schumacherit akadeemikute kaebuste kohta seletust anda ja teatas siis presidendile, et akadeemikud on oma kaebustega Schumacherit teenimatult solvanud.

Razumovski kirjutas alla otsusele:

„Professoreile korrarikumise eest koosolekul noomitus teha. Kõige valjemalt kinnitada, et nad oma endised tembud maha jätaksid.”

Samal ajal töötasid Teplov ja Schumacher välja Teaduste Akadeemia uue põhikirja ja Razumovski esitas selle keisrinnale allakirjutamiseks.

„Õpetlastel endid peale teaduste mitte mingisugustesse asjadesse segada, vaid jätta kõik kantselei hoolde,” öeldi põhikirjas.

Põhikirjas oli öeldud, et president juhib akadeemiat tema kantselei kaudu. Uue põhikirja järgi presidendi võim suurenes. Nüüd ei võinud akadeemikud enam ütelda, et kantselei on endale võtnud õigusi, mis talle ei kuulu.

„Kantselei — see olen mina,” mõtles Schumacher rahuldustundega uut põhikirja läbi lugedes.

„President — see olen mina,” oleks võinud öelda Teplov.

Ei Lomonossov ega teised akadeemikud ei omanud õigust Teaduste Akadeemia asju mõjutada. Kuid Schumacher teadis, et Lomonossov ei muutu järeleandlikumaks ühestki põhikirjast hoolimata.

„Olen teinud oma poliitikas suure eksisammu, et lasksin Lomonossovi professoriks saada,” ütles Schumacher.

Lomonossov nõudis endise kangekaelsusega, et akadeemia parandaks vene üliõpilaste ettevalmistust.

1745. aastaks oli akadeemiasse jäänud ainult neli vene üliõpilast. Nende hulgas polnud ainustki aadlikku. Suursugused inimesed eelistasid endiselt oma poegi panna koolidesse, mis avasid tee sõjaväelisele või ametnikukarjäärile. Aadlikke ei tulnud arvestada.

Lomonossov tegi Teaduste Akadeemiale ettepaneku paluda Senatit välja anda ukaas, et Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia ja seminarid saadaksid oma parimaid õpilasi Teaduste Akadeemiasse. Senat nõustus välja nõudma kakskümmend üliõpilast.

Tredjakovski sõitis Moskvasse ja Novgorodi, et Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiast ja Novgorodi seminarist välja valida kõige andekamad õpilased, ja Lomonossov korraldas sellesama eesmärgiga Peterburi seminaris eksameid. Niiviisi hakkasid esimesed vene akadeemikud ise välja valima noormehi teadusliku töö jaoks.

Hiljem said neist üliõpilastest mõned akadeemikuiks ja professoreiks.

Lomonossovile ei tulnud võidelda mitte ainult kantseleiga.

Juba 1739. aastal oli üliõpilane Lomonossov saatnud Teaduste Akadeemiale töö „Vene värsiehituse reegleist”. Selles töös otsustas ta mõningad küsimused teisiti kui Tredjakovski, kes oli kirjutanud esimese vene raamatu sellest, kuidas koostada värsse. Tredjakovski kirjutas viibimata põhjaliku vastuse. Aga kantselei keeldus „edaspidiste tarbetute vaidluste lõpetamise eesmärgil” Lomonossovile saatmast Tredjakovski käsikirja.

Nüüd istusid Lomonossov ja Tredjakovski kõrvuti akadeemilisel konverentsil. Kumbki polnud järeleandlik. Nende vahel olid teravad vaidlused vältimatud.

Astudes akadeemia teenistusse, oli Tredjakovski juba

kaheteistkümne aasta eest kohustunud töötama ka vene grammatika alal. See oli väga tähtis üritus, sest sel ajal olid õigekirjutusreeglid veel täiesti välja töötamata. Hari tud inimesed kirjutasid samu sõnu mitmesuguselt. Isegi tähtede arv polnud vene tähestikus, mille Peeter I oli endise kirikuslaavi tähestiku asemel tarvitusele võtnud, veel lõplikult kindlaks määratud.

Tredjakovski hakkas tähestiku ajalugu uurima ja grammatika reeglite üle järele mõtlema. Ta töötas püsivalt.

„Töötan lakkamatult. Üht tööd sunnib mind tegema minu kutse, teise juurde tõmbab huvi, mis vanasõna järgi on hullem kui orjus. Ma ei püüa midagi muud kui nii või teisiti oma isamaad teenida,“ ütles Tredjakovski.

Ta lahendas paljud küsimused uut moodi. Tredjakovski teadis, et säärane iseseisvus võib tuua palju ebameeldivusi. Ta ütles ise selle kohta:

„Tõenäoliselt öeldakse mulle näkku: „Oleksid võinud, vennas, kirjutada nii, nagu kirjutas sinu vanaisa.“ Aga mina ütlen: „Tähti kirjutades eksis minu vanaisa teadmatuses, aga mina, tema lapselaps, ei taha teadlikult patustada.“ ”

Nüüd, kus Tredjakovski oli saanud akadeemikuks, tekkis tal lootus oma teoreetiliste töötulemuste avaldamiseks. 1746. aasta alguses oli Tredjakovskil konverentsil ladina keelne ettekanne. Ettekande pealkiri oli: „Adjektiivide mitmuse lõppudest“. Tredjakovski tõstis üles küsimuse, mida tõepoolest oli vaja lahendada.

„Siiani kirjutavad ühed vahet tegemata: добрыя мужчины ja добрыя женщины ning teised vastupidi: добрыя мужчины ja добрыя женщины. Lõrpeks on vaja kindlaks teha, kuidas kirjutada,“ seletas Tredjakovski.

Ta esitas reegli, mille järgi tahtis lahendada ka kõiki teisi õigekirjareegleid:

„Peab kirjutama nii, nagu nõuab kõla.”

Tredjakovski arvas, et tuleb kirjutada nii, nagu sõnu hääldatakse. Kuid mainitud juhul hääldati just ebaselgelt.

„Kiiresti kõneldes ei tehta küllaldaselt vahet tähtede и, е ja я vahel. Süüakse sõnade lõpud ära ja kõik kolm tähte hääldatakse ühtemoodi, millest see viga ka kirjas on tekkinud,” kinnitas Tredjakovski.

Ja ta esitas uue reegli:

„Omadussõna peab lõppema meessoo puhul и-, naissoo puhul е- ja kesksoo puhul я-tähega.

Tredjakovski põhjendas seda ettepanekut, seletades, et kirikuslaavi, ukraina ja teistes vene sugulaskeeltes lõpevad omadussõnad meessoo puhul mitmuses и-tähega.

Sakslastest akadeemikud ei hakanud tema ettekannet arutlema.

„See küsimus puudutab rohkem Teaduste Akadeemia vene rahvusest liikmeid,” ütles Winsheim ladina keeles ja vaatas Lomonossovi otsa.

„Ehkki omadussõnad slaavi keeles meessoo puhul mitmuses lõpevad и-tähega, ei järgne sellest ometi, et nad ka suurvene keeles peavad nii lõppema,” ütles Lomonossov.

Ja ta tõi rea näiteid, mis kinnitavad, et kirikuslaavi keel paljudes üksikasjades vene keelest erineb.

„Vaiksel kõnelemisel hääldatakse viimast tähte tõepoolest ebaselgelt. Aga kui venelane karjub, siis ta ei karju mitte добрыи люди, vaid добрые люди. Ja ka trükitud raamatuis, mis on kirjutatud suurvenelaste poolt, pole ma kunagi juhtunud nägema, et keegi nende omadussõnade jaoks oleks tarvitanud и lõppu,” jätkas Lomonossov.

Tredjakovski ei nõustunud temaga.

„Õigekirjutus, mille järgi trükitakse raamatuid akadeemilises trükikojas, on tarvitusele võetud juba enam kui kümne aasta eest. Kuigi selle õigekirjutuse reegleid ei saa

teaduslikult tõestada, pole nad vene keelega vastuolus. Ja seepärast ei ole vaja teostada muutust. Tuleb kirjutada, nagu see on tarvilisel: добрые мужчины, добрыя женщины и дети, vaidles Lomonossov vastu.

„Kõik ei ole õige, mis on vana,“ västas Tredjakovski oma uendust kaitstes.

Ta ilmutas vaidluses suurt eruditsiooni. Kuid võitis lihtne kaine mõistus, mis peitus Lomonossovi sõnades. Tredjakovski poolt väljamõeldud reeglit ei võetud vastu.

Ta otsustas kirjutada õigekirjutuse kohta suure raamatu.

„Ma tean ise, et ma ei paku mitte meeldivat, vaid sünget kõneainet, mis võib tekitada igavust,“ sõnas Tredjakovski.

Seepärast püüdis ta oma mõtteid esitada vestluse kujul õigekirjutusest venelase ja välismaalase vahel. Tredjakovski pani oma raamatule pealkirjaks „Vestlus ortograafiast“.

Selles raamatus tõstis ta üles küsimuse, kas pole vene tähestikus liigseid tähti.

„Tähti peab olema niipalju, kuipalju on häälikuid. Aga meil on neid palju rohkem,“ seletas Tredjakovski.

Tõepoolest, üht ja sedasama häälikut и märgiti kahe tähega: и ja і (i punktiga). Viimast tähte tarvitati siis, kui и seisis täishääliku ees. Täpselt samuti andsid üht häälikut edasi ф ja ө (fita), е ja ъ (jätj). Ühe ja selle sama hääliku з tähistamiseks oli kaks tähte з ja с. Viimase tähe oli tarvitusele võtnud Peeter I, aga varsti hakati seda tarvitama ainult mõnedes sõnades, näiteks: звезда, смей, слость. Tredjakovski pani ette tarvitada kõigil juhtudel tähte і (i punktiga) ning jätta и tähestikust hoopis välja.

„Üks neist on tarbetu. Täht „i punktiga“ on kujult

samasugune nagu ladina tähestikus, millele tsaar Peeter Suur meie tähestikku tahtis lähendada, ja seepärast peab see täht jääma," seletas Tredjakovski.

Ta soovis samuti jätta üht ϕ -tähte, kaotades „fita” (Θ). Kahest tähest $з$ ja $с$ eelistas Tredjakovski tähte $с$ samal põhjusel nagu tähte „i punktiga”. Ta tahtis kaotada ka tähte „jätj” (Φ).

„Miks mitte kirjutada tähe „jätj” asemel igal pool e? Kui palju on tarvis meelespidamist selle tarbetu tähe pärast,” kirjutas Tredjakovski.

„Eriti raske on seda meeles pidada neil, kes, nagu õeldakse, peavad kopikatega õppima,” tähendas Tredjakovski, osutades sellele, et vaesed õpilased ei saa kulutada õppimisele niipalju aega nagu rikkad.

Ta nõustus jätma tarvitusele tähte „jätj”, kuid ainult ajutiselt. Aga tähe „i punktiga” ja tähe $с$ otsustas ta kohe tarvitusele võtta.

Tredjakovski nõudmisel hakati tema teoseid sellest ajast peale laduma ainult nende tähtedega.

Tredjakovski mõtted õigekirjutuse lihtsustamisest olid põhiliselt õiged, kuid nad ei leidnud tol ajal vastuvõttu. Tähed „fita” ja „jätj” püsisid õpilaste suureks meeolehärmiks vene tähestikus veel ligi sada seitsekümmend aastat. Niisama kaua aega tarvitati ka hääliku $и$ märkimiseks kaht tähte, kuni teine neist, „i punktiga”, kaotati. Ainult $з$ -häälikut hakati varsti tähistama ühe tähega, kuid mitte sellega, mida oli soovinud Tredjakovski.

„Kivistunud arvamused on inimestes tugevamad kui tõde... Parem oleks tõepoolest kõik jätta. Kuid tung teenida isamaad tumestab need kartused,” kirjutas ta.

„Ärgu võetagu minu uuendusi vastu. Mis sellest! Mulle piisab, kui ma ise selgesti nende õigsust tunnen,” seletas Tredjakovski.

Ta aimas ette äpardumist. „Hakkavad mind pilgetega mõnitama, sest tööd tähtedega peetakse alati naeruväärseks,” kirjutas ta „Vestluses ortograafiast”.

Pilkaja ilmus tõepoolest. See oli Aleksandr Petrovitš Sumarokov, kes hakkas solvavate naljadega alatasa tüütama nii Tredjakovskit kui ka Lomonossovit.

Sumarokov oli läbi teinud hoopis teise kooli kui Lomonossov ja Tredjakovski. 1732. aastal oli Peterburis avatud aadlinoorsoole sõjakool — Aadli Kadetikorpus. Siin ei õpetatud mitte ainult sõjateadust, vaid anti ka seda ettevalmistust, mida läks vaja kõrgeaadlisse kuuluval noor-mehel: õpetati tantsu ja isegi keeli.

„Tantsu õppides ei õpi mitte ainult tantsima, vaid õpib rohkem viisakust, seda, kuidas seista, käia, teretamiseks ja jumalagajätmiseks kummarduda, ümber pöörduda,” selendasid kõrgemasse seltskonda kuuluvad inimesed, põhjendades tantsude õppimise kasulikkust.

Varsti pärast korpuse asutamist astus sinna neljateistkümne-aastane poiss vanast aadliperekonnast Aleksandr Sumarokov. Korpuses tutvus ta prantsuse kirjandusega ja hakkas luuletama.

Juba kadetina kirjutas ta keisrinna Anna Ivanovnale oodi. Ood tuli nõrk. Kuid Sumarokov harrastas kirglikult kirjandust. Tal olid mitmekülgsed kirjanduslikud anded.

Lõpetanud korpuse, sai Sumarokov koha, kus oleks võinud teha hiilgavat karjääri, kui ta poleks mõtelnud mitte värssidele, vaid aukraadidele: ta sai ülemjäagermeistri krahv A. G. Razumovski peaadjunktiks — „generaaladjunktiks”.

Päritolult ja ametilt polnud Sumarokovil midagi ühist Lomonossovi ja Tredjakovskiga. Aga ta oli samuti nagu nemadki valmis pühendama oma jõudu vene kirjandusele.

1743. aastal astus Sumarokov mõlemate poetidega esi-

mest korda võistluse. Tredjakovski oli tõestanud juba oma töös „Vene värsiehituse uus ja lühike meetod”, et vene värsiehitusele on eriti sobiv värsimõõt, mida kutsutakse trohheuseks. Lomonossov kirjutas oode jambides: tema värssides langesid rõhud igale teisele silbile, aga Tredjakovski värssides — esimesele. Sumarokov kinnitas ka, et jamb ei ole sugugi halvem trohheusest.

Otsustati teha omapärane katse: igaüks tõlkis ühe ja sellesama kirikulaulu, psalmi 143; Lomonossov ja Sumarokov jambis, aga Tredjakovski trohheuses. Siis trükiti kõik kolm luuletust koos ära ja esitati need lugejaile endile võrdlemiseks. Säärane rahulik võistlus ei võinud kesta kaua.

„Aleksandr Petrovitš on oma terava keele poolest kurnis tuntud. Ta ei suuda hoiduda okkalistest sõnadest,” kõneldi Sumarokovist.

Ta oli tõepoolest äkiline ja kaotas kergesti enesevalitsemise. Sumarokovi liikoval näol peegeldus iga tema tunne. Vestlusest innustudes ja vaieldes kõneles ta nii kiiresti, nagu püüaks öelda mitut sõna korraga. Ebaselgelt hääldades ja närvlikult silmi pilgutades ründas ta kaasvestlejat, kes julges astuda temaga vaidluse.

Jutustades tema käitumisest, armastasid kõrgema seltskonna naljahambad endid lõbustada, aimates veidralt järele tema kõneviisi. Kuid näkku naerda tema üle tavaliselt ei juletud: ta oli isekas ja äkiline ning läks kergesti tülli.

1747. aastal avaldas Sumarokov omal kulul värssides kirjutatud tragöödia „Horev”. Sellel esimesel vene tragöödial oli suur menu.

„Ta näitab mahedakõlalistes värssides kirgede suurst,” kõnelesid Sumarokovist kaasaeglased.

Järgmisel aastal otsustas Sumarokov esineda kahe

„luuleepistliga”, s. o. kirjadega vene keele ja kirjanduse kohta. Sumarokov kirjutas:

Meil sõnavaralt küllaltki on rikas keel,
Kuid pole küllaldaselt kirjamehi veel.

Tõepoolest, vene kirjanduse alal tegutses tol ajal peale Sumarokovi enda ainult kaks silmapaistvat kirjanikku: Lomonossov ja Tredjakovski. Sumarokov naeruvääristas tigidalt Tredjakovskit:

Las mõtleb ta, et mind ei ülista küll keegi,
Ei põrmu see mu südamele muret teegi:
Ma ise kiidan end, miks mulle kiitust veel?
Sa sõbrake küll meister väga, väga väle,
Ei taha norida, kuid ladusus su — järe.
Ei usu, küsi, mida teised arvavad:
Kõik ütlevad, sul sulge valitseda patt.

Ka Lomonossovilt riivas Sumarokov, aga hoopis tagasihoidlikumalt, tehes temale vaid etteheiteid luuletaja Güntheri järeleaimamise pärast nooruses. Samal ajal avaldas ta oma arvamust Lomonossovi kui silmapaistva luuletaja kohta:

Ta meie maa Malherbe,
Ta nagu Pindaros.

Malherbe oli kuulus prantsuse ja Pindaros — kuulus Vana-Kreeka luuletaja.

Lomonossovile oli vaidlemine grammatikaküsimuste üle vastumeelt.

„Olen kinni töödega, mis kuuluvad otseselt minu kohustuste hulka,” ütles ta Tredjakovskile.

Kuid mõne aja pärast astus Lomonossov siiski vaidlusse ja nüüd juba hoopis ägedamasse. Sel korral oli Lomonossovi vastaseks akadeemik Müller.

1749. aastal, pärast pikka vaheaega, hakati uuesti

pidama Teaduste Akadeemia avalikke koosolekuid. Põhikirja järgi tuli sääraseid koosolekuid korraldada kolm korda aastas. Seni kui akadeemikute keskel polnud ainustki venelast, peeti ettekandeid ainult ladina keeles. Suursugused külalised, keda istungeile kutsuti, kuulasid ainult viisakuse pärast, ilma et oleksid millestki aru saanud. Pärast seda, kui Lomonossov oli saanud akadeemikuks, polnud enam tarvis piirduda ladinakeelsete ettekannetega. Nüüd pidi ka Schumacher südant kõvaks tehes tunnistama, et tuleb anda Lomonossovile ülesandeks avalikul istungil kõnelda.

Lomonossov sai eeskirja pidada „Ülistuskõne” Jelizaveta Petrovnale. Saksa rahvusest akadeemikuist tundis võrdlemisi hästi vene keelt ainult Müller.

„Tal on kaunis hea vene keele hääldamine, tugev hääli ja jultumusele liginev meeleskindlus,” ütles Mülleri kohta Schumacher, kes ei võinud talle andestada osavõttu kaebusest kantselei peale.

Müllerile tehti ülesandeks pidada teine ettekanne: „Vene rahva ja nime päritolu”.

Vene ajalugu polnud siis veel üldse kirjutatud. Vene rahva muistsest minevikust kõnelesid kroonikad ja mõned muistendid. Nende pärimuste järgi oli koostatud raamatuke „Sünopsis”, mis oli täis fantastilisi andmeid, aga mis siiski täitis ajalooõpiku aset. Selles raamatus oli öeldud, nagu pärineksid vene vürstid piiblis mainitud Moshist, russide vürstist. See Mosh oli piibli järgi ülemaailmsest veeuputusest laeva abil pääsenud Noa lapselaps. Seal kinnitati samuti, et roksolanid, kelledest kirjutasid rooma ajaloolased, ja venelased olevat üks ja seesama rahvas.

„Sünopsise” lugejad uskusid meelesdi andmeid, mida selles raamatus pakuti.

Vahepeal oli Peterburi akadeemik Bayer, kes suri 1738. aastal, kirjutanud lühikest aega enne surma ladina keeles artikli, milles tõestas, et esimesed vene vürstid, varjaagid, tulid ühes oma družiinadega Skandinaaviast. See artikkel jäi vene lugejaskonna poolt peaaegu tähele panemata, sest nende hulgast tundsid vaid vähesed ladina keelt.

Müller võttis oma ettekande aluseks Bayeri mõtted. Müller kinnitas, et ei tohtivat pidada vene vürste legendaarse Moshi järeltulijaiks. Ta tõestas samuti, et polevat alust kõnelda, nagu oleksid roksolanid ja venelased üks ja seesama rahvas.

„Varjaagid olid skandinaavlased. Venelased said oma nime rootsi suguharult russidelt. Varjaagide vürstid vallutasid esmalt slaavlased, kihutati hiljem viimaste poolt minema ja kutsuti novgorodlaste poolt lõppeks uuesti tagasi,” seletas Müller.

Lomonossov ei nõustunud nende mõtetega. Ta tundis hästi vanade ajaloolaste jutustusi sküütide suguharudest, kes olid elanud Musta mere lähikonnas. Lomonossov pidas neid lähedasteks slaavlastele. Ta arvas, et need suguharud võisid anda alguse vene rahvale.

Sküütide suguharudel olid omad pealikud. Lomonossov arvas, et ka venelastel polnud mingit põhjust kutsuda endile vürste võõrast rahvusest. Nagu alati, oli Lomonossov valmis oma vaateid tuluselt kaitsma.

Teaduste Akadeemia avalik koosolek määrati 6. septembriks. Aga ootamatult saatis Teplov Schumacherile presidendi käsu: istung edasi lükata ja Mülleri ettekanne akadeemikute poolt „lähemalt läbi vaadata”.

„Kas ei leidu selles ettekandes Venemaa suhtes midagi ebasobivat?” ütles Schumacher Mülleri ettekannet Lomonossovile üle andes.

Lomonossov leidis ettekande olevat mitte veenva.

„Mülleri argumendid sarnanevad pimedaga,” teatas Lomonossov.

Eriti pahandasid teda Mülleri sõnad, et varjaagid olevat „õnnelikult” võitnud slaavi suguharud. Lomonossovi patriootiline tunne oli riivatud, temale tekitas teravat meelepaha see, et sakslane Müller targutas oma ettekandes üleolevalt vene rahva minevikust ja ei näinud tema voorusi.

„Tõsi küll, et härra Müller ütleb: teie esiisadid nime-tati kuulsate tegude pärast slaavlasteks (kuulsateks), kuid kogu oma dissertatsioonis püüab ta näidata vastupidist, sest peaaegu igal leheküljel tapavad, röövivad, võidavad skandinaavlased õnnelikult venelasi,” kirjutas Lomonossov oma arvustuses.

Müller protestis kategooriliselt. Ta väitis, et näeb kalalätungides ainult pahatahtlikkust. Kuid president andis käsu sellest istungi jaoks juba trükitud ettekandest mitte ainustki eksemplari akadeemia seinte vahelt välja lasta.

Mülleri esinemine jäeti piduliku koosoleku programmist välja. Ja Teaduste Akadeemias algas Mülleri ettekande arvustamine.

Et Mülleri argumente ümber lükata, hakkas Lomonossov uurima kroonikaid ja muid ajaloolisi allikaid. Äge vaidlus vene rahva päritolu kohta kestis Teaduste Akadeemias üle nelja kuu. Lomonossov tõendas, et vene rahva esiisadeks olid sküüdid-roksolanid, keda ta pidas slaavlasteks.

Müller ei tahtnud teha mingeid järeleandmisi. Tema trükitud referaat hävitati Razumovski korraldusel.

See vaidlus sundis Lomonossovit tegelema vene ajaloo uurimisega. Lomonossov oleks pidanud töötama keemia alal, kuid ta ei suutnud vältida kõrvalekaldumisi sel-

lest teadusest. Elu tõstis tungivalt üles küsimusi, mis puudutasid ajalugu, vene kirjandust ja grammatikat. Ja Lomonossov oli sunnitud füüsika ja keemia aeg-ajalt kõrvale jätma teiste, Venemaal parajasti tärvavate teaduste pärast.

Teaduste Akadeemia avalik istung toimus 26. novembril 1749. aastal. Lomonossov esines seal Jelizavetale määratud „panegüürikaga” ja kandis selle ette kõnekunsti reeglite kohaselt, milledest ta ise oli kirjutanud oma „Retoorikas”.

„Stiil panegüürikas, eriti lõppkokkuvõttes, peab olema väärikas ja ülev ning seejuures paindlik ja meeldiv.”

Lomonossovil tuli Jelizavetat kujutada säärasena, milisena see ise ennast soovis näha. Aga Lomonossov püüdis kiidukõnesse mahutada ka oma lemmikmõtteid.

„Vene noormehed, tehke heameelega tööd. Suursuguseim keisrinna, varustades teid oma kassast, käsib emalikult: „Õppige hoolsasti. Ma soovin näha vene akadeemiat Venemaa poegadest koosnevana. Püüdke rikastada oma mõistust ja kaunistada vene keelt. Minu avaras riigis on looduse poolt rikkalikult jagatud hinnatamatuid aardeid, mis seisavad varjatult ja ootavad ainult osavaid käsi. Püüdke kõigest väest loodust tundma õppida,” ” manitses Lomonossov.

Kõne trükiti. Krahv Razumovski annetas selle keisrinnaile.

„Lomonossovi kiidukõnel oli õukonnas suur edu,” kirjutas Teplov Schumacherile.

Lomonossovi kuulsus kasvas.

Ja ometi valitsesid Teaduste Akadeemiat edasi Schumacher ja Teplov. Nad võisid Razumovski kaudu keisrinnalt allkirja saada igale ukaasile.

Nagu varemaltki, polnud Lomonossovil ligipääsu õu-

konda. Ta teadis, et hoolimata oma edust ei suuda ta akadeemia töö parandamiseks läbi viia ainustki mõjuvat sammu, kui ta ei kindlusta endale mõne mõjuka võimukandja toetust.

Selle toe ta saavutas ootamatult. Leidus kõrgelseisev soosija, kes soovis Lomonossovi algatusi toetada.

Ootamatu tugi.

Keisrinna evis piiramatut võimu. Iga tema käsk omandas seaduse jõu. Ta võis oma alamaid hukata või neile armu anda, võis neilt nende varanduse võtta või neid määratu varandusega riigi kassast autasustada. Kehtis arvamus, et kõiki asutisi, alates Senatist ja lõpetades mingisuguse maakonnakantseleiga, valitsetakse keisrinna nimel. Seepärast algasid kõik nende korraldused, tähtsaimaist otsustest kuni karistuse määramiseni mõnele pisikesele vargapoisile, sõnadega: „Tema keiserliku majesteedi ukaasi järgi”.

Mõistagi kirjutas Jelizaveta Petrovna tegelikult alla ainult väga vähestele ukaasidele. Senat ja teised kõrgemad valitsusasutised juhtisid ise suurt ja keerukat riigivalitsemise tööd.

Kõrgelseisvad aukandjad püüdsid võimalikult rohkem viibida õukonnas. Keisrinna autasustas neid kõrgeimate ordenitega ja määras tähtsaile suurepalgalistele kohtadele riigis. Suurimaks auks peeti õigust istuda temaga õukonna lõunasöögil ühes lauas ja kuulata tema suust armulikke sõnu.

Jelizaveta Petrovna õukond polnud muutunud mitte ainult suurte auavalduste kohaks. Siin peeti üksteise järel ka igasuguseid pidustusi.

1749. aastal sai keisrinna neljakümne-aastaseks. Tema noorus oli möödunud, kuid kirk lõbustuste järele ei vähenenud. Õukonnas korraldati vähemalt kord nädalas ball,

kaks korda nädalas kanti ette prantsuse komöödiaid ja itaalia oopereid, ülejäänud päevadel korraldati sageli lõuna- ja õhtusööke kutsutud külalistele.

Peale saja lauakatja ning teenri, kes teenisid laua juures, oli keiserliku köögi teenistuses üle kahesaja inimese.

Isegi välismaal viibivad Vene diplomaadid pidid mõtlemata keiserlinna lõbustuste peale.

Peeter I oli soovinud teada, kuidas teistes maades töötatakse ja õpitakse. Ta oli tellinud sealt tööriistu ja raamatuid. Tema tütar oli eelkõige huvitatud sellest, kuidas välismaa õukondades rõivastutakse, süüakse ja lõbutsetakse.

Vene saadik Prantsusmaal ostis tema jaoks kõige moodsamaid rõivaid ja saatis talle kulleritega Pariisist maitsvaid pasteete ning värsked trühvleid. Ja Vene saadik Hollandis, kuhu laevad tõid kaupu kogu maailma sadamaist, kirjutas viitsekantslerile krahv Vorontsovile: „Tema majesteet hindab väikesi pärdikuid ja välismaa lindusid. Ostin hiina faasaneid, kes on haruldaselt head: ühed nagu kullatud, teised nagu hõbetatud.”

Jelizaveta Petrovna alatise seltskonna moodustasid aristokraatlikud õukondlased, kes kandsid pidulikult kõlavaid nimetusi: ülemõuemeister, ülemjäägermeister, ülemtallmeister, kuusteist kammerhärrat, neli kammerjunkrut, õukonnadaamid ja -preilid. Neil oli õigus kutsumata paleesse ilmuda. Aga ballidele, pidulikele lõuna- ja õhtusöökiidele kutsuti ka teisi kõrgelseisvaid isikuid.

Suurtel ballidel ja õhtusöökiidel tõusis küllakutsutute arv ühes naiste ja lastega kuni seitsmesaja viiekümne inimeseni. See oligi too kõrgem, väljavalitud aristokraatlik seltskond, kuhu teistest ringidest inimestel oli väga raske pääseda.

Peeter I vana kaastööline Tatištšev, kes oli välja tee-

ninud salanõuniku auastme, kuid seisis kaugel õukonnast, ütles:

„Tsaar Peeter Suur näitas oma hiilgust ainuüksi oma tegudega ja ei pidanud õukondlaste seisust mitte millekski.”

Tõepoolest, Peeter I oli sõitnud vahel kõige halvema ilmaga, mantli õlgadele tõmmates, suure vihmavalangu all ratsa välja ja õukondlased pidid teda samuti ratsa saatma.

„Ega vihma käes ära ei sula,” ütles tsaar pilgates.

Nüüd pidasid suursugused õukondlased oma seisusele ebaväärikaks teisiti välja sõita kui ainult tõllas, mille ette pidi olema rakendatud reastikku kuus hobust, kusjuures nad hoolega jälgisid, et keegi ei lubaks endale oma auastmest kõrgemat väljasõitu: kuusrakendiga võisid ringi sõita ainult suursugused isikud, kes omasid vastavaid aukraade.

Kõrgem õueseltskond vaatas neile, kes selle hulka ei kuulunud, nagu alamat liiki inimestele.

„Võimukandjad, olles koondunud õukonda, peavad ainult seda oma isamaaks ja ei mõtlegi üldisele healule,” ütlesid vähesed haritud aadlikud, kes julgesid õueringide kohta oma laitvat arvamust avaldada.

Suursugused inimesed püüdsid eelkõige üksteist toreduses üle trumbata. Erilist rõhku pandi riiete toredusele. Kuubi ja kleite tikiti kulla, hõbeda ja siidiga ning kaunistati väärisesemetega. Suursuguseimad õukondlased oleksid just nagu püüdnud ise sarnaneda nende keisrinnale kingiks määratud faasanitega, kellest ühed olid otsekui kullatud, teised otsekui hõbetatud.

Selleks, et elada säärast elu, oli vaja varandusi. Ja õukonnale lähedased inimesed tingisid endile keisrinnalt alatasa uusi teenismõisaid tuhandete pärisorjadest talu-

poegadega, keda oli maksustatud raske obrokiga. Sel ajal kui riigiasutiste väikesed teenistujad said äärmiselt madalat palka, kulutati õuepidustustele tohutuid summasid. Vene kõrgaadel harjus järjest rohkem toredusega ja sulgus oma ringidesse. Isegi keelelt hakkas ta teistest seltskonnakihtidest erinema.

Jelizaveta Petrovna õukond hakkas üha rohkem ja rohkem meenutama Prantsuse kuningate residentsi — Versailles'd, kuulsat oma toreduse ja elegantsi poolest.

Sel ajal oli prantsuse aristokraatia kuulus oma oskusega toredalt ja maitsekalt elada. Prantsuse kirjandus ja moed olid esimesel kohal Euroopas. Vene aristokraadid pidasid vajalikuks omandada prantsuse keele oskus. Nende lapsed õppisid kõige varajasemast east alates kõnelema prantsuse keelt ja suuremaks kasvades said kingiks prantsuskeelseid raamatuid. Kõrgemas seltskonnas hakkasid paljud prantsuse keelt vabamalt kõnelema kui vene keelt.

Aga keisrinna lähemaist õukondlastest kõige silmapaistvam, ülemjäägermeister krahv Aleksei Grigorjevitš Razumovski, jäi mitmes asjas samasuguseks lihtsaks ukrainlaseks, nagu ta oli olnud enne ülendamist. Ta sai väga rikkaks, kandis kalleid rõivaid ja jõi meelsasti prantsuse veine. Kuid Razumovski oli liialt laisk ja mitte küllalt auahne, et moodi taga ajada. Ta eelistas kuulata mitte itaalia ooperilauljaid, vaid panduuramängijat, kes sai õukonnas alatise koha. Pikkamööda hakkas A. G. Razumovski teistest võimukandjaist nagu taha jääma.

Esirinda nihkus kaks venda: Pjotr ja Aleksandr Šuvalov. Nad mõlemad olid teeninud Jelizaveta Petrovna õukonnas juba siis, kui see oli olnud alles tsarevna, ja olid võtnud osa riigipöördest. Ühes Razumovskiga olid nad saanud krahvitiitli. Mõlemad olid aktiivsed, andekad ja auahned mehed. Nad ei omandanud õukonnas mitte ainult

silmapaistvaid auastmeid, vaid asusid aja jooksul ka tähtsaile teenistuskohadele.

Krahv Pjotr Ivanovitš Šuvalov sai suurtükiväevalituse ülemaks, kogu vene artilleeria juhiks. Aleksandr Ivanovitš Šuvalov sai Salakantselei ülemaks, mis teostas juurdlusi ja mõistis kohut kõigis poliitilistes süütegudes. See oli julm asutis, kus ülekuulamisi teostati piinamiste abil.

Kui vennad Šuvalovid, pärast Jelizaveta Petrovna troonileastumist äkki kõrgele tõusnud, ühes temaga kroonimispidustusteks Moskvasse sõitsid, külastasid nad siin oma onu, kehva Moskva aadlikku. Temal oli poeg Ivan, tagasihoidlik ja ilus nooruk. Uued võimukandjad otsustasid oma onupoega soosida. Nad võtsid poisi kaasa Peterburisse ja määrasid ta keisrinna paažiks.

Ivan Šuvalov pidi õukonnas karjääri tegema ja ta asus kõigepealt õppima prantsuse keelt, mida ta varem natuke tundis. Peagi hakkas ta prantsuse keeles hästi kõnelema ja kirjutama. Noor paaž luges meeeldi prantsuse raamatuid ja õppis hindama kirjandust ja teadust.

1749. aastal sai Ivan Ivanovitš Šuvalov kahekümnekahe-aastaseks. Ta oli selleks ajaks muutunud elegantseks, väga ilusaks noormeheks, kes rõivastus maitsekalt, tantsis suurepäraselt menuetti ja paistis silma oma rafineeritud viisakusega.

„Ivan Ivanovitši käitumine on teravmeelne ja elurõõmus,” kõneldi temast.

Keisrinna Jelizaveta Petrovna hakkas Šuvalovit teiste õukondlaste hulgast esile tõstma. Ta hakkas teda üha sagedamini austama oma armuliku vestlusega.

1749. aasta septembris, kui keisrinna Jelizaveta Petrovna oma õukonnaga Moskvas viibis, tuli sealt Peterbu-

risse teade: I. I. Šuvalov on ülendatud tema majasteedi kammerjunkruks.

Uus kammerjunkur hakkas Jelizaveta Petrovnat igal pool saatma, veetes tema seltsis terveid päevi. Ja õukondlased hakkasid isekeskis kõnelema:

„Krahv Aleksei Grigorjevitši soosimine on lõppenud. Praegu on järjekord Ivan Ivanovitš Šuvalovi käes.”

Võimukandjad, kes olid Šuvalovit enne vaevalt märganud, ruttasid nüüd tema ees kummardusi tegema.

„Ka kõige suursugusemad isikud hakkasid Ivan Ivanovitši ümber tantsisklema,” kõneldi õukonnas.

I. I. Šuvalov naeratas niisama meeldivalt ja kummardas niisama elegantselt nagu varemalt, kuid nüüd kummardas ta ise veidi vähem sügavalt kui kummardati tema ees. Tal oleks nagu alati silmade ees seisnud Versailles' lossis esimest kohta omava prantsuse aristokraadi kuju. Selleks, et viimasega sarnaneda, ei tulnud Šuvalovil endale mitte ainult Pariisist elegantne tõld tellida ja kõige peenemast brüsseli pitsist kätiseid kanda. Ta pidi rafineeritult väljenduma, oma maja piltide ja raidkujudega kaunistama, oma kabineti punasest puust kappidega sisustama ja need täitma prantsuse raamatutega, millel olid kaunid kuldilustised selgadel.

I. I. Šuvalov ei tahtnud piirduda sellega: haritud aristokraadina tahtis ta soosida poeete ja teadlasi.

Kõige silmapaistvam nendest oli Lomonossov. Ta omas ühtaegu nii poeedi kui ka teadlase kuulsust. Juba tol ajal, kui I. I. Šuvalov oli olnud paažiks, oli ta lugenud Lomonossovi „Retoorikat”. Samuti tundis Šuvalov hästi Lomonossovi oode ja „Ülistuskõnet” Jelizaveta Petrovnale. Kui keisrinna ja tema õukond 1749. aasta detsembri lõpul Peterburisse tagasi pöördusid, soovis Šuvalov Lomonosso-

viga tutvuda. Lomonossov leidis ootamatu toe: I. I. Suvalov tahtis hakata tema soosijaks.

Nüüd pidi Schumacher mõistma, et Lomonossovi eest võib alati välja astuda mõjukam isik kui seda on akadeemia president krahv Razumovski ise. Lomonossovi seisukoht muutus tunduvalt kindlamaks.

1748. aastal ehitatud keemialaboratoorium varustati katsete jaoks kõige vajalikuga.

Lomonossov kavatses seal alustada mitte ainult teadusele, vaid ka tööstusele kasu toovaid uurimusi.

„Professorid peavad ühiskonna tegeliku kasu pärast niisama palju jõudu pingutama kui teoreetilistes arutlusteski. Eriti puutub see neisse teadustesse, mis on seotud praktikaga, nagu näiteks keemia,” ütles Lomonossov.

Kallist värvi, nn. berliini sinist Venemaal tol ajal ei toodetud. 1750. aastal teostas Lomonossov keemilisi katseid, et leida selle värvi valmistamise viisi. Tal õnnestus lahendada see ülesanne tagajärjekalt: tema laboratooriumis valmistatud värviproovid osutusid küllalt headeks.

„Värvi tuleb laboratooriumis valmistada suurem hulk ja tuluga ära müüa. Selle tulu arvel võib laboratooriumi ülal pidada, ostes tema jaoks kütet, riistu ja materjale,” püüdis Lomonossov Schumacherile tõestada selle ürituse kasulikkust.

Maalikunstnikud kiitsid värvi, kuid selgus, et seda vajati hoopis vähem, kui võidi eeldada. Seepärast ei õnnestunud luua uut tööstusharu. Kuid Lomonossov hakkas 1750. aasta esimesel poolel teostama uusi, vene kunstkäsitööl vajalikke katseid. Ta hakkas selgitama, kuidas valmistada mitmevärvilist klaasi.

Värvilist klaasi valmistati tol ajal ainult välismaal. Sealt telliti Venemaale väikesi klaashelmeid tikandeiks ja kaunistusteks, klaashelmeist kaelakeesid vahetuskauban-

duse jaoks evenkide ning teiste jahindusest elavate rahvaste ja suguharudega. Mõnedes maades, eriti Itaalias, ei toodetud mitte ainult klaasi, vaid ka erilist klaassulandit kõigis värvides ja varjundeis. Selle sulandi väikestest, hoolikalt lihvitud mitmevärvilistest plaadikestest valmistati kunstipärast mosaiiki, kaasa arvatud pildid ja portreed.

Lomonossov nägi itaalia kunstipärase mosaiigi näidiseid viitsekantšler krahv Vorontsovi majas ja kavatses alustada mosaiigi valmistamist Venemaal. Aga välismaa meistrid hoidsid oma valmistamismeetodeid saladuses, ja tuli näha väga suurt vaeva, et leida mitmesuguseis varjundeis värvilise klaasi valmistamisviisi. Lomonossov alustas seda tööd, lootes ühtlasi teostada ka mõningaid teaduslikke uurimusi.

Lomonossov teadis, et tuleb töötada väga kaua, enne kui õnnestub vallutada seda ala, ja on vaja suuri rahasummasid, et hiljem luua uut tööstust. Akadeemia kantselei abile peaaegu ei maksnud loota. Kuid kunstkäsitööle vajalik üritus võis huvitada Šuvalovit. Lomonossov püüdis säilitada tutvust Šuvaloviga.

Saabus 1750. aasta suvi. Nagu alati, veetis keisrinna Jelizaveta Petrovna suvekuud väljaspool linna.

Sarskoje Seloos ehitati tema jaoks uut luksuslikku paleed suurepärase pargi ja purskkaevudega. See pidi saama Jelizaveta Petrovna armsamaks viibimiskohaks ja teda hakati juba sageli nimetama Tsarskoje Selooks.

Nagu tavaliselt, järgnes üks lõbustus teisele. Itaalia mees- ja naiskoomikud etendasid komöödiat, vene ja itaalia tantsijad ning tantsijannad esinesid balletis. Keisrinna Jelizaveta Petrovna, kes oli juba varajases nooruses koos noore keisri Peeter II-ga harrastanud jahti, jätkas ka nüüd jahilkäimist suursuguseimate õukondlastega. Iga jahilkäik muutus hiilgavaks pidupäevaks.

Kümned kuldressiga kaunistatud helepunastesse kalevkuubedesse ja rohelistesse alusvestidesse rõivastatud jahimehed puhusid sarve ja lasksid valla hagijakoerte karjad. Toredal puhastverd hobusel, ümbritsetud hiilgavast saatjaskonnast, kihutas Jelizaveta Petrovna asjata põgeneda püüdvate põtrade, jäneste ja teiste loomade kannul. Pärast jahti korraldati pidusööming, mis kestis hilja ööni.

Lomonossov kirjutas värssides läkituse I. I. Šuvalovile, kes keisrinnat saatis. Luuletus algas värviküllaste augustikuu suvepäevade kujutusega:

Need kaunid lahkumise säras suvepäevad,
Maailma rikkust, ilu külvavad neil peod,
Kõik oma lootust rõõmus lõppevat nüüd näevad,
On loodus avand surelike ühispeo.
Puuviljad küpsed oksi koolutavad
Ja päikesele oma puna näitavad.

Lomonossov kirjutas Šuvalovile enesest, et ta ei katkesta ka suvel pingsat tööd keemialaboratooriumis:

Sa, kes sa viibid kohtades, kus õrnus asub,
Kui vaatad põllule, kui vaatled vilju puul,
Siis meenuta, et rahutus mu hingel lasub,
Sa meenuta mu tööd, mu hoolet ja vaeva suurt.
Ma seinte vahel, tule ligi ringlen ainult,
Kui suvest kirjutan, on see mu ainus loht.
Ma suvest kirjutan, ei maitse tema vainult,
Mu rõõmule on üksnes unistustes koht.

Šuvalov tahtis Lomonossovile tõestada oma sõbralikkust. Lomonossov sai kutse sõita Sarskoje Seloosse ja teda esitleti siin keisrinnale. Jelizaveta Petrovna ütles mõne armuliku sõna luuletajale, kes oli juba ammu oma oodides ülistanud tema nime.

Pöördunud tagasi Sarskoje Seloost, kirjutas Lomonossov oodi, milles ta värvirikkalt kujutas Jelizavetat jahil:

Ei püüa teda tuuled traavis,
Ei hobust takista ei kraavid,
Ei okste tihe köidik vast.
Pead pilduv valjail kõlisevail
See tormab jalul tantsisklevail,
Nii uhke kaunist käskijast.

Selles luuletuses nagu ülistusoodideski oskas Lomonossov kõnelda teadustest, mis pidid tooma Jelizaveta valitsemisajale kuulsuse. Ta seletas, kui palju võib saavutada keemia abil:

Maa põue pilgu teravaga
Sa tungi kõikjal, keemia,
Kõik aarded avasta ja jaga,
Mis endas kannab Venemaa.
Et kuulsust isamaale tuua
Ja riiki ülivõimsaks luua,
Sa võida loodust kavalat.

Lomonossovil tuli ühtlasi täita Šuvalovi sääraseid soove, mis teda kauaks töö juurest eemale kiskusid. Lomonossov oli nimelt sunnitud õueteatri jaoks näidendeid kirjutama.

1749. aasta jõuluvahel ajal kavatsesid Aadli Kadetikorpusse õpilased korraldada koolietendust.

Sumarokovi esimene vene tragöödia „Horev”, mis oli ilmunud 1747. aastal, polnud veel kordagi tulnud lavastusele. Kadetid otsustasid seda mängida. Sumarokov võttis lavastamisest kõige aktiivsemalt osa: ta aitas osi selgeks õppida, deklameeris ise kadettidele üksikuid monolooge ette, seletas rätsepaile, milliseid kostüüme nad peavad õmblema, jne.

Korpuses õppisid aadlike pojad ja etendusele tulid kõrgemast seltskonnast pealtvaatajad.

Etendusel oli kärarikas menu. Sumarokov ei hoolinud muinasvene elu-olu õigest kujutamisest. Aga samuti

ei püüdnud ka tol ajal kuulus prantsuse pseudoklassitsistlike tragöödiate autor Racine tõetruult edasi anda elu Vana-Kreekas, kus tegutsesid tema kangelased. See-eest õpetas aga Sumarokovi tragöödia, samuti nagu seda tegid Racine'i näidendid, hindama tunnete õilsust. Kuulajad härdusid ja vaimustusid, kui noor kadett, kes kujutas vaenlaste poolt vangistatud Kiievi vürsti tütart Osneldat, soravalt deklameeris:

Miks küll, oo äiksejumal, sa mind päätsid surmast?
Ja lastes elada, miks andsid tunde aust?
Surm mulle talutavam on kui vangipõli
Ja isa troonil näha metsalise voli.

Teade etenduse edust jõudis kiiresti Jelizaveta Petrov-nani. Ta tahtis viibimata saada veel üht meelelahutust. Kadettidele anti käsk korrata etendust õukonnas.

Keisrinna innustus uuest ajaviitest. Ta tellis toredad rõivad, milles kadetid õuelaval pidid esinema, ehtis isegi isiklikult noori näitlejaid.

Sumarokovil tuli kiiresti kirjutada uusi näidendeid. Ta otsustas mitte piirduda tragöödiatega ja kirjutas komöödia. Pilke märklauaks valis Sumarokov Tredjakovski.

Pärast seda, kui „Vestlus ortograafiast” oli ebaõnnestunud, asus Vassili Kirillovitš jälle hoolega tööle tõlkimise alal. Ta jätkas prantsuse ajaloolase Rollin'i mitmekõitelise „Vanaaja ajaloo” tõlkimist, mida ta oli alustanud juba 1738. aastal.

„Vanaaja ajaloo” esimene köide ilmus 1749. aastal. Vene keeles polnud siis ühtki vähegi põhjalikumalt Ida ja Kreeka rahvaste ajalugu.

Rollin'i raamat oli kahtlemata väga kasulik ja seda osteti kaunis meelsasti. Tredjakovski töötas hoolega selle tõlke kallal. Aga teda ahvatles endiselt värsside kirju-

tamine. Tredjakovski tõlkis prantsuse keelest Barclay raamatu „Argenis”, mis ilmus vene väljaandes viies osas. 1750. aasta algul tuli tal korduvalt käia akadeemia kantseleis õiendamas „Argenise” esimese ande trükkimise asju akadeemia trükikojas.

Haavavaid kuulujutte ja tagarääkimisi kuuleb viimasena tavaliselt see, keda nad puudutavad. Tulles akadeemiasse, hakkas Tredjakovski korruga märkama, et kõik võtavad teda vastu rõõmsa naeratusega, just nagu valmistaks ta oma ilmumisega ootamatut lõbu. Tredjakovski ei mõistnud, milles asi seisneb.

Lõppeks Teplov, kohates Tredjakovskit kantseleis, kumardas erakordse aupaklikkusega ja ütles:

„Kas ka teie ei tunne huvi härra Sumarokovi uue loomingu lugemiseks? Mul on ärakiri.”

Käsikirja kaanel seisis pealkiri: „Tresotinius”. Teplov jälgis varjamata uudishimuga Tredjakovski näoilmet. Võtnud käsikirja, ruttas Vassili Kirillovitš koju. Seal hakkas ta seda kohe lugema. See oli komöödia, mis koosnes paljudest stseenidest.

Kohe esimeses stseenis esines õpetlane Tresotinius. Ta seletas, kuidas tuleb kirjutada tähti, ja oli valmis oma arvamuste eest „viimse tinditilgani” võitlema. „Ta tunneb araabia, süüria, kaldea, ning ei oleks ime, kui ka veel hiina keelt. Ja kõiki neid keeli kirjutab ta nagu vene keelt,” luges Vassili Kirillovitš.

Korruga ta mõistis kõik. Sõna „Tresotinius” esimesed tähed meenutasid Tredjakovski perekonnanime algust ja ladinapärase lõpp vihjas tema ladina keele tundmisele.

„Sot on prantsuse keeles „rumal”, *très* — „väga”. „Tre so” tähendab „väga rumal”,” taipas Tredjakovski.

Ta tundis end sügavalt haavatuna.

„Olen loonud vene uue värsiehituse, mida Sumarokov

ja Lomonossov nüüd innukalt tarvitavad. Kakskümmend aastat olen töötanud vene keele kasuks. Ja nüüd olen mina „väga rumal“!\" mõtles Tredjakovski meelepahaga.

Ta vaatas uuesti ja luges slaavikeelse lause:

„Подаждь ми перо.“

Vassili Kirillovitš naeratas rahulolevalt.

„Kolmes sõnas kaks viga. Slaavi keeles oleks pidanud ütleva: даждь ми трость,“ ütles Tredjakovski iseendale.

Kreeka ja rooma komöödias oli viis vaatust. Nii kirjutasiid tavaliselt oma komöödiaid ka prantsuse kirjaniikud. „Tresotinius“ koosnes seitsmeteistkümnest isekeskis puudulikult seotud stseenist.

„See komöödia ei vääri komöödia nimetust, sest ta on vastuulus teatri reeglitega. Temas pole ei nõutavat seost, ei vajalikku raskuspunkti ega korralikku lahendust,“ tähendas Tredjakovski rahuldustundega.

Ja olles natuke järele mõelnud, lisis juurde:

„Komöödiat kirjutatakse kogu seltskonna moraalil parandamiseks, aga mitte üksiku inimese au surramiseks.“

Tredjakovski astus raamaturiiuli juurde ja võttis sealt väikese ladinakeelse raamatukese. Ta vaatas mitu lehekülge läbi ja võtnud siis tüki paberit, kirjutas:

„Tark Seneca ütleb üheteistkümnendas raamatus viha kohta: „Suur ja õilis on see, kes suurte metsloomade sarnaselt rahulikult väikeste koerakeste haukumist kuulab.““

Mõne päeva pärast komöödia käsikirja tagastades ütles Vassili Kirillovitš Teplovile:

„Vanal ajal pilkas näitleja Aristophanes oma komöödias „Pilved“ üliausat meest Sokratest, ometi ei vähendanud ta sellega tema teeneid.“

„Vassili Kirillovitš on niivõrd õpetatud, et tema pea

on täidetud kõigi kooliteaduste tiheda uduga," tähendas Teplov, kui Tredjakovski oli läinud.

Maikuu mängiti komöödiat „Tresotinius” õueteatris. Etendusel viibisid Jelizaveta Petrovna, troonipärija abikaasaga ja suursuguseimad õukondlased.

Pärast seda arvasid paljud, et Tredjakovski üle naerda tähendab head maitset. Kuid pilgetest hoolimata jätkas Tredjakovski viljakat töötamist. Ta täiendas tunduvalt oma raamatut „Vene värsiehituse uus ja lühike meetod” ja andis selle 1752. aastal uuesti välja. Kirjeldades üksik-asjaliselt luuleloomingu mitmesuguseid vorme, koostas ta niiviisi väga väärtusliku värsiehituse õpiku.

Kuid seda tööd lugesid vähesed. Aga komöödia „Tresotinius” sai laialdase kuulsuse.

Sumarokovi näidend oli kirjutatud ülepeakaela ja kauris lohakalt, kuid tal oli terav sulg.

„Aleksandr Petrovitš on tõesti nagu okas,” ütlesid pealtvaatajad.

Keisrinna soovis, et õueteatris lavastataks prantsuse ja itaalia etenduste kõrval ka vene näidendeid. Sumarokov üksi ei jõudnud neid vajalikul hulgal pakkuda. Kuid peale tema oli ainult kaks tuntud kirjanikku: Lomonossov ja Tredjakovski.

Varsti pärast Lomonossovile osaks saanud lahket vastuvõttu Sarskoje Seloos kutsuti ta ühel päeval akadeemia kantseleisse. Siin tehti talle teatavaks „suuline nimeline käsk”: koostada tragöödia. Samasuguse käsu sai Tredjakovski.

1750. aasta septembrikuu lõpul hakkas Lomonossov kirjutama tragöödiat „Tamira ja Selim”.

„Ma kavatsesin kujutada värssides tatari khaani Mamai häbistavat hukku, kes, olles põgenenud suurvürst

Dmitri Ivanovitši käest, Krimmis omade poolt tapeti," ütles Lomonossov.

Oma tragöödias pööras Lomonossov niisama vähe tähelepanu ajaloolisele tõepärasusele nagu Racine Prant-susmaal ja Sumarokov Venemaal.

Bagdadi prints Selim piiras suure sõjaväega Krimmi khaani Mumeti pealinna ümber, aga, näinud tema tütart printsessi Tamirat, lõpetas ta sõja. Äkilise rahutegemise põhjust seletas ta järgmiselt:

Ei tulnud nõrkusest, et kauem ma ei piirand,
Seal armastus mu meestel kiskus mõõga käest;
Ei kaitsnud linna polgud — päästjaks sai Tamira,
Mul tema võttis raudrüü õlult, kiivri pääst.

Ka Tamira armus Selimisse esimesest pilgust, aga tema käsi oli juba ära lubatud vastikule Mamaile, kes sel ajal oli läinud vene vägede vastu sõtta. Purustatud Kulikovo väljal suurvürst Dmitri Ivanovitši poolt, põgeneb Mamai Krimmi. Siin varjab ta oma kaotust, kuulutab end võitjaks, nõuab Tamirat endale naiseks ja teeb katset Selimit tappa. Kuid voorus võidab ja pahe leiab karistuse. Tamira vend paljastab pettuse ja tapab Mamai.

Khaan Mumet nõustub Tamira ja Selimi abiellumisega:

Mis armastus ja ilu käsib, täidan ma,
Ja tunnen rõõmu enese ning teie õnnest.
Nüüd elu lõbususes alga, kallid paar!

Lomonossov töötas tragöödia kallal intensiivselt ja lõpetas selle ühe kuuga. Ta oli kirjutatud vastavalt reeglitele, mille järgi oli siis kombeks sääraseid teoseid kirjutada. Näidendis tekkis samuti konflikt armastuse ja kohusetunde vahel, ja osalisteks olid samuti peamiselt tsaarid ja vürstid, prints ja printsess.

Värsid olid küllalt kõlavad. Kuid nad ei haaranud kuulajat: tundus, et näidend on kirjutatud tellimise peale.

Joonistus Lomonossovi tragöödia „Tamira ja Selim” juurde.
Sankt Peterburg, 1750.

Akadeemia trükikoda avaldas Lomonossovi tragöödia kiiresti trükis. 1751. aasta algul etendati tragöödiat „Tamira ja Selim” õueteatris. Etendus võeti lõbustuste hulka, milliseid korraldati päevast päeva.

Ajakirjas „Camérfourrière”, kus noteeriti kõik õukonna pidustused — etendused, ballid ja maskeraadid — oli märgitud:

„7. jaanuaril. Väikeses õueteatris etendati prantsuse komöödiat nimega „Joueur”.

8. jaanuaril. Õukonnas oli tavaline maskeraad.

9. jaanuaril. Väikeses õueteatris etendati kadettide poolt professor Lomonossovi kirjutatud uut vene tragöödiat „Tamira ja Selim”.

10. jaanuaril. Samas teatris etendati prantsuse tragöödiat „Alzire”.

„Tamira ja Selim” ei saanud ei suurte ülistuste ega eriliste kallaletungide osaliseks. Sumarokovi „Horevi” lavastamist korraldati sageli, aga „Tamirat ja Selimit” mängiti nähtavasti üldse kaks-kolm korda. Ja Sumarokovi austajad ütlesid Lomonossovi kohta:

„Racine vastu tahtmist.”

Ka Tredjakovski täitis käsu. Ta kirjutas tragöödia „Deidameia”, mille tegevus toimub Vana-Kreekas. Näidend osutus pikaks ja igavaks. Akadeemia kantselei keeldus seda trükkimast. Õueteater ei lavastanud „Deidameiat”.

Tredjakovski võis end lohutada värsside lugemisega oma tõlkest „Argenis”:

Siiras tundes sirutage käed,
Üllast armastades kindlas väes!
Andke käed! Oo alati
Voorus oma hakatuses
Kroonis ennast viletsustes,
Kuid ei hukku iialgi.

Aga see lohutus aitas vähe. Alatised ebaõnnestumised ei möödunud jäljetult. Tredjakovski hakkas kaotama julgust.

„Tamira ja Selim” kiskus Lomonossovi kuuks ajaks teaduslikust tööst eemale.

Keisrinna oli käskinud Lomonossovil tragöödiat kirjutada kahtlemata Šuvalovi nõuandel. Niiviisi kiskus kõrgelseisev protektor tahtmatult Lomonossovi tema uurimustest eemale.

Samal ajal püüdis Šuvalov temale kinnitada oma poolehoidu: 1751. aasta märtsis edutas Jelizaveta Petrovna Lomonossovi „heade võimete eest teaduste alal” kolleegiuminõunikuks, käskides ühtlasi suurendada tema palka.

Auastmeile omistati tollal erilist tähtsust. Isegi külalisi pandi kutsutud lõunasöökidel auastmete järgi istuma. Kui konverentsil arutleti akadeemia põhikirja, pani Lomonossov ette, et igale akadeemikule antaks õuenõuniku auaste. Aga kantselei keeldus tema ettepanekut toetamast.

Nüüd oli Lomonossov korraga saanud kolleegiuminõunikuks. Ta tõusis ühe astme võrra kõrgemale Stählinist, ainsast akadeemikust sel ajal, kes omas õuenõuniku auastet, mis oli talle armulikult kingitud troonipärija õpetamise eest.

Kui akadeemikud tegid teaduse alal leiutisi, ei pööranud Schumacher nende saavutustele peaaegu üldse tähelepanu. Aga auaste, mille oli saanud Lomonossov, oli kantselei jaoks tähtsam kui tema teaduslik edu. Schumacher veendus järjest enam, et Lomonossovit tuleb arvestada.

Esimese järjekordse suure vaidluse puhul ütles Lomonossov Schumacherile saksa keeles:

„Alandage tooni. Mul on nüüd sama auaste nagu teilgi.”

Schumacher haavus, kuid mõistis, et nüüd on parem Lomonossovi vastu avalikult mitte välja astuda.

Kui Lomonossov 1751. aasta algul tahtis avaldada oma luuletusi ja proosateoseid, rahuldati tema palve otsekohe. Juba juunis ilmus raamat, mis sisaldas kõik Lomonossovi oodid ja mõningaid ammu kirjutatud, aga veel mitte ilmunud luuletusi. Kantselei tegi korralduse viiskümmend seitse eksemplari valmistada kallis köites ja kin-kida suursuguseile isikuile, alates keisrinnast.

Lomonossov oli saanud teadlaseks ja kirjanikuks ilma kellegi abita. Ta oli omandanud kuulsuse juba enne tutvust Šuvaloviga. Aga toetus, mida Šuvalov hakkas Lomonossovile osutama, aitas veel rohkem kindlustada tema seisundit ja kergendada mõnede uute kavatsuste teostamist.

Uusi üritusi.

1751. aastal täitis kümme aastat ajast, millal üliõpilane Lomonossov oli välismaalt tagasi pöördunud. Selle aja jooksul oli palju muutunud nii tema saatuses kui ka Teaduste Akadeemias. Lomonossov ei olnud saanud mitte ainult akadeemia liikmeks, vaid ta oli tõusnud seal ka ühele esimestest kohtadest. Kümne aasta eest ei olnud ainustki vene akadeemikut, kuid nüüd oli neid juba neli: peale Lomonossovi ja Tredjakovski olid saanud selle nime-tuse botaanik Krašeninnikov ja hiljem adjunkt astronoomia alal Popov.

Vene teadlased hakkasid omandama üha suuremat mõju. Aga akadeemia asju juhtis ikka Schumacher. Mõõdunud aastail, kui akadeemial polnud presidenti, oli Schumacher juhtinud teda üksi. Nüüd aga palus ta tähtsaimail juhtudel presidendi nõusolekut ja otsustas mõningaid küsimusi koos Teploviga. Kuid siiski oli tema võim suur. 1751. aasta kevadel suurenes see veelgi.

Eelmisel suvel oli Razumovski, jäädes Teaduste Akadeemia presidendiks, saanud Väike-Vene hetmaniks. Ta pidi haldama kogu Ukrainat ja olema Zaporozžje sõjaväe ülemaks. Razumovski muutus veelgi rikkamaks.

Kõik tulud Baturini, Potšepi ja Jampoli linnast ning nende maakondadest läksid nüüd isiklikult Razumovskile. Ta oli üheväärne kindralfeldmarssaliga. Kõigis Ukraina kirikuis hakati jumalateenistuse ajal eestpalves nimetama keisrinna Jelizaveta järel ka „õilsa ja kõrgestisündinud

hiilgusliku krahvi Kirill Grigorjevitši, Väike-Vene hetmani" nime.

Razumovski ei soovinud end samuti mitte koormata Ukraina asjadega nagu muredega Teaduste Akadeemia pärast. Ukraina haldamise töö pidi hetmani eest tegema Teplov.

1751. aasta aprillis sõitis Peterburist välja pikk voor tõldadest, kalessidest, tarantassidest (pikkadest kummiga reisivankreist) ja lihtsaist sõidukeist. Razumovski ja Teplov sõitsid Ukrainasse kogu oma saatjaskonnaga: teenrite ja kokkade, orkestrantide, haidukkide, tõldu jalgsi saatvate kiirkäijate ja isegi näitetrupiga, kes oli kohustatud hetmanit pealinnast kaugel lõbustama.

Neil kordadel, kui Schumacher ei eelistanud asja mitte ise otsustada, saatis ta vahetevahel Razumovskile Ukrainasse ettekandeid, nõutades temalt ukaase.

Ukrainast võis Razumovski Teaduste Akadeemiat veelgi vähem juhtida kui ta oli seda teinud Peterburis olles.

Schumacher hakkas käituma veelgi kõrgimalt. Tema väimees Taubert viibis nüüd alati koos temaga kantseleistungeil. Noorest teenistusvalmis mehest oli Taubert nüüd lõplikult muutunud väga korralikuks, kuid piiratud, nürimeelseks ja ülbeks ametnikuks. „Taubenhauptiks" — tuvipeaks — kutsus Lomonossov Taubertit saksa keeles. Nagu teada, ei peeta tuvi kunagi targaks linnuks.

Samuti nagu Schumacher püüdis ka Taubert takistada vene teadlaste edasijõudmist.

„Kas meile on vaja kümmet Lomonossovit? Juba ükski on meile koormaks," ütles Taubert.

„Schumacher ja Taubert ei ole püüdnud kõrgemale tõusta mitte teaduse abil, vaid võõraste töövaevaga ja eriti professorite jalge alla tallamisega," ütles Lomonossov Šuvalovile.

Sel ajal oli Lomonossovi seisukoht juba niivõrd kindel, et Schumacher ja Taubert ei suutnud seda enam kuigi tunduvalt kõigutada.

6. septembril 1751. aastal toimus Teaduste Akadeemia järjekordne avalik istung. Nagu tavaliselt, oli see korraldatud pidulikult.

Lomonossovile tehti ülesandeks pidada sellel istungil kõne. Ta valis teema „Keemia kasust”.

Juba mõne aasta eest oli Lomonossov iseenda jaoks teinud säärase märkuse:

„Need, kes kirjutavad ebaselgelt, on kas võhikud, kes sellega oma teadmatust näitavad, või inimesed, kes seda teadmatust sihilikult, kuid asjatult varjata püüavad. Nad kirjutavad segaselt sellest, mida nad endile segaselt ette kujutavad.”

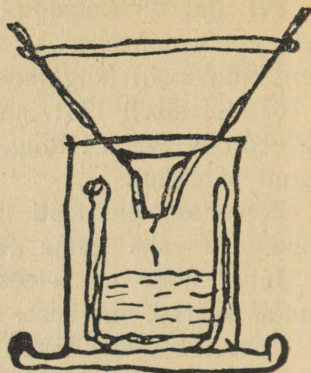
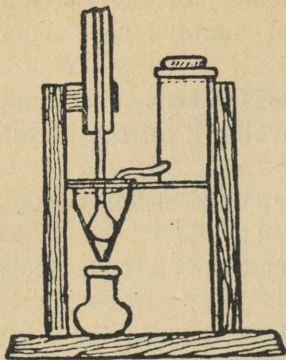
Lomonossov püüdis isegi erialalisi teaduslikke artikleid kirjutada võimalikult lihtsalt ja selgelt. Nüüd tuli tal kõnelda suursuguste kuulajate ees, kes polnud harjunud teaduslike ettekannetega. Ta püüdis oma mõtteid väljendada eriti selgelt ja arusaadavalt.

Lomonossov otsustas näidata, mida keemia võib pakuda mitte ainult looduseaduste mõistmiseks, vaid ka mitmesuguste tööstusharude arendamiseks, mida tol ajal nimetati ühe sõnaga oskusteks.

„Õppimise teel omandatud teadmised jagatakse teadusteks ja oskusteks. Teadused annavad asjadest selge käsituse ning avastavad nende tegevuse ja omaduste varjatud põhjused. Ning oskused tarvitavad neid teadmisi inimese kasu suurendamiseks,” kõneles Lomonossov.

Ja edasi selgitas ta:

„Teadused näitavad oskustele teed. Oskused kiirendavad teaduste tekkimist. Mõlema puhul on väga suur ja vältimatu tähtsus keemial.”

Lomonossovi jooniste järgi tehtud aparaadid vedelike püdeluse uurimiseks.

Lomonossov seletas üksikasjaliselt, kui tähtis on täpselt uurida tundmaõpitava aine koostist, et mõista tema omadusi, ja selgitas seda näite varal:

„Keemiast on teada, et kinnaver sisaldab elavhõbedat. Aga ka kõige paremate mikroskoopide abil, kui nendes kinnaveri vaadelda, pole võimalik elavhõbedat näha. Seda võib kindlaks teha ainult keemia abil.”

Ta seletas, et looduse uurija peab uuritavaid kehi küll hoolikalt mõõtma, kõige täpsemal kaaludel kaaluma ja mikroskoobi all vaatlema, aga ainult keemia abil võib kindlaks määrata nende seesmist koosseisu.

„Kasutud on sellele silmad, kes soovib näha asja sise-
must, aga kellel puuduvad käed selle avamiseks. Kasu-
tud on sellele käed, kes ei oma silmi avatud asjade vaat-
lemiseks. Keemiat võib õigusega nimetada käteks, mate-
maatikat loodusteaduse silmadeks,” kinnitas Lomonossov.

Ta kõneles selgelt ja lihtsalt sellest, millist tähtsust omab looduse tundmaõppimisel uurimine, mis on rajatud mitmesuguste teaduste laialdasele ärakasutamisele.

Juba varem oli Lomonossov naernud neid keemikuid, kes polnud võimelised väljuma oma kitsa eriala piiridest, „julgemata tõsta pead kõrgemale põrmust”.

Ettekandes „Keemia kasust” andis ta teadusliku töö kohta keemia alal sellise laiaulatusliku kava, mida teadlased olid suutelised täielikult hindama alles paljude aastate pärast. Ühtlasi jutustas Lomonossov kuulajatele veenvalt ka keemia tegelikust kasust tehnika mitmesugustel aladel ja eriti metallurgia alal.

„Asjata peidab kaval loodus oma aardeid põlatud eesriide taha ja suleb neid nii lihtsaisse laegastesse: peente keemiliste sõrmede teravus tunneb ja oskab eraldada kasuliku kõlbmatust ja kalli väärtusetust,” seletas Lomonossov.

Ta kutsus kogu oma kõneosavusega üles kasutama keemiat kodumaa loodusvarade uurimiseks.

„Avar ja ülirikas Venemaa nõuab hoolt ja vaeva metallide ülesleidmiseks. Mulle näib, ma kuulen, et ta ennustab oma poegadele: „Suunake oma lootus ja käed minu põue ja ärge mõtelge, et teie otsimine on asjata.””

Lomonossov ise jätkas sel ajal keemialaboratooriumis uurimisi mitmevärvilise klaasi saamiseks. Seda tööd tegi ta ka järgmisel, 1752. aastal. Tal tuli sooritada ligi kolm tuhat katset, et leida meetodeid klaasimassi valmistamiseks kõigis värvustes.

Ettekandes „Keemia kasust” meenutas Lomonossov, et keemikud valmistavad kunstnikele ka värve.

„Kuid värvid ei säilita oma selgust ja headust nii kauaks ajaks, nagu meie seda soovime. Lühikese aja jooksul nad muutuvad, tuhmuvad ja kaotavad lõppeks suure osa oma ilust,” seletas Lomonossov.

Aga mosaiikpildid, mis on valmistatud rohkem kui tuhande aasta eest vanade kreeka ja rooma templite

*Vene-
moe*

jaoks, pole hoolimata niiskusest ja palavusest oma ilu kaotanud.

Valmistades keemialaboratooriumis klaasjat massi, valas Lomonossov sellest tükikesi kõigis värvustes. Selliseid tükikesi välja valides ja omavahel kokku pannes valmistasid osavad meistrid Itaalias mitmevärvilisi pilte ja isegi kunstipäraseid portreesid. Kui need tükikesed erilise vaha abil ühte liideti, omandas pilt väga suure vastupidavuse.

Pärast pikka ja visa tööd võis Lomonossov lõppeks öelda:

„Nüüd õnnestus mul leida meetodeid, mis võimaldavad teha mosaiiki mitte halvemini, kui seda tehakse Itaalias, kus see kunst on õitsenud sadasid aastaid.”

Lomonossov kavatses ehitada vabriku mitmevärvilise klaasi tootmiseks ja ateljee mosaiikpiltide valmistamiseks.

„Venemaale veetakse sisse mitmevärvilist klaasi, klaashelmeid ja helmeist kaelakeesid paljude tuhandete eest, sest meil ei valmistata säärast kaupa. Aga mina võin neid valmistada nii palju, et aja jooksul võime ise neid müüa võõrastesse maadesse. Selleks vajalikud materjalid on Venemaal odavamad kui välismaades ja seepärast tulevad need kaubad siin odavamad meretagustest,” seletas Lomonossov.

Ta ei otsustanud hakata mitte ainult selle tööstusettevõtte organiseerijaks, vaid ka omanikuks.

„Kui keegi on veel sellel arvamusel, et õpetlane peab olema vaene, siis esitan temapoolse näitena Diogenese, kes elas koos koertega vaadis ja pärandas oma kaasmaalastele nende uhkusetunde tõstmiseks mitu teravmeelset nalja, ja teiselt poolt Newtoni ning rikka lord Boyle'i, kes sai teaduse alal kuulsaks suurte summade äratarvitamisega,” kirjutas Lomonossov Suvalovile.

Küllaldated rahalised võimalused oleksid võinud Lomonossoville tema teaduslike tööde jaoks tõepoolest kasulikud olla. Aga selleks, et luua uut tööstust, oli omakorda vaja sellesse mahutada palju raha, aega ja tööd.

1752. aasta sügisel esitas Lomonossov Senatile palvekirja. Ta palus riigi summadest uue tööstusharu alustamiseks neli tuhat rubla protsentideta laenu ja Peterburi lähedal maad küladega, mille elanikud oleksid võinud hakata vabriku tööliseks. Senaatorid suhtusid kaasatundvalt sellesse palvesse. Aga maa andmiseks oli vaja keisrinna ukaasi.

Lomonossov oli juba varem keemialaboratooriumis hakanud valmistama mosaiiki, mille ta kavatses kinkida Jelizaveta Petrovnale. Ta võttis itaalia kunstniku Solimena pildi, mis kujutas neitsi Maarjat, ja hakkas selle järgi valmistama jumalaema ikooni. Töö osutus väga vaevanõudvaks.

„Koostusosi on üle nelja tuhande ja need kõik on minu enda kätega paigale asetatud,” seletas Lomonossov, visalt nõudes, et talle antaks õpilasi, kes teda aitaksid ja samal ajal õpiksid mosaiigi valmistamist.

Septembri alguseks anti Lomonossovi valmistatud ikoon kingina keisrinnale üle, kes võttis selle annetuse kõige armulisemalt vastu.

Asja edu jaoks oli vaja uue ettevõtte kasulikkuses veenda Šuvalovit, kes paremini kui keegi teine võis välja valida sobiva minuti, et esitada Jelizaveta Petrovnale allakirjutamiseks ukaas Lomonossoville klaasivabriku jaoks maa annetamiseks. Lomonossov kirjutas Šuvalovile värssides läkituse „Klaasi kasust”. See algas nii:

Need vähe ilma asjadest, Šuvalov, teavad,
Kes klaasi madalamaks mineraalest peavad,

Mil silmipimestavalt särab petlik kiir:
Ei väiksem klaasi kasu, tema ilu piir.

Luuletuses jutustati üksikasjaliselt, kui laialdaselt kasutatakse klaasi, alates sööginõudest ja lõpetades teleskoopide, baromeetrite ning mikroskoopidega, ilma milleleta teaduslik töö on võimatu. Seejuures ei toonud Lomonossov mitte ainult tõendusi: ta ühtlasi naljatas ja mõlgutas möödaminevalt mõtteid mitmesugustel teemadel.

Meenutades klaaspokaali leiutamist, kirjutas Lomonossov:

On elu ilmas seevõrd õnnelik ja mõnus,
Et selgest klaasist maitseme siin viina, õlut.

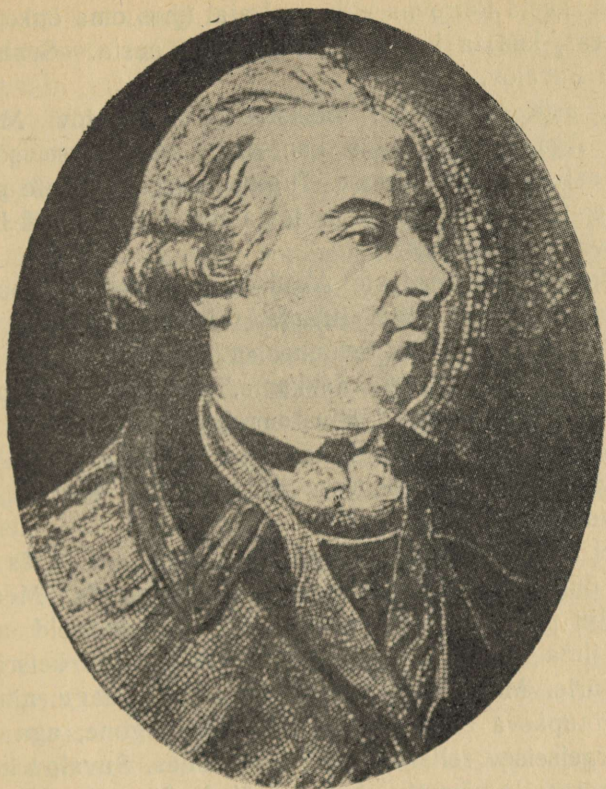
Ja jutustades Ameerika algelanikest, kes meeleldi vahetasid hõbedat ja kulda helmeste ja mitmevärvilistest klaaspärlitest kaelakeede vastu, mida neile tõid eurooplased, keda aga ei rahuldanud kauplemine, vaid kes hakkasid Uue Maailma elanikke röövima ja hävitama, andis Lomonossov vallutajate käitumisele karmi hinnangu:

Mis jõe õelus! Kas selleks inime
Läks ohtlikule, tundmatule merele,
Kas selleks, purustades looduslikke piire,
Ta hapral puul käis ära ümber ilma tiiru,
Kas ilusatel randadel ta maandus seks,
Et osutada seal nii julmaks vaenlaseks?

Kirja lõpul teatas Lomonossov, et ta ei taha piirduda ainuüksi klaasi ülistamisega, vaid soovib tõestada selle kasulikkust teoga:

Ent klaasil' väärset kiitust leida lõpmata —
Kas terveks aastaks ometi ei jõua ma.
Seepärast kiidusõnadega juba lakkan,
Mis temast kirjutasin, teostama hakkan.

1752. aasta detsembris ilmus Šuvalovile läkitatud kiri

I. I. Šuvalov. Lomonossovi ateljee mosaiikportree.

klaasi kasust eri väljaandena. Samal ajal andis Senat Lomonossovi palvele vastuse:

„See vabrik tunnistatakse riigile vajalikuks ja kasulikuks.”

Senat otsustas anda Lomonossovile viieks aastaks laenuks raha, mida ta palus, ja vabastada tema tooted kümneks aastaks maksudest. Maa ja külade andmise kohta otsustas Senat nõutada keisrinna ukaasi.

Jelizaveta Petrovna viibis sel ajal ühes oma õukonnaga Moskvas, kus ta kavatses veeta kogu aasta. Sealsamas oli ka Šuvalov.

Et asja kiirendada, otsustas Lomonossov Moskva sõita. Aga kui ta palus kantseleilt Moskvasse sõiduks luba, sai ta eitava vastuse. Tuginedes seaduslikule põhjusele, ei tahtnud Schumacher lasta mööduda juhust Lomonossovi takistamiseks.

„Ilma härra Teaduste Akadeemia presidendi loata ei sõanda ma teile sõitu lubada. Ja nagu teada, pole presidenti siin,” teatas Schumacher.

„Saan ka ilma teieta hakkama,” vastas Lomonossov.

„Seda me vaatame,” ähvardas Schumacher.

Lomonossov palus Peterburi ülemjuhatajalt vürst Golitsõnilt passi Moskvasse sõiduks riiklikult vajaliku ülesandega. Golitsõn nõustus.

Kui Jelizaveta Petrovna Moskvast elas, oli pääs keisrinna õukonda märksa vabam kui Peterburis. Moskvast oli palju põlisaadlit, kes ei omanud neid kõrgeid auastmeid, ilma milleta oli võimatu saada kutset keisrikotta Peterburis. Moskvast kogunes „kurtagile”, nagu nimetati vastuvõtupäeva õukonnas, küll ka suursugune, aga mitte nii kõrgelseisev seltskond nagu pealinnas. Šuvalov hankis Lomonossovile võimaluse viibida ühel säärasel vastuvõtul.

Märtsis 1753. aastal kirjutas Jelizaveta alla ukaasile, mille järgi Lomonossovile anti vabriku ehitamiseks ja ülalpidamiseks 70 versta Peterburist eemal 9000 tessatiini maad ja külad 211 hingega.

Värvilise klaasi valmistamise katsed ja vabrikuga seotud mured nõudsid palju aega. Kuid Lomonossovil oli tegemist ka muudel aladel. 1752. aasta septembris andis Šuvalov talle edasi keisrinna käsu kirjutada õueteatrile jälle tragöödia. Lomonossov kirjutas selle niisama kii-

resti nagu esimesegi. Juba novembris teatas trükikoda, et Lomonossovi tragöödiat „Demosphontos” trükitakse öösi ja päeval.

Uue näidendi ainestiku võttis Lomonossov Trooja sõja ajajärgust. Ta varustas Ateena kuninga Theseuse poja Demosphontose samasuguste ülevate tunnetega nagu Bagdadi printsi Selimi. Mõlemad tragöödiad, ehkki nad olid kirjutatud täiesti voolavais värssides, liigutasid vaatajaid ühteviisi vähe. Samuti nagu esimeselgi korral polnud ei edu ega läbikukkumist.

Rohkem käske näidendite kirjutamiseks Lomonossov ei saanud. Ja ise eelistas ta sellele alale mitte jõudu kuldada. Ta jätkas loengute pidamist üliõpilastele: ühele, Nikolai Popovskile, õpetas ta värsiehitust ja kolmele ülejäänule luges 1752.—1753. aastani füüsikalise keemia kursust.

Seda kursust oli Lomonossov ette valmistanud mitu aastat. Ta töötas läbi laialdase loengute ja katsete kava. Teaduste Akadeemia töökodades valmistati tema jooniste järgi instrumente kehade kõvaduse ja vedelike püdeluse uurimiseks, masin valguskiirte murdumise vaatlemiseks mitmesuguseis vedelikes ja teisi aparate.

Oma loenguis kõneles Lomonossov seosest aine füüsikaliste omaduste ja tema keemilise koostise vahel ning tähistas uusi teid kehade tiheduse uurimiseks.

XVIII sajandi keskel polnud füüsika ja keemia veel niivõrd arenenud, et Lomonossov oleks võinud luua uue teaduse — füüsikalise keemia. Aga ta mõistis selle tähtsust ja püstitas ülesanded, millede kallal uurijad alles XIX sajandi viimasel veerandil hakkasid tõsiselt töötama.

Lomonossovi kui teadlase harukordne läbinägevus avaldus ka sel juhul. Samal ajal huvitasid Lomonossovilt uued küsimused: vaatlused elektri alal. Ta oskas kohe

hinnata elektri uurimise alal töötavate füüsikute avastusi ja teha neist vaatlustest uusi järeldusi.

Elektri uurimise alal oli XVIII sajandi esimesel poolel tehtud suuri edusamme. Füüsikud tegid kindlaks, et on kahte liiki kehasid. Ühed juhivad elektrit ja neid võib nimetada „konduktoreiks” ehk juhtijaiks. Teised ei juhi elektrit ja on isolaatoreiks. Hollandis täiustati elektrimasinat tunduvalt ja leiutati 1746. aastal aparaat, mida nimetati Leydeni purgiks. Olles õppinud Leydeni purki elektrimasina abil laadima, avanes õpetlastel võimalus teostada palju uusi vaatlusi.

Peterburis oli akadeemik Richmann hakanud juba 1745. aastal elektri alal katseid tegema. Kuuldused tema tööst ulatusid keisrikojani. 1745. aasta märtsis sai Richmann käsu demonstreerida õukonnas katseid elektriga.

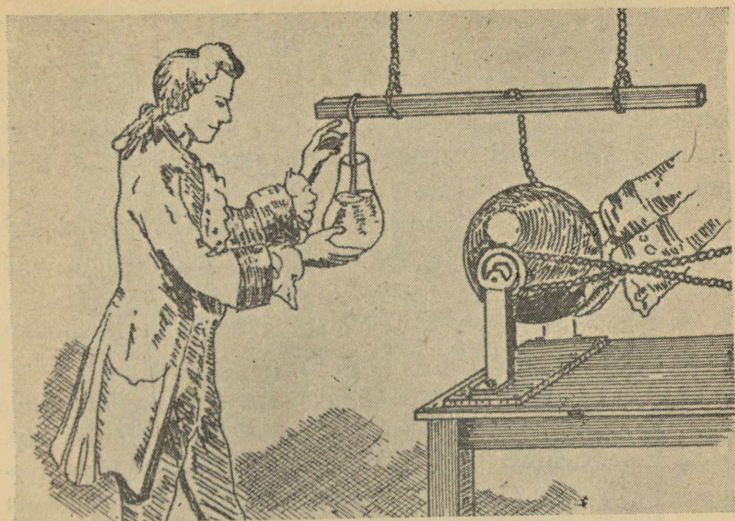
„Tema keiserlik majesteet soovib isiklikult seda katset näha,” ütlesid õukondlased.

Richmann oli töökas ja vähenõudlik inimene. Ka pärast seda, kui ta katsete vastu oli osutanud huvi keisrinna, ei muutunud tema seisund. Ta jätkas märkamatult oma tööd füüsikakabinetis, saades väiksemat palka kui paljud teised temast vähem andekad akadeemikud.

Sel ajal tuli uus avastus elektri kohta sealt, kust seda ei oodatudki.

Ameerikas Philadelphia linnas elas tüpograaf Benjamin Franklin. Ta pärines vaesest perekonnast ja polnud saanud terviklikku kooliharidust. Varajasest noorusest hakkas ta visalt töötama eneseharimise kallal, hoides iga kuu osa oma kehvast töötasust kokku raamatute ostmiseks.

„Laisale on kõik raske, töötajale aga kõik kerge,” ütles Franklin.

Elektrimasin. XVIII saj. keskpaiga gravüüri järgi.

Ta omandas omal jõul need teadmised, mida teistele andis kool.

Franklin asutas oma linnas seltsi, mille liikmed pidasid istungeil ettekandeid mitmesugustel poliitilistel ja teaduslikel teemadel. Franklin jälgis Euroopa teadlaste saavutusi füüsika alal. Teda huvitasid katsed elektriga ja ta hakkas neid ise tegema. Oma vaatlustest kirjutas Franklin Londoni Kuninglikule Seltsile, kuhu olid koondunud kõige silmapaistvamad inglise õpetlased. Tema töötulemused osutusid niivõrd uuteks, et nende üle hakati mainitud seltsis ettekandeid pidama. Franklin tegi tähtsa avastuse: ta tõestas, et terava otsaga metallvarras võib suures kauguses asuvast elektrijuhtmest elektritungi üle võtta. 1750. aastal väljendas Franklin uue mõtte:

„Kui äikesepilved on elektriseeritud, kas ei või siis

säärastel juhtudel maju pikselöögi eest kaitsta kõrgete teravate otstega raudvarrastest seadiste abil?"

Franklini arvamise järgi võis sellise varda asetada katusele, aga tema aluse juurest pidi minema metalltraat maasse. Siis võis varras elektri äikesepilvest maasse juhtida.

Kuid oli vaja veel tõestada, et äike erineb elektrimasina poolt toodetavast elektrisädemest ainult oma tugevusest.

See küsimus huvitas Venemaal akadeemik Richmanni ja ta hakkas äikese ajal katseid tegema.

Atmosfääri elekter oli Lomonossovit huvitanud juba enne Franklini katseid. Franklini mõte, et välk on elektrisäde, mis elektrist küllastunud pilvest välja lendab, tundus Lomonossovile kohe suurimal määral tõenäolisena.

Ta oli Richmanniga sõber ja ta otsustas temaga üheaegselt korraldada vaatlusi elektrinähtuste üle äikese puhul.

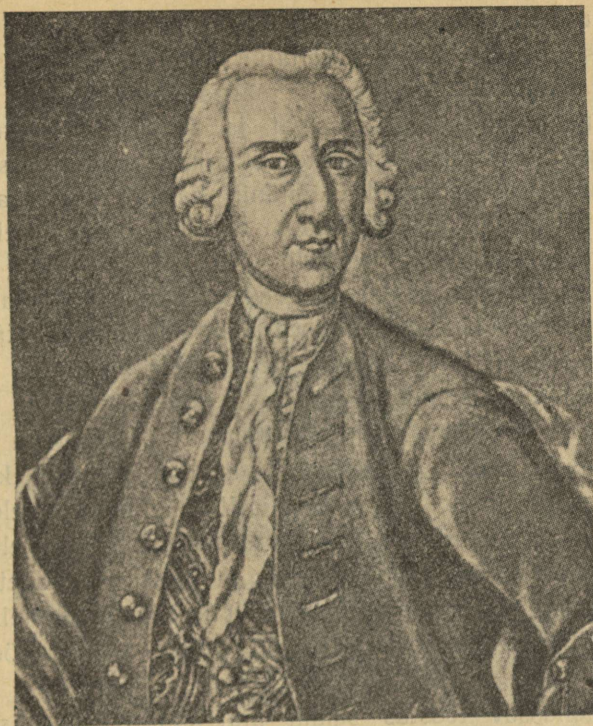
Tol ajal arvasid Venemaal veel paljud usklikud inimesed, et müristamist ja välku juhib taevas prohvet Elias. Lomonossov teadis, et mõte uurida neid nähtusi võib paista patusena. Kirjas „Klaasi kasust” kirjutas ta:

Kui pimeduses kuuleb äkki raksatust,
Näeb sähvatust, on aru nõrk täis segadust.
Seasemel et välku, pikset seletaks,
Ta patuna need mõtted endast peletab.

1752. aasta kevadel ja suvel hakkasid Lomonossov ja Richmann äikese ajal elektri alal vaatlusi korraldama.

1752. aasta juulis ilmus „Sankt Peterburgi Teadetes” vaatluste üksikasjaline kirjeldus.

Richmann võttis pudeli, pistis sellesse pika raudvarda ja sulges pudeli kaela korgiga. Pudel seisis toas, aga katu-

Akadeemik G. Richmann.

sest oli kivi välja võetud, nii et varras ulatus läbi maja katuse kõrgele üles. Pudel oli asetatud telliskivile. Niiviisi võis varda ülemine ots äikesepilvest elektrit vastu võtta, alumine aga oli isoleeritud.

Varda ülemisse otsa oli kinnitatud raudtraat, mis oli juhitud tupa ja mille otsa oli riputatud raudjoonlaud. Joonlaua ülemisse otsa oli kinnitatud siidniit.

Kui samasugust väikesemõõtelist aparati tarvitati laboratooriumis katsete puhul elektrimasinaga, siis juhti-

sid raudvarras, traat ja raudjoonlaud elektrit. Selle mõjul hakkas joonlaua külge kinnitatud siidniit liikuma. Joonlaurauda puudutades võis saada märgatava löögi.

Nüüd polnud elektrimasinat ja seda pidi asendama äikesepilv. Kui oleks ilmnenu, et äikese ajal varras ning joonlaud elektriseeruvad ja siidniit hakkab kõikumale, siis oleks tõestatud: äikesepilvedes toimib seesama elektrijõud, mida tekitab elektrimasin.

18. juulil 1752. aastal oli Peterburis äike. Richmann ja tema poolt kutsutud külalised jälgisid pineva tähelepanuga joonlaurauda ja siidniiti. Kohe pärast esimest kõuekärgetust hüppas niit raudjoonlaurauda juurest eemale.

„Mateeria paiskus ragisedes heledate sädemetena joonlaurauda otsast laiali ja tekitas iga puudutamise korral samasuguse tunde, nagu tavaliselt põhjustavad elektrisädemed... Ja nii on täielikult tõestatud, et elektrimateeria on identne äikesejõuga, ja hakkavad kahetsema need, kes tahavad enneaegu vaevalt usutavale alustel tõestada, et mõlemad mateerid on erinevad,“ oli öeldud ajalehes.

Lomonossov teostas samal ajal nähtavasti niisamamuguseid katseid, kuid ei kirjeldanud neid üksikasjaliselt. Ainult aruandes oma teadusliku töö kohta 1752. aastal ütles ta lühidalt: „Teostasin elektril alal õhus ohtlikke vaatlusi.“

1753. aastal otsustasid Lomonossov ja Richmann neid katseid korrata. Oma tulemusi pidid nad refereerima akadeemia järjekordsel avalikul pidulikul koosolekul, mis oli määratud 6. septembriks.

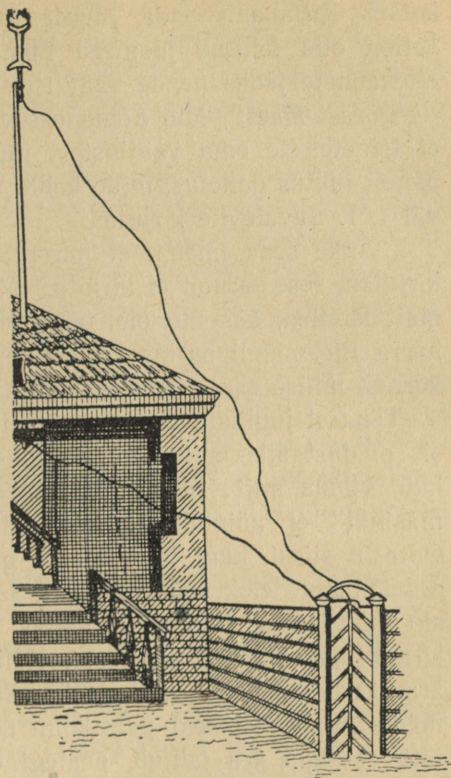
Lomonossov juhtis läbi maja katuse, kus ta elas, samamuguse raudvarda ja ühendas selle samuti traadi abil raudjoonlaurauda ja siidniidiga, nagu seda oli teinud Rich-

mann. Kevadel hakkasid mõlemad akadeemikud üheaegselt teostama vaatlusi, et siis tulemusi võrrelda.

Aprillis pani Lomonossov tähele nähtust, mida Richmann polnud näinud: kord, kui taeval liikus pilv, müristamist ja välku aga ei olnud, paiskus raudjoonlauast Lomonossovi korteris ragisedes elektrisädemeid.

„Elektrit võib õhus olla ka ilma äikeseta,“ järelendas Lomonossov.

26. juulil oli palav ilm. Hommikust alates kõrvetas, aga pilvi polnud näha. Teaduste Akadeemias toimus tavaline professorite konverents, millel viibisid ka Lomonosov ja Richmann. Keskpäeva paiku aknast välja vaadates nägi Richmann, et horisondil hakkab tõusma must äikesepilv. Ta ütles seda Lomonossovile ja mõlemad väljusid kiiresti, et teostada oma seadeldiste juures vaatlusi. Teel

Elektrinool (piksevarras) Lomonossovi majal. Joonistus ettekandest „Kõne õhunahtustest, mis tekivad elektrist“. Sankt Peterburg, 1753.

kutsus Richmann enda juurde gravöörmeister Sokolovi, kellelt olid tellitud joonised Lomonossovi ja Richmanni ettekannete jaoks nende vaatlustest elektri alal.

Pärast äikest pidid Lomonossov ja Richmann kohtuma, et teineteisele oma vaatlustest jutustada. Aga tunni aja pärast juhtus õnnetus, mille kohta Lomonossov samal päeval I. I. Šuvalovile kirjutas:

„Võtke seda imena, et ma praegu teie ekstsellentsile kirjutan, sest surnud ei kirjuta. Ma ei tea veel või vähemalt kahtlen, kas ma olen elus või surnud. Ma tean, et härra Richmanni surmas pikne täpselt samasuguses olukorras, milles samal ajal olin minagi.

Täna sel juulikuul 26. päeval kell üks peale lõunat tõusis põhjast äikesepilv. Müristamine oli erakordselt tugev, kuid vihma mitte tilkagi. Vaadates väljaasetatud „välgu-masinat“ ei näinud ma vähimatki märki elektrijõust. Ootasin siiski, kuni toitu lauale pandi, traadist tahtlikult esilekutsutud elektrisädemeid... Samal ajal, kui ma hoidsin kätt raua juures, kärgatas pikne äkitselt hirmus kõvasti ja sädemed ragisesid. Kõik jooksid minu juurest ära. Ja naine palus, et ka mina ära lähaksin. Uudishimu hoidis mind veel seal paar-kolm minutit, kuni mulle teatati, et supp ära jahtub, pealegi oli elektrijõud peaaegu kadunud. Vaevalt sain mõned minutid laua taga istuda, kui äkitselt kadunud Richmanni teenija üleni pisarais ja hirmust hingetuna ukse avas. Ma arvasin, et keegi oli teda teel minu juurde tulles peksnud. Vaevalt suutis ta öelda: „Välk lõi professori maha.”

Lomonossov kargas üles ja tormas ukse poole. Richmanni maja trepil kuulis ta nuttu. Nutsid Richmanni naine, tema ema ja lapsed. Richmann ise lamas „välgu-masina“ kõrval asetseval suurel kastil. Tema otsaesisel oli punane plekk ja jalas puruksrebitud kingast paistsid

sinisekstõmbunud varbad: pikne oli lõõnud pähe, läbinud kogu keha ja väljunud jala kaudu põrandasse. Kohalerutanud arst püüdis teha kunstlikku hingamist ja verd lasta. Aga kõik pingutused tagastada Richmannile elu olid asjatud.

Gravöörmeister Sokolov jutustas, et äikese ajal lennanud raudjoonlauast, mille ligidal Richmann seisnud, välja helesinakas rusikasuurune tuline kuul. Kõlanud kahuripauguga sarnanev kõuekärgatus. Samal hetkel kukkunud Richmann kastile, suutmata isegi karjatada. Ka Sokolov kukkunud, jäänud aga vigastamata.

Lomonossov kirjutas Šuvalovile Richmanni surma kohta:

„Ja nii tõestas ta kurva katsega, et välgu elektrijõudu on võimalik kõrvale juhtida, kuid ainult raudvardaga, mis peab seisma tühjal kohal, kuhu välg võib lüüa nii palju kui soovib.

Muide suri härra Richmann ilusat surma, täites oma kutsealast ülesannet.”

Inimesed, kes arvasid, nagu oleks välgu ja müristamise uurimine jumalakartmatu tegu, seletasid, et jumal ise olevat Richmanni karistanud. Isegi Peterburi kõrge-masse seltskonda kuuluv kindral-major Naštšokin, kes on järele jätnud huvitavad „Ülestähendused”, kirjutas, et „Richmann püüdis masina abil müristamist ja välku kinni pidada, et inimesi äikese eest päästa, kuid kõige enne juhtus tema endaga sellesama masina juures õnnetus”. Ja edasi jutustas Naštšokin kustki loetud jutu „Ateena luuletaja Aischylose kohta”, kes olevat samuti ülearuse „targutlemise” eest pidanud maksma oma eluga: ta roninud astronoomilisteks vaatlusteks saarepuu otsa, aga sel ajal lennanud sealt mööda kotkas, hoides küünte vahel kilpkonna ja otsides kivi, mille vastu teda puruks lüüa.

Nähes poeedi paljast pealage, pidanud kotkas seda kiviks ja visanud kilpkonna Aischylose pähe. „Too Aischylos langes astronoomia ohvriks hoobi läbi ülalt... Ja nii saabus ootamatu lõpp Richmanni kui ka Aischylose väljamõeldistele,” kirjutab Naštšokin.

Lomonossov aimas kohe, et algavad säärased jutud. Juba esimeses kirjas pärast Richmanni hukkamist kirjutab ta Šuvalovile: „Et seda juhtumit ei kasutataks teaduse arenemise takistamiseks, palun kõige alandlikumalt armulikust teadusele.”

Schumacher otsustas, et tuleb arvestada jutte, mida oli põhjustanud Richmanni surm, ja tuleb jätta ära istung, millel Lomonossov pidi kõnelema elektri uurimisest. Razumovski nõustus selle ettepanekuga.

Lomonossov raevustus. Ta kirjutab mitu kirja Šuvalovile ja Razumovskile, tõendades, et kõne elektrist tuleb tingimata pidada.

Lõppeks lükati koosolek ainult edasi. See peeti 26. novembril. Lomonossov pidas ettekande „Õhunähtustest, mis tekivad elektrist”.

„Inimesi, kes püüavad vaevalise töö või, veelgi enam, hiiglasuure julgusega looduse saladusi uurida, ei tule pidada jultunuiks, vaid mehisteks ja õilsahingelisteks,” ütles Lomonossov kõne alguses, meenutades Richmanni hukkamist.

Lomonossov andis atmosfääris toimuvatele elektrinähtustele oma seletuse. Ta juhtis tähelepanu sellele, et nagu füüsikud olevat juba kindlaks teinud, tekitab hõõrumine sageli elektrit. Atmosfääris toimuvat vahetevahel tugev õhuvoolude liikumine. Külma õhku langevat raskete massidena alla ja soe õhk tõusvat üles. Lomonossov seletas, et nende voolude liikumisel vastastikku kokkupuutuvate õhusakeste omavaheline hõõrdumine tekitabki elektrit.

Virmalisi seletas Lomonossov samasugusel viisil. Talvel, eriti tugeva pakase ajal, tekitavat külmad õhumassid, hoogsalt alla laskudes, eetriosakeste hõõrdumist, mis põhjustavat elektrisära.

Mitmeid Lomonossovi arvamusi elektri kohta olid juba avaldanud Franklin ja teised õpetlased. Kuid Lomonossov arendas esimesena mõtet tõusvaist ja laskuvaist õhuvooludest. Alles palju aastaid hiljem, kui atmosfääri uurimiseks olid leiutatud juba täpsed aparaadid, leidis Lomonossovi oletus neist vooludest paljudes asjades kinnitust.

Uurides atmosfääris toimuvaid elektrinähtusi, hakkas Lomonossov töötama ka meteoroloogia alal. Lomonossovi teadmiste ring üha laienes. Ta ei töötanud samaaegselt mitte ainult paljudesse eri teadustesse kuuluvail aladel, vaid asutas ka uue tööstusettevõtte.

Värvilise klaasi valmistamise vabrik, mida Lomonossov oli hakanud ehitama, nõudis temalt palju aega ja tööd.

Nii vaenlased kui ka need inimesed, kelle sümpaatia Lomonossov oli võitnud, hakkasid kõnelema, et säärane jõukulutus mitmele tööle ühel ja samal ajal võib mõjuda kahjulikult tema teaduslikele uurimistele.

„Kasutan kogu oma jõu selleks, et neid, kes pahatahtlikust kadedusest kõnelevad, nende valearvamises häbistada ja arusaamisele juhtida, et nad ei peaks võorast jõudu oma mõõduga mõõtma,“ vastas Lomonossov.

Aga vahel pidi ta siiski tunnistama, et kavatseb rohkem kui suudab teostada.

Uhes kirjas Šuvalovile kirjutas Lomonossov:

„Ehkki mu pea algatab palju, on mul siiski ainult ühed käed.“

Mäeharjal.

Lomonossovi nimi oli saanud tuttavaks kõigile vene haritud inimestele. Tema raamatuil oli hea minek. Tragöödiast „Tamira ja Selim”, mida trükiti tolle aja kohta tavalises tiraažis — 600 eksemplari, tuli kohe välja anda uus trükk.

Tal oli lugejaid ja austajaid, aga peaaegu ei olnud sõpru.

Peterburi akadeemikute keskele, kes töötasid loodusteaduste alal, polnud jäänud sel ajal tähelepanuväärseid õpetlasi. Akadeemikud Krafft ja Gmelin sõitsid ära välismaale. Richmann, kellega Lomonossov seni füüsikasse puutuvais küsimustes mõtteid oli jaganud, oli õnnetult hukkunud. Krašeninnikov suri varsti pärast Richmanni. Võrdlemisi väljapaistev teadlane oli ajaloolane Müller. Ta oli aktiivne, kogus agaralt arhiivmaterjale ja astus avalikult akadeemia kantselei vastu välja. Kuid avaldades oma arvamusi vene ajaloo kohta, oli Müller korduvalt riivanud Lomonossovi patriootilisi tundeid. Nende vaidlused muutusid lõppeks alatiseks vaenuks.

Värsiehituse küsimuste ja grammatika alal töötas püsivalt ja põhjalikult Tredjakovski. Tema arutlustes leidis väga väärtuslikke mõtteid. Aga kuna Lomonossov armastas selget ja teravat väljendust, kirjutas Tredjakovski ise enda kohta: „Ega igaüks ometi tähti taevast alla too.” Ta teadis palju, aga kordas vahel tüütuseni üht ja seda-

sama, kaitstes isegi ilmselt ekslikke arvainusi. Ammu alanud vaen Lomonossovi ja Tredjakovski vahel ei kahane- nud aastatega.

Elavalt ja mõnikord teravmeelselt kõneles kirjanduse üle Sumarokov. Kuid ta ründas sageli Lomonossovit.

Nende vaated olid paljudes asjades erinevad. Sumarokov kinnitas, et tuleb kirjutada hoopis lihtsamalt kui seda teeb Lomonossov. Ikka sagedamini ja sagedamini hakkas Sumarokov kõnelema, et Lomonossovi pidulikud oodid ole- vat liiga ülespuhutud.

Varsti pärast seda, kui Lomonossov, kirjutanud tragöö- dia „Tamira ja Selim“, oli tahtmatult astunud Sumaroko- viga võistlusse, läksid nad lõplikult lahku.

Nii teaduse kui ka kirjanduse alal tuli Lomonossovil väga suurel määral töötada üksi.

Juba nooruses oli ta meeldumusega lugenud Rotter- dami Erasmuse mõtet, et iga inimene omab ainult üht meetodit temale elamiseks määratud aja pikendamiseks: seda mitte asjata kulutada. Nüüd püüdis Lomonossov oma elusse mahutada võimalikult palju algatusi. Ta kirjutas Šuvalovile:

„Iga inimene tahab oma tegevusest rahuldust: selleks otsivad ühed, tõelist tööd kõrvale jättes, endile ajaviidet külaliste või koduste keskel kaardi- ja kabemängust või muudest lõbustustest, mõned ka tubakasuitsust. Ma olen aga juba ammu niisugustest tegevustest loobunud, selle- pärast et pole neis midagi leidnud peale igavuse.“

Lomonossovil õnnestus teha väga palju. Kuid siiski jäi palju üritusi lõpetamata. Ja vahepeal oli juba neli- kümmend aastat möödunud ning elutee hakkas pikka- mööda laskuma allapoole. Ta seisis nagu mäeharjal. Oli vaja lõpule viia mõningad ammukavatsetud üritused. Lomonossov asus lõpetama varem alustatud töid.

Kolm aastat oli Lomonossov töötanud laboratooriumis, otsides värvilise klaasi valmistamise meetodeid.

Nüüd oli koht ja raha vabriku ehitamiseks saadud. Lomonossov mõtles rõõmuga temale antud maa peale.

„Mul on küllalt põldu, heinamaad ja kalastuskohti ning metsa ülikülluses. On kiire vooluga jõeke Ruditsa, millele võib ehitada tammi ja saeveski, mis on väga tarvilik tulevaste ehituste jaoks,“ seletas ta.

Lomonossovi unistuseks oli ehitada siia mitte ainult vabrik, vaid ka väike iseregistreerivate aparatuuridega observatoorium meteoroloogilisteks vaatlusteks.

1754. aasta kevadel pandi vabrikule nurgakivi. Ehitus nõudis väga palju hoolt ja muret. Ust-Ruditsa külake, mille juurde vabrik ehitati, asetses seitsmekümne versta kaugusel Peterburist. Peaaegu kõik ehituseks vajalik tuli muretseda koha pealt. Tuli korraldada telliskivide tootmist hoonete vundamentide jaoks, metsaraiumist palkide saamiseks, laudade saagimist. Lomonossov ise koostas uue tööstuse jaoks keemiliste ahjude projekti. Aga et vabrikut käima panna, tuli pidevalt kõike tööd jälgida, alatasa suurtest ja väikestest raskustest väljapääsu otsida ja leida. Lomonossov ei tahtnud ega võinud alati ehituskohal olla. Ta usaldas tööde juhtimise oma naisevenna Johann Zilchi hooleks ja sõitis ise ainult vahetevahel Ust-Ruditsasse.

Aasta pärast oli vabrik üles ehitatud. Aga kui ta töötama hakkas, siis selgus, et Lomonossovi leiutatud värvilise klaasi valmistamise meetod on hea laboratooriumi töö jaoks, aga liiga keerukas ja vaevanõudev massiliseks tootmiseks. Esimesel tööaastal valmistas vabrik ainult ühe puuda väikesi klaashelmeid.

„Aga teistest maadest veetakse meile iga aasta kuni kaks tuhat puuda helmeid sisse,“ seletas Lomonossov.

Ta püüdis helmeste tootmist kiirendada ja alustas

Peeter Suur. Lomonossovi ateljee mosaiikportree.

samal ajal ettevalmistusi värvilisest klaasist nõude valmistamiseks. Aga ta ei saanud sellele asjale väga palju aega pühendada, sest ta ei kavatsenud muutuda täielikult vabrikandiks. Värvilisi nõusid jõudis vabrik müügile lasta alles 1757. aasta alguseks. Selle ajani oli ära kulutatud ligi seitse tuhat rubla, kuid tagasi saadud väga vähe.

Lomonossov jätkas töötamist ka mosaiigi alal. 1754. aastal hakkas ta valmistama Peeter Suure mosaiikportreed. Võis loota, et mosaiik-kunstitööd, mida väga kõr-

gelt hinnati, annavad vajalikku sissetulekut selleks, et nii-
kaua vastu pidada, kuni vabrik saab üle puudujäägiga töö-
tamisest. Kuid tellimisi mosaiigi peale veel ei olnud.

Olles lõpetanud Peeter Suure portree, kinkis Lomonos-
sov selle Senatile tänuks ukaasi eest vabriku ehitamise
kohta. Senat otsustas Lomonossovile teatada, et „ta on
rahul tema tööjõu säärase rakendamisega”, kuid ei ruti-
nud riiklike tellimiste andmisega mosaiiktöödele. Tulude
asemel jätkas tööstusettevõtte kahjuga töötamist ja Lomo-
nossovile uute murede valmistamist. Lomonossov oleks
arvatavasti suutnud seisukorda muuta, kui ta oleks kogu
oma tähelepanu keskendanud värvilise klaasi tootmisele,
aga ta ei tahtnud tulu pärast loobuda teistest üritustest,
mis olid tema jaoks hoopis tähtsamad, ehkki need ei või-
maldanud tulu.

Endiselt mõtles Lomonossov visalt selle peale, kuidas
rajada vene noorsoole teed teaduse juurde. Üliõpilaste
õpetamine Teaduste Akadeemia juures edenes ikka veel
halvasti. Katse ühendada akadeemias puhtteaduslikku
tööd noorsoo õpetamisega ei õnnestunud.

„Ega iga teadlane ei ole võimeline teisi õpetama,” oli
Tatiššev ütelnud varsti pärast Teaduste Akadeemia asu-
tamist.

Selgus, et tal oli õigus. Akadeemikud jätkasid võima-
luse järgi kõrvalepõiklemist loengute pidamisest üliõpilas-
tele.

Peeter I oli armastanud ütelda, et kergem on alustada
uut tööd kui juba rikutut joonde ajada. Ja Lomonossov
mõtles sageli:

„Oleks vaja asutada tõeline ülikool.”

See ülikool tuli asutada kõigepealt Moskvasse, sest
seal polnud ikka veel mitte ainult ühtki tõelist kõrgemat
õppeasutist, vaid isegi mitte gümnaasiumi. Vanemad, kes

soovisid oma lastele haridust anda, olid sunnitud suure tasu eest palkama õpetajaiks välismaalasi, kes sõitsid Venemaale õnne otsima.

„Suurem osa neist õpetajaist ei ole mitte ainult võime- tud õpetama, vaid neil endilgi puuduvad kindlad tead- mised. Seetõttu lähevad õpilaste noorusaastad ja parim õppimisaeg asjatult kaduma,“ rääkisid inimesed, kes said aru, kui vajalikud on kesk- ja kõrgemad koolid.

Šuvalov toetas Moskvasse ülikooli ja gümnaasiumi asutamise mõtet. Pärast kõnelust Lomonossoviga saatis Šuvalov talle esimese visandi plaanist, mille järgi oleks pidanud ülikool asutatama. Lomonossov kirjutas talle vas- tuseks, et tunneb hästi tema armastust teaduste vastu, kuid lisas juurde, pidades silmas ennast:

„Siiski pole teie ekstsellentsile kasutu ka nende nõu- anne, kes peale selle pole ülikoole mitte ainult näinud, vaid on neis ka mitu aastat õppinud, nii et nende asuti- sed, seadlused ja tavad on nende meeles selged ning ela- vad nagu pildil.“

Lomonossov teatas Šuvalovile oma plaani uuest üli- koolist. Tema järgi oleks pidanud ülikoolis olema kolm fakulteeti: õigusteaduse, arstiteaduse ja filosoofia fakul- teet, igaüks kolmeaastase õppekursusega. Lomonossov loetles ained, mida ülikoolis oleks tulnud õpetada, ja lisas:

„Ülikooli juures peab olema tingimata gümnaasium, ilma milleta ülikool oleks nagu põld seemneteta.“

Uus ülikool pidi andma neile, kes selle lõpetasid, ame- tisse astumisel suuri paremusi.

See plaan sai projekti aluseks, mille Šuvalov omal nimel koostas. 12. jaanuaril 1755. aastal kirjutas Jeliza- veta Petrovna alla ukaasile Moskva ülikooli asutamise kohta. See avati peatselt ühes gümnaasiumiga. Järgmisel aastal tekkisid ülikooli juurde raamatukogu, trükikoda ja

raamatukauplus ning hakkas ilmuma Moskva ainus ajaleht „Moskva Teated”.

Jelizaveta Petrovna ukaasis polnud Lomonossovit mainitud, kuid tema nimi läks igaveseks tema plaani järgi rajatud Moskva ülikooli ajalukku.

Sel ajal, kui valmis Moskva ülikooli projekt, pöördus Lomonossov tagasi töö juurde õpikute alal. Ta mõtles palju vene keele reeglite üle.

„Kõnelemisvõime on inimesele antud selleks, et ta oma mõtteid teisele edasi võiks anda. Kui masina osad seisavad üksikult ja ei saa vastastikku üksteisele mõjuda, siis on kogu nende olemasolu asjatu. Nii on ka inimestega. Kui nad ei saaks selgitada üksteisele oma mõtteid, muutuksid nad mööda metsi ja kõrbi laialipaisatud metsloomade sarnaseks,” seletas Lomonossov.

Pärast „Retoorika” ilmumist asus ta kõrvuti teiste töodega ka grammatika koostamisele. Kord tegi ta mustandmärke:

„Ehkki minu teised peatööd mind takistavad filoloogiliste teadustega tegelemast, kuid nähes, et ükski teine ei hakka seda tegema...”

Lause on jäänud lõpetamata. Kuid mõte on selge: Lomonossov otsustas koostada vene grammatika, mida keegi käsile ei võtnud.

„Kuigi ma ehk ei lõpeta, siiski ma alustan. On teistel pärast mind kergem teha. Ja pealegi ei lähe siis see kaduma, mida senini olen kogunud ja mille üle olen mõtelnud,” ütles Lomonossov.

Ta hakkas korda seadma oma mitmesugusel ajal tehtud märkmeid vene grammatika kohta ja ühtlasi kirjutama uusi peatükke. Seejuures kasutas Lomonossov laiaulatuslikult Smotritski raamatut, mille järgi ta ise oli kunagi õppinud. Peale selle kasutas ta mitmeid võõrkeelte gram-

matikaid. Aga kõige rohkem aitas teda emakeele suurepärane tundmine. Iga reeglit kontrollis Lomonossov näidetega, mis olid võetud elavast vene keelest, mida ta nii meisterlikult tundis.

1755. aastal oli „Vene grammatika” lõpetatud. Kui Lomonossov mõne aasta eest oli lõpetanud „Retoorika”, oli ta selle pühendanud troonipärijale Peetrile, lootes sel teel kiirendada raamatu väljaandmist. Sellest ajast oli õukonnas palju muutunud. Suurvürst Peeter oli juba ammu abiellunud, aga oli endiselt lapsik.

„Hoolitsege selle eest, et tema kõrgus avalikult alati tõsisena, auväärse ja meeldivana esineks, avaldamata midagi koomilist, teesklevat ning inetut kõnes ja näoilmes,” käsutas Jelizaveta Petrovna õukondlasi, kes olid määratud troonipärija juurde.

Kuid seda käsku täita oli väga raske.

Troonipärija naine suurvürstinna Katariina Aleksejevna oli tark, kaalutleja ja alpuseni auahne. Keisrinna oli ammu oma õepojas pettunud ja ei sallinud tema naist.

Katariina tegi keisrinna relvituks oma teeseldud alandlikkusega, aga oskas samal ajal näidata, et ületab teda mitmes suhtes, paradeerides oma armastusega raamatute vastu, milliseid Jelizaveta Petrovna peaaegu kunagi ei lugenud.

Keisrinna ihkas, et troonipärijal sünniks poeg.

1754. aasta septembris täitus Jelizaveta Petrovna soov: sündis suurvürst Paul. Keisrinna võttis lapse kohe oma ruumidesse, teatades, et kasvatab teda ise.

Pauli sündimist pühitseti erakordse pidulikkusega. Lomonossov kirjutas õnnitlusoodi. Ta kasutas seejuures juhust, et meenutada Pauli vaarisa Peeter Suure tegusid:

Sa kasva, kasva võimsaks, visaks,
Nii suureks kui su vaarisa,

Sa tõuse meie soovides.
On loomult suured Peetri teod,
Kuid palju poolikut tal eos
Jäi teostada sulle ees.

„Vene grammatika” pühendas Lomonossov „armulisele valitsejale suurvürst Paul Petrovitšile”. Aga „armuline valitseja” lamás sel ajal kuumakskõetud toas hõberebase nahaga vooderdatud hällis. Ta oli mähitud flanellmähkmeisse ja kaetud vateeritud atlasstekiga, mille peal oli veel hõberebase nahaga vooderdatud sametist tekk. Tema ümmargune ülespööratud ninaotsaga näoke oli kaetud higitilkadega, aga kartes keisrinnat pahandada, ei julgenud keegi tekki ära võtta. Ja suurvürstinna Katariina mõtles müreaga sellele, kas suudab tema poeg seda üle elada, kui Jelizaveta Petrovna tema eest nii „kuumalt” hoolitseb.

Väikesel Paulil polnud veel midagi tegemist temale pühendatud „Vene grammatikaga”. Aga mõne aja pärast tuli tal selle raamatuga tutvuda. Ainukese vene keele grammatikana muutus see laste õpetamisel paratamatult tarvilikuks. Paljud vaidlusalused küsimused vene grammatikas hakkasid lahenema nii, nagu oli antud Lomonosovi raamatus.

Ainult Sumarokov kõneles sarkastiliselt:

„Meie Pythagoras ei tunne Moskva murret, sest ta on sündinud selle maakonna külas, kus mitte ainult talupojad, vaid ka mõisnikud kõnelevad väga halvasti. Ja meie peame temale alistuma!”

Tredjakovski, kes alati Sumarokoviga vaidles, oli sel korral valmis temaga nõustuma.

Lomonossovi „Vene grammatika” püsis koolis kauemini kui ükski teine siis olemasolev õpperaamat. Saja aasta jooksul ilmus temast neliteistkümme trükki ja paljud

РОССИЙСКАЯ ГРАММАТИКА

МИХАИЛА ЛОМОНОСОВА

ПЕЧАТАНА ВЪ САНКТ-ПЕТЕРБУРГѢ
При Императорской Академіи Наукъ
1755 года.

пресвѣтлѣйшему государю
ВЕЛИКОМУ КНЯЗЮ
ПАВЛУ ПЕТРОВИЧУ
ГЕРЦОГУ ГОЛШТЕИНЪ-
Шлезвигскому , Спормарн-
скому и Динмарсенскому ,
Графу Олденбургскому и
Делменгорепскому
и прочая.
милостивѣйшему государю.

Lomonosovi „Vene grammatika”. Sankt Peterburg, 1755.

Lomonosovi grammatika reeglid läksid üle õpikuisse, mis tulid tema asemele.

Töö grammatika alal õnnestus Lomonosovil lõpule viia. Aga lõpetamata jäi üks mitte vähem keerukas töö: „Vene ajaloo” koostamine.

Juba 1749. aastal, vaidluste ajal Mülleriga, oli Lomonossov hakanud lugema ürikuid ja muid allikaid. Ta ei loobunud sellest tööst ka hiljem, jätkates teiste tööde kõrval tegelemist vene ajalooaga. Peale väikese, väljamõeldistest täiskiilutud raamatukese „Sünopsis”, mis oli esmakordselt ilmunud XVII sajandil, polnud ikka veel avaldatud ühtegi teost, mis oleks käsitletud Vene ajalugu.

Lomonossovile polnud Vene ajalooaga tegelemine mitte ainult teaduslikuks tööks, vaid ka patriootiliseks ürituseks. Ta tahtis tõestada, et vene rahval on olnud suur minevik.

Šuvalov omalt poolt nõudis, et Lomonossov töötaks vene ajaloo alal võimalikult rohkem. Šuvalov mõtles, et ainult Lomonossov suudab selgelt ja elavalt kirjutada raamatut vene rahva mineviku üle.

„Tema majesteet sooviks meeeldi näha teie stiilis koostatud Vene ajalugu,” ütles ta Lomonossovile märtsis 1753. aastal Moskva vastuvõtul.

Lomonossov vastas, et ta oleks õnnelik, kui ta suudaks seda soovi täita.

1754. aastal koostas ta mustandina „Vene ajaloo” kolmest peatükki. Aga selleks, et seda lõpetada, oli vaja kulutada väga palju aega.

Lomonossov nägi, et mitmesugused muud üritused nihutavad ikka rohkem ja rohkem tagaplaanile tema töökeemia ja füüsika alal. Ta soovis nendele teadusaladele pühendada kas või needki tunnid, mida teised inimesed kasutavad puhkuseks.

„Loodan, et minulegi lubatakse puhkuseks töödest, mida ma Vene ajaloo koostamiseks ja vene keele kaunistamiseks teen, piljardimängu asemel mõned tunnid päevas füüsika- ja keemiakatsetele kasutada,” kirjutas ta Šuvalovile.

Lomonossov jätkas töötamist loodusteaduste alal. Ta

töötas „väikese masina” leiutamise kallal, mis pidi üles tõstma termomeetreid ja muid meteoroloogilisi riistu vaatlusteks atmosfääris. Hoolimata töödest „Vene grammatika” ja „Vene ajaloo” alalt valmistas Lomonossov ettekannet „Kõne valguse tekkimisest”, mille ta pidas 1756. aastal Teaduste Akadeemia avalikul istungil. Aeg-ajalt õnnestus tal teha keemilisi katseid. Siiski veendus ta ikka enam, et keemialaboratoriumis ei tohi töötada katkendlikult. Keemia nõudis aeglast nokitsemistööd. Iga uut vaatlust tuli kontrollida paljude hoolikalt korraldatud katsete abil. Neid ei tohtinud teha ülepeakaela.

„Keemia alal peab töötama päevast päeva. Kui teised asjad säärast töötamist takistavad, ei ole sellest tööst küllaldast kasu,” mõtles Lomonossov.

Ta mõistis, et on vaja valida. Tuli kas loobuda keemialaboratoriumist või võtta aega selleks, et seal töötada. Lomonossovil oli raske teistest töödest vabaneda.

Palju muret ja tüli tekitasid endiselt värvilise klaasi vabrik ja mosaiigiateljee. Aga neist ei saanud Lomonossov loobuda ka mitte siis, kui ta seda oleks soovinud, sest ei võinud tööd katkestada, püüdmata tagasi saada laenatud raha, mille ta oli kulutanud vabriku ehitamiseks. Väga palju aega nõudis töö „Vene ajaloo” alal. Aga patriotism ohutas Lomonossovit jätkama Vene ajaloo uurimist isegi teiste, temale lähedasemate tööde kahjuks. Ta ei tahtnud piirata ka teisi kavatsusi, mille teostamiseks samuti kulus aega. Lomonossov mõistis: töid, mida kodumaa vajab, on palju, aga inimesi, kes neid võiksid teostada, on veel väga vähe. Siiski oli vaja teha valik. 1754. aastal teatas Lomonossov ühel akadeemia istungil:

„Olen praegu „Vene ajaloo” kirjutamise ja teiste töödega nii koormatud, et ei looda saada küllaldaselt aega

keemia alal töötamiseks. Oleks kasulik leida teine keemia-professor.”

„See on tõsi, et härra Lomonossov töötab praegu väga vähe keemia alal. Oleks tõesti tarvis kutsuda uus keemia-professor,” ruttas seletama Müller.

Aasta pärast saabus Peterburisse uus akadeemik, välismaalt kutsutud keemiaprofessor Salhof. Lomonossovi tööd loodusteaduste alal ei katkenud. Ta jätkas oma uurimuste jaoks uute teemade valimist. 1757. aastal pidas ta akadeemia avalikul istungil kõne „Metallide tekkimisest maavärisemise läbi”.

Selles kõnes ei maininud Lomonossov mitte ainult teadusele juba tuntud maavärisemiste liike, vaid märkis esmakordselt ära ka maakoore lainetaolisi võnkeid ja samuti märkamatuid maavärisemisi, mis tähelepandamatult ja pikkamööda muudavad maakihtide ladestust. Ta püstitas esimesena teaduslikult küsimuse maagisoonte tekkimisest, avaldades arvamust, et need on maakoore lõhed, mis on täitunud metalle sisaldava, maa sisemise kuumuse tagajärjel sulanud massiga või maa naaberkihtidest läbiimmitsenud vee ja selles lahustunud mineraalidega, mis on hiljem lõheded sadestunud.

Temale omase mõtte iseseisvuse ja julgusega jätkas ta ka teiste loodusteaduslike küsimuste uurimist.

Lahkudes keemialaboratooriumist, mis oli tema pealekämimisel pärast pikka võitlust 1748. aastal loodud, otsustas Lomonossov välja kolida ka kroonu majast, mille juurde laboratoorium oli ehitatud.

Lomonossovil õnnestus saada linna keskosas kuus „põlenud krunti”. Ta püstitas siia maja ja ehitas selle juurde uue väikese, töövahenditega küllalt hästi varustatud keemialaboratooriumi. Selles laboratooriumis võis ta teha katseid, millal aeg lubas.

Vaidlused ja saavutused.

Saanud hetmaniks, oli Teaduste Akadeemia president krahv K. G. Razumovski katkestamatult poolteist aastat elanud Ukrainas. Gluhhovi linnas ehitati tema jaoks tore maja ja vanas hetmanite residentsis Baturinis püstitasid Peterburist väljakutsutud arhitektid tõelise palee. Razumovski elas Ukrainas nagu valitseja-vürst. Peterburi keisrikoja elu oleks nagu natuke vähendatud kujul kordunud hetmani majas. Kutsutud külalistele korraldatud lõunasöökide ajal mängis samuti itaalia orkester, pidulikel päevadel süttisid hiilgavad tulevärgid ja korraldati etendusi prantsuse näitetruppide poolt. Grigori Nikolajevitš Teplov juhtis kõiki asju, mida hetmanil tuli lahendada, valmistas resolutsioonide ja prikaaside projekte. Teplovil tuli orienteeruda tema jaoks uutest Ukraina haldusküsimustes. Aga ta leidis aega korrespondeerimiseks Schumacheriga ja teadustas Razumovskile, kui Teaduste Akadeemia kantselei soovis saada temalt mingit ukaasi.

Hoolimata toredusest, millega Razumovski oskas ennast Gluhhovis ümbritseda, rõhus teda elu keisrikojast kaugel ja ta taotles tagasipöördumist, kinnitades, et Ukraina kliima olevat tema tervisele kahjulik. 1753. aastal ilmus ta Moskvasse, kus keisrinna viibis külaskäigul, sõitis siis ühes õukonnaga Peterburisse ja elas seal ligi kolm aastat, saades edasi viiskümmend tuhat rubla aastas hetmanipalka ja tohutuid sissetulekuid Ukraina mõisadest.

Razumovski järel pöördus Peterburisse tagasi ka Teplov. Ta ei omanud esialgu eriti kõrget auastet, oli nagu Lomonossovgi kolleegiuminõunik. Aga tema ees lipitsesid isegi need inimesed, kes seisid kõrgemal ametiredelil kui tema. Temast sõltusid kõik, kellel oli Razumovski juurde mingit asja.

Teplov oskas omandada väga teguvõimsa inimese kuuluse ja luua suuri sidemeid. Teda võeti Peterburi võimukandjate majades meeleldi vastu ja hinnati kui jutukaaslast ning külalist, kes oskas õigel ajal öelda tabava sõna ja oli asjatundja isegi muusikas, kuna võis komponeerida klavessiinil saadet sel ajal moodiläinud sentimentaalseile salongilaulukestele.

Juba tol ajal, kui Teplov määrati akadeemia kantselei assessoriks, oli Razumovski teinud korralduse: „Teplovil olla akadeemilise kogu liikmeks ja omada istungeil ametisoleku vanemust kõigi teiste akadeemikute ees peale herra nõunik Schumacheri.”

Naasnud Peterburisse, hakkas Teplov vahetevahel konverentsi külastama, käitudes väga viisakalt, nagu see on sobiv heade kommetega inimesele, kuid ometi veidi kõrgilt. Ühel istungil tekkis tema ja Lomonossovi vahel kokkupõrge.

1754. aastal otsustas Senat täpselt kindlaks määrata riiklike asutiste ülesanded, töökorra ja koosseisu. See oli väga tarvilik: oli kogunenud palju ukaase, mis muutsid mitmesuguste riiklike asutiste esialgseid põhikirju, olles omavahel vastuolus. Teaduste Akadeemia sai järelepärimise, milliseid täiendusi või muudatusi on soovitav läbi viia tema põhikirjas. Konverentsi istungile tulid Teplov ja Schumacher, kes olid 1747. aastal koostanud põhikirja, mille järgi kogu võim akadeemias kuulus presidendile ja kantseleile.

„Ma arvan, et meie põhikirja pole üldse tarvis muuta. Ta pole koostatud nii väga ammu ja uusi kõrgeimaid ukaase akadeemia kohta pole sest ajast saadik olnud. Järelilikult pole põhjust püüda tuua suuremat selgust asjasse, mis ilma selletagi on selge,” tähendas Teplov.

„Tõsi küll, kõrgemaid ukaase pole olnud, aga presidendi ja kantselei omi on kogunenud kaunis palju. Ja neid arvestades võib öelda, mis nimelt selles põhikirjas on osutunud puudulikuks,” vastas Lomonossov.

Tuginedes põhikirjale, ajasid Schumacher ja Taubert presidendi nimel akadeemia asju omavoliliselt, arvestamata akadeemikuid. Põhikirjaga maksmapandud presidendi võim ainult tugevdas kantseleid, jättes akadeemikud ilma igasugustest õigustest. Vene üliõpilaste õpetamine oli akadeemias ikka veel korraldatud väga halvasti. Lomonossov otsustas veel kord kõnelda sellest, kuidas oleks vaja Teaduste Akadeemia tööd parandada.

„Akadeemia kannatab paljude puuduste tõttu põhikirjas küllalt suurt langust. Ehkki on juurde tulnud mõningaid vene teadlasi, on neid siiski veel väga vähe. Ja põhikirja järgi võidakse akadeemia juures õpetust anda ainult kolmekümnele üliõpilasele, kusjuures on öeldud isegi seda, et pearaha alla käivaid talupoegade lapsi ei tule vastu võtta. Teistes maades on lugupeetum see üliõpilane, kes rohkem õpib, aga kelle poeg ta on, sellega pole kellelgi asja. Kuid meie põhikirja järgi pole ette nähtud talupoega õpetada, sest pärast õppimist ei pöördu ta enam külla tagasi ja sissetulek hingemaksust väheneb aastas neljakümne altõni võrra (altõn — kolm kopikat). Nagu oleks nelikümmend altõni riigikassale niivõrd suur raha, et seda on kahju kaotada vene teadlase väljakoolitamiseks ja nagu oleks kasulikum kutsuda tuhande rubla eest välismaa õpetlast. Peaõnnetuseks on aga, et akadeemiat juhivad

inimesed, kes on teaduse vastu ükskõiksed, kes käituvad õpetlastega nii nagu soovivad, varjates end herra presidendi nime taha. Kõik asjad on antud presidendi otsustada, nagu võiks üks inimene kõiki teadusi tunda,” ütles Lomonossov.

„Herra Lomonossov tahab nähtavasti tema hiilguselt Teaduste Akadeemia presidendilt võimu ära võtta,” tähendas Schumacher.

„Ma tahan temalt ainult ära võtta koormat, mis käib ühele inimesele üle jõu, ükskõik milline see inimene ka oleks,” vastas Lomonossov.

„Meie akadeemias on seda juba juhtunud, et professorid, kes arutasid asju, mis ei kuulunud nende valdkonda, on saanud herra presidendilt selle eest õiglase noomituse. Herra Lomonossovil tuleb seda meeles pidada ja ülearu-seid sõnu mitte kulutada,” ütles Teplov veenvalt.

„Aga mina arvan, et need sünnipärased venelased, kes hüljanud teaduse, aitavad auahnuse pärast kantseleis istuvail väheõpetatud välismaalastel akadeemiat käsutada, tekitavad isamaale kahju,” ütles Lomonossov ja lisas häält kõrgendades juurde: „Ma mitte ainult ei soovi mõju-kaid inimesi mitte karta, vaid ma ei hooli teaduse pärast ka oma elust.”

Valusalt puudutatuna vastas Teplov mitte vähem teravalt. Lomonossov ei jäänud võlgu ja vastas veelgi teravamalt.

G. N. Teplov.

„Härra Lomonossovi poolt minule osaksaanud solvamise pärast ei soovi ma enam temaga koos akadeemilisel koosolekul viibida ja palun see protokoll kanda,” ütles Teplov kohalt tõustes.

„Ka mina pean oma edasist siinviibimist üleauruseks,” sõnas Schumacher.

Istung katkes. Akadeemikud läksid laiali, arutades tekkinud tüli.

Mõne päeva pärast andis president käsu: Lomonossovile konverentside istungeist osavõtmine ära keelata, kutsuda ta kantseleisse ja teha talle kantselei sekretäri kaudu noomitus. Lomonossov kirjutas Šuvalovile:

„Olen süüdi mõistetud. Teplov on puutumatu ja võidutseb. Süüdlane on õigeks ja õige süüdi mõistetud!”

Lomonossov tõendas, et Schumacher lootvat teda akadeemiast välja süüa, nagu ta on „Venemaalt välja ajanud” need professorid, kes ei tahtnud sallida, et tema neid „keeras, nagu ta soovis”.

„Presidendi käskudele olen valmis alluma, ainult mitte Teplovile,” seletas Lomonossov.

Ta palus Šuvalovit tema eest kosta, rääkides läbi keisrinnaga.

Razumovski ja Šuvalov eelistasid olla omavahel heas vahekorras, arvestades, et see on kasulikum ja meeldivam kui teineteist kahjustada. Lähemal vastuvõtupäeval palees andis Šuvalov Razumovskiga vesteldes viimasele mõista, et Lomonossovile akadeemia istungeist osavõtmise ärakeelamine võis põhjustada kõigi nende imestust ja halvaksapanu, kes tema töid hindasid. Razumovski ei kavatsenud akadeemias tekkinud tülile suuremat tähtsust omistada. Seltskondliku inimese lahkusega ütles ta, et kui see Šuvalovile meeldib, siis on ta sel korral valmis Lomonossovile andestama.

Teplov rahuldus sellega, et põhikiri jäi endiseks ja ta ei pidanud vajalikuks tüli süvendada. Varsti sai Lomonossov käsu järjekordsel pidulikul Teaduste Akadeemia avalikul istungil pidada „Ülistuskõne Peeter Suurele”. Ja Teplov, viibides koosolekul ühes teiste aristokraatlike külalistega, käitus nii, nagu poleks midagi juhtunud.

Akadeemilistel istungitel puhkesid Lomonossovile korduvalt vaidlused Mülleri ja Tredjakovskiga. Need vaidlused muutusid veelgi teravamaks, kui Teaduste Akadeemia juures hakati välja andma uut ajakirja.

Lomonossovi noorusaastail oli Teaduste Akadeemia ainukese tookordse ajalehe „Sankt Peterburgi Teadete” kaasandena andnud välja „Sankt Peterburgi Teadete Lisa”, kus avaldati kõigile arusaadavalt kirjutatud artikleid mitmesuguseilt teadusaladelt. See oli esimene populaarteaduslik ajakiri, mida Lomonossov oma nooruses oli näinud. Sellest ajast, kui Nartov oli 1742. aastal tema ilmumise kokkuhoiu pärast katkestanud, oli möödunud kaksteist aastat. Kuid teadusehimulised inimesed püüdsid lugemiseks hankida kas või vanu „Teadete Lisa” numbreid.

1755. aasta jaanuaris kirjutas Lomonossov Šuvalovile, et oleks väga soovitatav selle ajakirja väljaandmist uuesti alustada, kuid teisel kujul.

„Ainult mitte säärase üksikute lehekestena, vaid igal kuul, veerand- või kolmandikaastal,” kirjutas Lomonossov, nõudes, et uus ajakiri ilmuks mitte õhukeste vihikute, vaid raamatukestena nagu Euroopa parimad perioodilised väljaanded.

Lomonossovi soov täitus: akadeemia president tegi korralduse hakata 1755. aastast alates uut ajakirja välja andma. Ajakirja nimeks pandi „Igakuused Kirjatööd Teenistujate Kasuks ja Lõbuks”.

Nii tekkis Venemaal esimene kuukiri. Toimetajaks määrati Müller. Ta teatas seejuures, et palub end juba ette Lomonossovi kallaletungidest säästa, sest nende vahel „on olnud suur tüli”.

„Kui härra Lomonossov arvab, et tema seda ülesannet paremini täita suudab, siis võtku see enda peale, aga ainult kohustusega, et tema pärast kunagi seisakuid ei tekiks,” ütles Müller.

Lomonossov, kes juba selletagi oli tööga üle koormatud, ei võinud säärast lubadust anda.

Mitte soovides olla Müllerist kui toimetajast sõltuv, ei hakanud ta uuele ajakirjale kaastööd tegema.

See-eest kavatses Tredjakovski „Igakuustesse Kirjatöösse” paigutada võimalikult rohkem töid. Ta jätkas sel ajal tööd endise visadusega. Tredjakovski lõpetas Rollin'i „Vanaaja ajaloo” kümnenda köite tõlkimise.

„Ma olen selle töö tagajärjel juba oma tervise kaotanud, sest et ma alatasa tema juures istun, teades, kui armas on see ajalugu meile kõigile,” seletas Tredjakovski.

Aga väljaandmine edenes väga aeglaselt: trükiti alles neljandat köidet, mis oli tõlgitud juba mitme aasta eest. Tredjakovski tõlkis värssides ka kogu Taaveti lauluramatut. See töö ei ilmunud üldse.

Vassili Kirillovitš püüdis käituda nii, nagu see on sünnis filosoofile, kes seisab kõrgemal kaasaeglaste kallaletungidest. Tulles istungeile, kummardus ta tähtsalt, istus oma kohale ja vaikis, suunates pilgu kuhugi üles, just nagu ei näekski ta juuresolijaid. Lomonossoviga oli ta lausa vaenujalal, teiste suhtes haavunud, sest nad naersid tema õigekirjutuse ja värsside üle. Akadeemikute-sakslastega ta peaaegu üldse ei kõnelnud, sest ta ei soovinud õppida saksa keelt, mida need tavaliselt kõnelesid.

Tredjakovski püüdis käituda ükskõikselt, aga tema hing

oli solvunud, täis meelepaha ja põlastust. Kui tuli avaldada oma arvamust, püüdis ta sõnu valida järelekaalutult ja kõneles aegamööda, pikalt ning igavalt. Kuid sageli puhkes äkki ärritus, millest ta enam jagu ei saanud.

Pärast seda, kui oli otsustatud välja anda „Igakuused Kirjatööd”, andis Tredjakovski Müllerile avaldamiseks töö Rooma ajaloost „Horatiuste võitlus Curiatustega” ja hiljem artikli „Vene vana-, kesk- ja uusaegsest luuleloomingust”. Selles artiklis andis Tredjakovski suure asjatundlikkusega vene värsiehituse lühikese ajaloo.

Mõlemad artiklid võeti avaldamiseks vastu.

„Ma võin iga kuu anda mitte ainult proosatöid, vaid ka luuletusi,” ütles Tredjakovski Müllerile.

Müller vaikis vastuseks.

Tredjakovski artiklid olid kirjutatud tema õigekirja-reeglite järgi: meessoost omadussõnad lõppesid mitmuses и-tähega, э asemel seisis igal pool ladina s ja tavalise и asemel tarvitas ta „i-d punktiga”. Tredjakovski palus, et tema artikleid trükitaks tema kirjaviisi säilitades.

„Milleks peavad omadussõnad mitmuses и-ga lõppema, kuna see härra Tredjakovski idee on juba ammu tagasi lükatud kui vastupidine harjunud kombele ja tervele arusaamisele?” küsis Lomonossov.

„Et seda selgitada, kirjutan ma uue artikli ja palun seda „Igakuustesse Kirjatöodesse” paigutada,” vastas Tredjakovski.

Lomonossov tegi mõned pilkavad märkused. Tredjakovski hakkas kaotama enesevalitsemist. Algas vaidlus, mis mõjus istungile elustavalt.

Pöördunud koju, kirjutas Lomonossov Tredjakovski kohta epigrammi. Lomonossov oli tähele pannud, et lauljad ei tee tavaliselt и-häälikust venitatud nooti. Ta alus-

tas epigrammi naljaga sellest, et isegi laulmisel püütakse и-häälikut mitte esile tõsta:

On meisterlikel lauljail lauldes püüdeks ikka
A-tähel kõigest kauem teha peatust pikka,
E-l, o-l sealjuures mõõdukamalt püsida,
Kuid u-st ja i-st vaid kiirelt üle lennata.

Pärast mitut säärast lõbusat tõestust tegi Lomonossov kokkuvõtte:

Need tõendid osutavad küllalt selgusega,
Et kõikjal i-st me keelel püüd on vabaneda:
Ju или-st saanud иль; ju коли-st saanud коль;
Изволи kordavad nüüd kõik изволь.
Meil öelda спишь, ei спиши, спать, ei спати isu.
I-d vägisi miks, Trisotin, veel sisse kisud?

Lomonossov näitas seda epigrammi teistele akadeemikutele ja see hakkas otsekohe ära kirjadena levima. Tredjakovski teadis, et seda loevad Šuvalov, Teplov ja lõppeks Razumovski ise.

„Mina, kes ma pole pälvinud sarkastilisi ja riivavaid nimesid, imetlen ainult kannatust,“ ütles Tredjakovski.

Ta vastas värssides:

Ei tea, kes lauljad ogarusetujju ajas,
Kuid näha, loll ja kõlvatu küll perutaja.
Ta keeles kauniks peab, mis kahjulik vaid rämps,
Kas voorimehe lori, talumehe jams.

Sõnad „talumehe jams“ näitasid, et Tredjakovski teab väga hästi, kes tema kohta selle epigrammi oli kirjutanud: vaenlased heitsid Lomonossovile alati ette tema talupoeglikku päritolu.

Lomonossov vastas Tredjakovskile lühikese luuletusega:

Mind sunnitakse kadedale kätte maksma,
Ehk küll ei kübetki ta mulle teha jaks.

Kui mind ei kahjusta see kurjustaja sõim,
Kuis tema peale vihane siis olla võin?
Ma siiski vihastun! Ma kaigast otsin kärmelt,
Ju tõstsin, äigasin! Kuid kes siin istub? Kärbes!
Kui kahju mul on sellest tühjast võitlusest:
Sa vaene, lenda, laula — mis on mulle sest.

Tredjakovski kaks artiklit ilmus „Igakuustes Kirjatöödes”. Sellega katkes tema osavõtt ajakirja tööst.

Kõik Tredjakovski mõtted olid koondatud kirjanduslikule tööle. Ta oli omakasupüüdmatult kirjandusse kiindunud. Kuid tema teadmised ja uued ideed jäid peaaegu tähele panemata, ebaõnnestunud väljendeist haarasid aga pilkajad kinni.

Kohates Müllerit, ütles Teplov talle muiates:

„Mulle meenub, et 1740. aasta „Teadete Lisas” oli kord trükitud: „Kui sa ei oma küllaldasi võimeid, et koos luikedega laulda, siis olgu sul vähemalt niigi palju uhkust, et mitte hanedega kaagatada.” Kahju, et Vasili Kirillovitš sellest aru ei saa. Peale Rollin'i ajaloo ei tule trükki anda midagi, mis ta kirjutab.”

Tredjakovski andis Müllerile üksteise järel kuus käsikirja. Ühtki neist ei avaldatud.

„Ma pole kohustatud teile vastama,” ütles Müller, kui Tredjakovski temalt akadeemia istungil päris, miks tema käsikirjad pole ilmunud.

„Ma vaikisin väliselt, aga sisemiselt keesin,” tuletas Tredjakovski seda hiljem meelde.

„Lõid minu nüüd võitlusväljalt täielikult minema,” tähendas ta pärast seda istungit.

Laialt kasutas uut ajakirja Lomonossovi teine vastane Sumarokov. Ta hakkas siia paigutama kõige mitmekesemaid luuletusi: lüürilisi värssse, oode, epigramme.

Ajakirjale tekkis noori kaastöölisi. Nad tegid tõlkeid

võõrkeeltest ja kirjutasid vahel ise populaarteaduslikke artikleid. Lomonossov jäi ka edaspidi sellest üritusest eemale. Ta oskas paremini kui keegi teine selgelt, lihtsalt ja ilmekalt kirjutada. Ta tegeles paljude küsimustega, mis pakkusid huvi laialdasele lugejate ringile. Aga vana vaen ei lubanud Lomonossovil aktiivselt osa võtta selle ajakirja tööst, mida oli hakatud välja andma tema ettepanekul.

Isegi oma väikesi artikleid oli Lomonossov sunnitud avaldama eri brošüüridena või paigutama neid oma teostekogusse. Kui Lomonossovil 1757. aastal õnnestus avaldada oma teostekogu teist trükki, mahutas ta sellesse uue artikli: „Venekeelsete kirikuraamatute kasust”. Selles kirjutas Lomonossov, et sõltuvalt sisust võivad mitmesugused teosed olla kirjutatud erisuguselt: „kõrges, keskmises ja madalas stiilis”, ja märkis ära vene keeles säilinud vanade kirikuslaavi-sõnade tarvitamise reeglid.

„Teostekogus” ilmusid ka kõned, mida Lomonossov oli pidanud Teaduste Akadeemia pidulikel istungeil.

Lomonossov jätkas töötamist ühtaegu mitmel alal. Ta püüdis küll varem alustatud lõpetada, aga enne kui ta seda jõudis teha, alustas ta sageli jälle juba uut tööd.

Tema töö muutus veelgi keerukamaks, kui tal avanes võimalus akadeemia juhtimisest teataval määral osa võtta.

1755. aastal sai Schumacher kuuekümnepäevaseks. Hiljuti enne seda oli talle antud riiginõuniku auaste ja tema võim oli endiselt suur. Kuid ta hakkas äkki väga kiiresti vananema. Nagu alati, sõitis Schumacher vara hommikul kell üheksa kantseleisse. Nagu varemaltki, ilmus kohe tema kabinetti sekretär, et järjekordsest tööst aru anda. Aga varemalt ei jõudnud sekretär ettekannet veel lõpetada, kui Schumacher hakkas juba dikteerima lühikest ja selget resolutsiooni. Kuid nüüd palus ta öel-

dut sageli korrata ja viivitas, just nagu püüdes meelde tuletada, kuidas ta varemalt säärastel juhtudel oli toimunud. Vahel ta unustas teha vajaliku korralduse, aga teinekord kõneles paar korda ühte ja sedasama. Kantselei-ametnikud hakkasid isekeskis rääkima, et Schumacher polevat praegu enam see, mis ta oli olnud.

Järgneval aastal ei tulnud ta mõnda aega üldse enam kantseleisse, sest ta tundis end halvasti. Hiljem hakkas ta tavalisel kellaajal jälle teenistusse sõitma, aga kõik panid tähele, et ta käed värisesid ja et ta taipas asju suure vaevaga.

Taubert, kes oli Schumacheri näpunäidete järgi juhtunud raamatukogu, trükikoda ja raamatukauplust, hakkas nüüd ka kõike muud asjaajamist üle võtma. Ta ei omanud Schumacheri leidlikkust ja vilumust, kuid püüdis tegutseda niisama võimukalt.

„Kas Taubert saab ikka tõesti pärast Schumacherit päranduseks akadeemia, mille Schumacher talle oma tütre kaasavaraks andis?” küsis Lomonossov.

Kuidas Razumovski vahepeal mitmesuguste ettekäändete all oma Peterburis viibimist ka pikendada püüdis, pidi ta lõppeks ikkagi Ukrainasse tagasi pöörduma. Ühes temaga sõitis minema ka Teplov. Oli piinlik kõigi akadeemia asjade juhtimist jätta ainuüksi Tauberti hoolde.

1757. aasta veebruaris kirjutas Razumovski alla priikasile:

„Et minu äraolekul härra riiginõunik Schumacheri haiguse tõttu või mõnel muul juhul, mis teda tema nõtruse ja raugaea tõttu tabada võib... korralikus asjakäigus seisakut ei tekiks... käsin härra kolleegiuminõunik ning professor Lomonossovil ja kolleegiumiassessor Taubertil akadeemia kantseleis viibida ja kõik jooksvad asjad Schumacheriga alla kirjutada.”

Schumacheri võim lähenes lõpule. Lomonossov sai õiguse akadeemia asjaajamise juhtimisest osa võtta. Aga tema käed olid tunduval määral seotud: ilma nõdra Schumacheri ja Tauberti nõusolekuta polnud tema otsustel jõudu.

Säärane võit andis liiga vähe võimu selleks, et Teaduste Akadeemia seisukorda parandada.

Petlik võim.

Sel ajal, kui Schumacher oli võimutsedes juhtinud kantseleid, oli Lomonossov, mingi asja pärast sinna tulles tundnud, nagu oleks ta üle mõne võõra kroonusutise läve astunud. Nüüd oli Lomonossovi seisund ilmesti järsku muutunud. Kui ta kantseleisse ilmus, tõttas valvurina ametis olev erusõdur temalt kasukat ära võtma ja kantseleiametnikud tõusid ning kummardasid aupaklikult. Vaenlased kõnelesid kadedusega võimust, mille Lomonossov oli omandanud. Nad kadestasid teda ka muudel põhjustel.

Lomonossov kolis oma isiklikku majja. See oli ruumikas üksikelamu kahhelahjudega ja tubadega, mille seinad olid kaetud ilusasti maalitud lõuendiga. Maja juures oli aed sõstra- ja vaarikapõõsastega, mõnede õunapuude ja lehtlaga, kus Lomonossov suvepäevadel võis lugeda ja kirjutada.

Ust-Ruditsa klaasivabrik oli hakanud värvilisest klaasist lauanõusid tootma. Tõsi küll, esialgu õnnestusid hästi ainult sinised pokaalid, tassid ja karavinid. Aga kui oleks võimaldunud korraldada nende turustamist, siis oleks olnud kaetud need kahjud, mida ikka veel tõi väikeste klaashelmeste valmistamine. Mosaiigiateljee oli sisse seatud ja seal võis valmistada pilte ja portreesid.

„Minu kodused mured vabriku ja kõige muu pärast hakkavad lõppema,” kirjutab Lomonossov Šuvalovile.

Ta lootis, et tuleb aeg, kus ta suudab keskendatult

kirjutada ja Teaduste Akadeemia töö parandamiseks vajalikke abinõusid tarvitusele võtta. Aga mured ei vähened, vaid suurenesid.

Siniste klaasnõude müük, millede tootmise korraldamine oli nõudnud nii palju vaeva, edenes halvasti. Oli vaja kaupmeestega sidemeid luua, vahest isegi avada Peterburis väike kauplus ja müüa selles kõike, mida vabrik tootis. Säärastesse asjadesse süveneda Lomonossov ei võinud ega tahtnud. Vabrik jätkas kahjuga töötamist ja tuli välja rabelda, võttes Teaduste Akadeemiast palka ette. Vahepeal tuli riigikassast vabriku ehitamiseks saadud laen tagastada.

Lomonossov kavatses mälestusmärgina Peeter Suure hauale valmistada suured mosaiikpildid, mis oleksid jäädvustanud tsaari tegusid. Ülistades Peetrit korduvalt oma oodides, tahtis Lomonossov kujutada tema kangelastegusid ka mosaiiktöodes. Nende mosaiiktööde tellimine võis anda raha ka laenu tasumiseks.

1758. aastal andis Lomonossov Peeter Suure mälestusmärgi jaoks mõeldud mosaiikpiltide kohta eelarve Senatisse. Senaatorid kiitsid küll tema projekti heaks, kuid eelarve kinnitamine venis pikale. Rahalised asjad häirisid Lomonossovit kestvalt.

Võim, mille ta oli omandanud akadeemia kantseleis, tõi samuti endaga kaasa muresid ja pakkus vähe rahuldust.

Asudes ühes Schumacheri ja Taubertiga istungeid pidama, väljendus Lomonossov kindlalt ja teravalt. Schumacher kuulas ükskõikselt, nagu oleksid Lomonossovi sõnad kostnud kustki kaugelt. Taubert alguses nagu veidi jahmus. Lomonossov avaldas soovi, et kontrollitaks kõik asjad, mida Taubert varemini üksi oli ajanud.

„Raamatukogu ei pea koosnema mitte kuldkaappidest,

vaid raamatuist. Raamatute poolest aga on meie kogu väga puudulik," seletas Lomonossov.

Ta nõudis Taubertilt andmeid raamatukogu kõigist kuludest ja täielikke aruandeid ehituste kohta, mida ta juhtis.

Tundes ohtu, alustas Taubert võitlust. Ta hakkas pea-aegu igale Lomonossovi uuele ettepanekule vastu vaidlema. Hääletamisel toetas Schumacher alati Taubertit. Lomonossov jäi üksi. Aga ta ei alistunud. Kui Schumacher haiguse pärast tööle ei ilmunud, Taubert aga Lomonossoviga kokku ei leppinud, jäid asjad lahendamata.

„Härra Lomonossov tekitab akadeemia asjaajamise segadust," kaebas Taubert.

Ta kirjutas Teplovile, et kantselei töö jäävat seisma.

Teplov leiutas väljapääsu ja Razumovski kirjutas, nagu alati, valmistehtud ukaasile alla. Lomonossovile tehti ülesandeks valvata akadeemia gümnaasiumi ja üliõpilaste õppetöö ning akadeemia geograafia- ja ajaloo-departemangu järele, Taubert aga pidi juhtima raamatukogu, raamatukauplust ja mehhaanikatöökodasid. Akadeemik Stählin oli kohustatud valvama graveerimistöökodade järele. Tähtsad otsused tuli endiselt ühiselt vastu võtta. Täielikult jõuetuks jäänud Schumacheri asemel hakkas istungeist osa võtma Stählin.

Akadeemik Stählin oli kogu eluaeg pidanud kinni reeglist: tuleb kõigiga hästi läbi saada ja kõigile naeratada, et võida oma asju edukamalt ajada.

Nüüd, kus Lomonossov ja Taubert arvamustes teravalt lahku läksid, nõudsid nad, et Stählin annaks oma otsuse. Stählin naeratas viisakalt mõlemaile ja püüdis vastata ebamääraselt.

„Viisakus ja komplimendid ei maksa midagi asjades, mis puudutavad riigi hüvangut, eriti veel, kui õiglusetus

hakkab ülevõimu enda kätte võtma. Juhul, kui teil aga peale viisakussõnade midagi pole öelda, siis esitage see kirjalikult," ütles Lomonossov Stählinile.

Anda avaldust selle kohta, et ta peale „viisakussõnade" pole suuteline midagi ütleva, Stählin ometi ei tahtnud. Ta eelistas vaikida või ette panna, et vaieldava küsimuse otsustamine lükataks edasi järgmise korrani.

Õppetöö huvitas Taubertit vähe ja sel alal ta ei töötanud Lomonossovile vastu nagu teistel aladel.

Lomonossov külastas gümnaasiumi, kusjuures selgus, et õpetajad jätsid tunde vahele ja klassides valitses mustus. Tema nõudmisel võeti tarvitusele abinõud, et neile korratustele lõpp teha. Ühtlasi juhtis ta tähelepanu õpilaste käitumisele.

„Gümnaasiastide esimeseks kohuseks on, et nad suhtuksid õpinguisse äärmise hoolsusega. Nad ei tohi ühelegi teisele kalduvusele oma hinges niipalju ruumi lubada, et õppimine selle all vähimalgi määral kannataks," ütles Lomonossov.

Ta nõudis kindlalt, et õpilased eksameil ja tundide ajal üksteisele ette ei ütleks.

„Gümnaasiastide vastastikune abistamine on kiiduväärt tegu ja üks võib vabalt teisele seletada seda, millest teine aru ei saa. Aga kui keegi õpetaja küsimuse peale oma tundi peast üles ütleb ja seda hästi ei tea, siis ei tohi tema ligidal istuv kaaslane talle tasa ette sosistada ja sellega teda tema laiskuses abistada. Selline abistaja väärrib mitteteadjaga võrdset karistust," kinnitas Lomonossov.

Ta nõudis, et õpilased ei käituks õpetajatega jämedalt ja oleksid neile õpetamise eest tänulikud. Lomonossov veenas gümnaasiaste, et nad koolis vaikust peaksid:

„Õpinguil teisi mitte segada hüüete, mängimise, kop-

simise, müra või mingi muuga, millega mõtteid ja mälu võib häirida.”

Õpilased pidid kindlasti vältima ebaviisakaid sõnu ja kasimatust.

„Puhtust silmas pidada mitte ainult piasjus, vaid ka söögilaua juures, raamatute ja rõivaste hoidmises. Kes väliselt ropult käitub, see annab sellega tunnistust mitte ainult laiskusest, vaid ka nurjatuist kombeist,” meenutas Lomonossov.

Ta koostas õpilaste jaoks käitumisreeglid, kus ta väljendas neid mõtteid. Reeglid kirjutati suurele lehele ja riputati gümnaasiumis üles.

Eri õpetajad õpetasid gümnaasiastidele mitmesuguseid aineid, alates aritmeetikast ja lõpetades võõrkeeltega. Vanemad saatsid lapsed kaunis meelsasti gümnaasiumi.

Aga üliõpilaste jaoks polnud ikka veel välja töötatud isegi mitte õppekava. Akadeemia ülikoolil polnud fakultete ega andnud ta õigusi. Seepärast oli üliõpilasi endiselt väga vähe.

„Akadeemia juurde tuleb asutada tõeline ülikool. Praegu see on ainult paberil,” seletas Lomonossov.

„Minu arvates jätkub ühest Moskva ülikoolistki. Kuhu panna üliõpilased, kui nad oma õpingud lõpetavad?” küsis Taubert.

„Teistes maades, hoopis väiksemas kui meie oma, on palju ülikoole, kuid seal ei küsita, kuhu haritud inimesi panna. Meil pole senini omamaalastest apteekreid ja ka arste on väga vähe. Niisama vähe on mehhaanikuid ning mehi, kes tunnevad mäeasjandust, samuti on lugu ka advokaatidega. Kui teie ei tea, milleks on tarvis haritud venelasi, siis meie teame seda ilma teieta,” vastas Lomonossov, hoides vaevu tagasi viha.

Lomonossov hakkas kavandama akadeemia ülikooli

põhikirja. Peterburi ülikoolil, nagu Moskva omalgi, pidi olema kolm fakulteeti. Tema lõpetajad pidid omandama õiguse auastme saamiseks. Haritlasi, kes ei kuulunud privilegeeritud aadliklassi, tuli teenistusse astumisel mõisnikega ühevääristada. Ülikool pidi andma teadlase nimetuse neile, kes ilmutasid võimeid teaduslikuks tööks.

Razumovski andis käsu Lomonossovi projekt läbi vaadata kantseleis ja akadeemikute istungeil. Algasid pikad vaidlused. Mõned sakslastest akadeemikud leidsid nagu Taubertki, et säärast ülikooli polevat üldse tarvis.

Kui arutlused lõppesid, keeldusid Taubert ja Stählin projektile alla kirjutamast.

„Presidendi ukaasiga on ülikool Lomonossovi hoolde usaldatud, kirjutagu tema üksi põhikirjale alla,” seletasid nad.

Lomonossov kirjutas alla.

Sel korral toetas Teplov Lomonossovit. Razumovski kinnitas põhikirja. Aga selleks, et ta oleks võinud muutada seaduseks, oli vaja keisrinna ukaasi.

Lomonossov ei kahelnud, et Šuvalov teda selles üri- tuses abistab. Juba ette rõõmustades võidu üle, hakkas Lomonossov valmistuma isegi pidulikuks istungiks.

Kuid selgus, et põhikirja kinnitust saavutada pole sugugi mitte kerge. Moskva ülikool oli õukonnas saanud üldise toetuse osaliseks ainult sellepärast, et Moskvast polnud ühtki kõrgemat õppeasutist ega gümnaasiumi, kuhu mõisnikud oleksid võinud saata oma lapsi. Kuid Peterburis oli juba Aadli Kadetikorpus, mis ei valmistanud mõisnike lapsi ette mitte ainult sõjaväe-, vaid ka tsiviilteenistuseks. Teaduste Akadeemia üliõpilaste hulgas polnud üldse aadlikke, aga aadliklassi mittekuluvate haritlaste ettevalmistamisest hoolisid Jelizaveta Petrovna õukondlased vähe. Šuvalov lubas küll toetust, kuid ei

teinud sel korral midagi. Mõõdusid kuud, aga olukord jäi endiseks.

„Minu vaenlased naeruväärivad igal pool minu hääd üritust. Nad halvavad pahade ennustustega nende tahet, kes lootsid isamaale suurt kasu tuua,” ütles Lomonossov.

Saadud võim osutus puudulikuks, et korraldada õpilaste ettevalmistust uut moodi. Akadeemia teisi asju juhtis endiselt Taubert. Kantselei istungeil takistas Lomonossov sageli Taubertit omavoliliselt toimimast. Kuid Taubertil oli üks eelis: ta veetis terved päevad kantseleis ja tema poole pöörduti korralduste saamiseks. Lomonossov aga ei saanud alati kantseleis viibida, sest ta töötas oma rohkearvuliste kavatsuste teostamise kallal.

Ta kirjutas endiselt oode, väljendades neis oma lemmikmõtteid ja patriootilisi tundeid.

Sündmused, mis toimusid sel ajal Euroopas, kõitsid kogu vene seltskonna tähelepanu. Loonud tugeva armee, hakkas Preisi kuningas Friedrich II oma naabritele Saksi- maale ja Austriale kallale tungima.

„Tähtis on ainult edu. Kes esimesena sõja alustas, on tühine küsimus, mis ei oma tähtsust,” väitis kuningas.

Lomonossov oli juba 1756. aastal tõlkinud Friedrich II vastu sihitud prantsuse luuletusi. Preisi kuninga iseloomustamiseks leidis Lomonossov vihaseid ja julgeid sõnu:

Ma sinus ohjeldamatut giganti näen,
Teed endale kes tahab teha tule väel,
Kes riisub linnasid ja kõrveks muudab riike,
Kes sõtkub püha õigust rahvail, kuningail,
Tõe jõudu hävitab ja toorust külwab vaid.

Varsti selgus, et Venemaa ei jää sõjast Preisiga puutumata.

Kevadel 1757. aastal kirjutas viitsekantsler krahv Vorontsov Ukrainasse sõitnud K. G. Razumovskile: „Prae-

gusel silmapilgul Euroopas leviv leek ja see osa, mida meie selles oma kohustuste kohaselt peame etendama, sunnib meid mõtlema meie enda riigi piiride julgeolekule." Suvel astus Venemaa tõepoolest Preisi vastu välja.

Maad värisevad vaenulised,
On kõikjal verd ja hädahäält.
Kõujumal maksab kätte ise
Nüüd löökidega Vene käelt...

kirjutas Lomonossov varsti pärast sõja algust. Sõda osutus pikaks, aga võidukaks.

Lahinguis Zorndorfi ja Kunersdorfi juures said Preisi väed lüüa. Lomonossov kirjutas triumfeerides:

Nüüd Visla, Varta taga linnad
On ootel priiust Vene jõult,
Ja vapustab Berliini uhket
Kui raevund hiisüdant puhkend
Siin piksejumalate kõu.

Vene väed tungisid Berliini.

Kui selle linna elanikud oleksid lugenud Lomonossovi värsse, siis nad oleksid näinud, kui hiilgavalt täitus tema ennustus:

Te kuningas, te väed ei suuda,
Ei relvad, teie saatust muuta,
Me kätest pillutatud nad.

Vene võitudest kirjutas Lomonossov sel ajal ka poemis „Peeter Suur”, mille kallal ta kaua töötas.

„Peetri sangarlike tegude kirjelduse lõpetamist pean ülimaks kõigist hüvedest minu elus,” kirjutas ta Suvalovile. Juba noorukina oli Lomonossov lugenud Magnitski raamatu „Aritmeetika” eessõnast, kuidas Peeter Suur oli Venemaal koole asutanud. Peetri kuju kerkis eluteel alata tema ette. Lomonossov õppis raamatute järgi, mis

olid ilmunud Peeter Suure prikaaside peale, ja töötas tema asutatud Teaduste Akadeemias.

Peetri võidud olid muutnud Venemaa Euroopa üheks kõige tugevamaks riigiks.

Lomonossov austas Peeter Suurt kui patrioot ja teadlane. Kohe poemi esimestes värssides kujutas Lomonossov selgelt tema tegusid:

Ma laulan ülitargast vene kangelasest,
Kes linnu, väge, laevastikku ehitades
Eas õrnimas ju asus kurjalt sõdima
Ja hirmust läbi tõstis üles oma maa,
Kes lõpu tegi reetjate ja vaenlasväega,
Lõi jõhkraid, lipitsejaid mõistuse ja käega,
Kesk sõjatorme teadused meil äratas
Ja kogu kadetsevat ilma hämmastas.

1760. aasta lõpul ilmus poemi „Peeter Suur” esimene laul ja järgmisel aastal ka teine. Ühtlasi jätkas Lomonossov kirjutamist vene rahva kauge mineviku üle.

Ta lõpetas „Vene ajaloo” esimese köite. Kantselei otsustas käsikirja köita helepunasesse sametisse ja annetada keisrinnale.

Anti prikaas seda raamatut trükkida, aga tema väljandmine edenes aeglaselt ja ta ilmus alles mitme aasta pärast. Siiski polnud ikkagi veel raamatut, mis oleks andnud algteadmisi Vene ajaloo kohta, sest Lomonossovi „Vene ajaloo” esimene köide lõppes 1054. aastaga.

Lomonossov võttis käsile uue töö. Ta hakkas kirjutama raamatut, mida nimetas „Lühikeseks Vene kroonikaks”. Raamat sisaldas andmeid tähtsamate sündmuste kohta Vene riigi algusest kuni Peeter Suure valitsusajani. See töö polnud suur ja sarnanes konspektiga, aga ta sai õpilastele siiski väga vajalikuks kui ainus õpik tol ajal kodumaa ajaloo alal.

Nagu alati, kerkisid Lomonossovi ette uued teemad mitmesugusteks töödeks. Teised akadeemikud tundsid huvi ainult oma teaduse vastu. Nad sammusid kord valitud rada mööda edasi, vaatamata kõrvale.

Aga Lomonossovil oli tunne nagu märke tõusnud inimesel, kellele sealt avaneb lai vaade igasse külge. Tal oli terav silm. Igal pool, kuhu ta aga vaatas, oskas ta näha uut, teistele nähtamatut.

Lomonossov ei jõudnud uurida kõike seda, mida ta pidas huvitavaks ja tähtsaks. Aga ta tahtis juhtida vähemalt teiste tähelepanu uurimustele, milliseid ta ise polnud suuteline lõpule viima.

Töötades Vene ajaloo alal, mõtles Lomonossov samal ajal küsimustele hoopis teistelt teadusaladelt. Teda huvitas raskustungi uurimine ja ta tegi sel eesmärgil vaatlusi mitmesuguste pendlite võnkumise kohta. Ühtlasi mõtles ta palju selle üle, kuidas täppisteaduste abil kergendada meresõitu.

Oma nooruses oli Lomonossov sageli isa laevaga „Kajakas” sõitnud Jäämerel. Ta oli püüdnud kalu Valge, Barentsi ja Kara mere kallastel. Sellest ajast oli möödunud ligi kolmkümmend aastat. Aga Lomonossov mäletas seda aega ja mõtles selle üle, kuidas täppisteadused võiksid meresõitu hõlbustada.

Ta töötas pikksilma leiutamise kallal, mis oleks võimaldanud näha mere põhja. Samal ajal mõtles ta selle üle, kuidas merel täpsemalt määrata pikkust ja laiust, kõrvaldades eriliste seadeldiste abil võnkumise mõju meremeeste poolt kasutatavate aparaatide täpsusele.

Ta püüdis leiutada iseregistreerivat kompassi, mis märkiks erilisele lindile laeva kõrvalekalded ettemärgitud kursist. Mõned tema mõtted olid teostamatud, aga teised

oleksid võinud edasise töö tulemusena tõepoolest viia väga kasulike instrumentide loomisele.

Lomonossov mõistis, et kavatsetud leiutised pole veel kaugeltki lõplikud ja on tarvis palju teha, et neid saaks praktiliselt kasutada. Aga ta otsustas oma mõtteid avaldada.

1759. aasta mais pidas Lomonossov akadeemia avalikul istungil kõne „Mereteede suuremast täpsusest”.

„Selles asjas otsustasin ma järgida maagikaevureid, kes vahel ilma igasuguse tõenäosuseta hea õnne peale loodavad, ja mitte alati asjata,” ütles Lomonossov oma kõnes.

Ta ei kõnelnud mitte ainult oma kavatsetud leiutistest, vaid ka sellest, kui tähtis on luua meresõidu uurimiseks rahvusvaheline akadeemia. See akadeemia oleks võinud teha kokkuvõtte sellest, mida on tehtud mitmesuguste maade teadlaste poolt, andes välja omamoodi mereentsüklopeedia ja ära märkida rea uusi ülesandeid, mille lahendamiseks teadlastel tuleks tööle asuda.

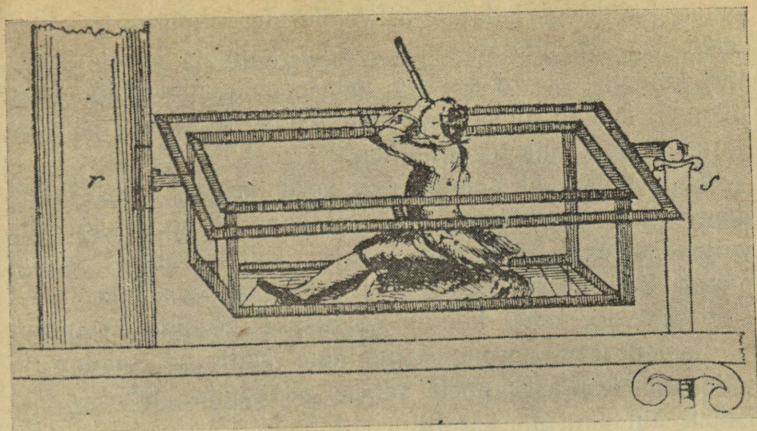
Erilise tähtsuse andis Lomonossov iseregistreerivate aparaatidega meteoroloogiliste observatooriumide asutamisele mitmesugustes punktides. Nende märkmete põhjal oleks võidud teha meremeestele nii vajalikke täpseid ilmanennustusi.

Säärane laialdane töökava nõudis palju raha ja jõudu. Lomonossov lootis, et saabub aeg, kus leidub mõlemaid.

„Kui seda tööd, neid kulusid ja loendamatu rahvahulki, keda sõjad on hävitanud, oleks tarvitatud rahuliku ja teaduslikult väljaarendatud meresõidu edendamiseks, siis ei oleks mitte ainult uued maad, vaid arvatavasti ka merepõhja saladused uuritud,” seletas Lomonossov.

Lomonossovil ei õnnestunud lõpule viia leiutisi, milledest ta kõneles.

Tema idee tähtsust iseregistreerivate aparaatidega

Lomonossovi poolt leiutatud seadeldis vaatluste tegemiseks merel. Joonistus kõnest „Meretee suuremast täpsusest”. Sankt Peterburg, 1759.

meteoroloogiliste observatooriumide võrgu loomisest mõisteti täielikult alles palju aastaid hiljem.

Aasta pärast kõnet „Meretee suuremast täpsusest” esines Lomonossov Teaduste Akadeemia järjekordsel avalikul koosolekul teadusliku ettekandega. Sel korral avaldas ta mõtteid selle kohta, kuidas toimub keha osakeste „seostumine”, mis põhjustab tema suuremat või vähemat tihedust. Lomonossov nimetas seda ettekannet „Arutus kehade kõvadusest ja vedelusest”.

Selles ettekandes formuleeris ta mõõdamannes selgesti mõtte aine ja energia säilivuse seaduse olemusest, mida tol ajal veel keegi polnud nii kindlasti avaldanud.

„Kõik looduses toimuvad muutused on seda laadi, et niipalju kui midagi ühelt kehalt ära võetakse, niisama palju lisandub teisele. Niisiis, kui kuskil materiat mõnevõrra kahaneb, siis tuleb seda teisel kohal juurde; niipalju

tunde kui keegi kulutab ärkvelolekule, niipalju ta võtab unelt ära. See üldine looduseadus käib ka liikumisreeglite kohta, sest keha, mis paneb oma jõul teise keha liikuma, kaotab niisama palju jõudu, kuipalju ta seda annab teisele, mis temalt liikumist saab.”

Seda mõtet oli Lomonossov kord kirjast Eulerile avaldanud juba kakskümmend aastat enne seda, kui ta seda väljendas oma ettekandes. Alles kolmkümmend aastat pärast Lomonossovi ettekannet avaldas sedasama mõtet aine säilivuse kohta kuulus prantsuse keemik Lavoisier.

Lomonossovi formuleeritud aine säilivuse seadus jäi tolle aja teadlaste poolt tähele panemata. Seda mõtet hakati hindama märksa hiljem ja see lõi teaduses läbi Lavoisier' avastusena. Viimane ei osanud arvatagi, et selle oli juba ammu enne teda avastanud vene õpetlane.

Teaduste Akadeemia avalikud istungid, millel Lomonossov pidas oma ettekanded „Merete suuremast täpsusest” ja „Arutlus kehade kõvadusest ja vedelusest”, möödusid niisama pidulikult nagu alati. Esimeses reas istusid samuti nagu varemaltki aukandjad, kes tahtsid esineda teaduse kaitsjatena: viitsekantsler krahv Vorontsov ja I. I. Šuvalov, senaatorid, admiralid ja kindralid. Nagu tavaliselt, trükkis Teaduste Akadeemia kõned heal paberil ära ja need annetati suursugustele külalistele.

Taubert, kes juhtis akadeemia trükikoda ja raamatute kirjastamist, ei julgenud segada Lomonossovi kõnede ja teoste väljaandmist. Kuid akadeemia asjade juhtimises jätkas Taubert takistuste tegemist kõigile Lomonossovi algatustele.

Templov ja Razumovski hindasid Taubertit endiselt kui kohusetruud ja korralikku ametnikku. Ta sai sellesama kolleegiuminõuniku auastme, mida omas Lomonossov, ja tunduva palgalisa.

„Lomonossovil ei õnnestu akadeemias ettenähtud korda muuta. Samuti jäävad tagajärjeta, nagu ma ennustasin, tema kavatsused asutada akadeemia juurde uute õigustega varustatud ülikool,” seletas Taubert.

Ja tõepoolest, oli juba üle aasta möödunud sellest, kui Razumovski nõustus ülikooli põhikirjale alla kirjutama, aga ikka polnud veel kõrgemat ukaasi selle kinnitamise kohta.

„Asi on väga lihtne ja on vaja ainult teie sõna,” veenis Lomonossov Šuvalovit.

Lomonossov palus mitu korda viitsekantsler Vorontsovi kaasabi. Suursugused soosijad ei ütelnud Lomonossoville ära, aga samuti nad ei kavatsenud ka otsida sobivat minutit, et Jelizaveta Petrovnaga tüütu asja pärast kõnelda.

1761. aasta suve veetis keisrinna Peterhofis. Nagu tavaliselt, sõitis Šuvalov kaasa ja sai eluruumid Peterhofi lossis.

Lomonossov otsustas ise Peterhofi sõita. Ta võttis kaasa ilusasti pärgamendile ümberkirjutatud, kallisse karki pakitud ülikooli põhikirja. Keisrinna Jelizaveta Petrovnal jäi ainult üle oma nimi alla kirjutada, et põhikiri muutuks seaduseks.

Šuvalov võttis Lomonossovi vastu külma viisakusega nagu külalise, kes pole tulnud kohasel ajal. Avades karki, et võtta põhikiri, ütles Lomonossov:

„Teie kõrgus on korduvalt mind minu töodes teaduse alal suvatsenud hinnata. Nüüd seisneb mu ainuke soov selles, et viia akadeemia ülikool säärsesse seisundisse, et see võiks ette valmistada hulga õpetlasi minu asendajaiks.”

Šuvalov peatas teda käeliigutusega ja vastas:

„Praegu sünnitab mulle teie soovi täitmine rohkem

raskusi kui kunagi varem. Tema majesteet on haiglane ja tunneb suurt nõrkust. On korduvalt juhtunud, et ta ilma nähtava põhjusega on langenud minestusse. Ja kui ta neist haiglastest hoogudest paraneb, keelab ta kõige valjemalt ennast ametiasjadega tülitada.”

Šuvalov oli nähtavasti mures. Lomonossov jättis kiiresti jumalaga ja lahkus lossist.

Peterhofi park oma põetud puude ja laiade kollase liivaga ülepuistatud alleedega oli tühi. Aga purskkaevud, millede poolest Peterhof oli kuulus, töötasid. Vesi purskus kõrgele üles ja paiskus päikese käes murduvate pritsmetena laiali.

Lomonossov istus ühele pinkidest, mis seisis mõlemal pool alleed, ja süvenes mõtteisse. Üritus, millele ta omistas sellist tähtsust, jäi lõpetamata.

Istungid Tauberti ja Stähliniga kulutasid aega ning valmistasid ebameeldivusi, aga uusi ettepanekuid õnnestus läbi viia väga harva.

Kuskil ligiduses hakkas rohutirts siristama. Lomonossov vaatas päikesest heledasti valgustatud murule. Hall rohutirts istus rohul ja otsekui nautides päikesevalgust siristas valjult, liigutades usinalt pikka jalga nagu viuldaja poognat.

Lomonossovile meenus äkki luuletus kreeka poeedilt Anakreonilt, kelle teoseid ta nooruses oli armastanud lugeda, ja ta hakkas koostama värssse:

Kuis oled õnnelik, mu kallis sirtsuke,
On inimlikust laiem sinu õnnetee.
Sa veedad oma päevad pehmes rohusängis
Ja aeva naudiskeled mesist kastet, mängid.
Ja kuigi mõni loomaks põlatuks sind peab,
Tõepoolest kuningas sa oled meie seas.

Peterhofi loss.

Pöördunud koju, viimistles Lomonossov luuletuse viimaseid ridu:

Sa siristad ja hüppad, muretu ning vaba,
Mis näed, on sinu, sulle koduks iga nõlv,
Ei palu kelleltki, ei tunne ka, mis võlg.

Nii jäigi ukaas akadeemia ülikooli kohta alla kirjutamata. Lomonossovi võim akadeemia kantseleis osutus väga suurel määral petlikuks. Ta suutis takistada mõningaid akadeemia teaduslikule tööle kahjulikke korraldusi, aga Teaduste Akadeemia juurde tõelist ülikooli asutada tal ei õnnestunud.

Vastased kirjanduse alal.

Lomonossovi vana vastane kirjanduse alal Vassili Kirillovitš Tredjakovski seiras kartusega Lomonossovi tõusu. Teade sellest, et Lomonossov oli saanud õiguse osa võtta kantselei istungeist, ärritas Tredjakovskit.

„Lomonossov on minu ammune vaenlane. Tema poolt praegu saavutatud võimust ei tohi ma midagi head loota,” ütles Tredjakovski.

Vassili Kirillovitš kannatas ikka ebaõnnestumiste all. Endiselt ei avaldatud tema artikleid ja luuletusi „Igakuustes Kirjatöodes”. Selle ajakirja esimese vihiku eesõnas kirjutas Müller, et ta ei kavatse ajakirja paigutada töid, mis kedagi riivavad. Kuid sellest hoolimata avanes Sumarokovil võimalus Tredjakovskile kallale tungida, nimetamata tema nime.

„Olgugi mõte korralik ja riimid rikkalikud, aga kui värsiehitus on saamatu ja sunnitud, siis ei saa kirjanikule midagi muud osaks peale pilke,” kirjutas Sumarokov.

Nende sõnade kinnituseks avaldas ta värsid „Meelega halvasti ülesehitatud sonett”.

„Igakuuste Kirjatööde” tellijad muigasid, lugedes sellist armuavaldust:

Su teener alandlik ma väga, üliväga,
Kas oled rietatud uhkelt, kehva käega,
Sa armu minusse, oh, kas või natuke!

Kõigile meenusid lüürilised värsid, mis Tredjakovski nooruses oli kirjutanud. Keegi ei kahelnud selles, millist luuletajat Sumarokov mõtles.

Tredjakovski haavus.

„Professor Müller poetas oma heaksarvamise järgi Sumarokovi viletsad värsikesed „Igakuustesse Kirjatöösse”. Kuid oleks tulnud nad enne konverentsil läbi vaadata, sest ajakirja annab välja Teaduste Akadeemia, aga mitte üksi Müller. Minu tööd visatakse usside ja koide närida, aga Sumarokovi omad avaldatakse, ehkki ta ei kuulu akadeemilisse kogusse,” seletas Tredjakovski akadeemilise konverentsi istungil.

Tema protestile ei pööratud tähelepanu.

Tredjakovski tehtud Taaveti lauluraamatu värsitõlget ei avaldatud.

Tredjakovski hakkas kaotama lootust, et ta kunagi saab oma käsikirju avaldada. Ta muutus veelgi vaiksemaks ja tundis inimestega kohtumise üle vastumeelsust.

„Olen juba aastais mees, tahaksin rahus veeta oma ülejäänud päevi, tuues teatavat kasu ühiskonnale ja oma kutsele,” seletas ta.

Juba „Vestluses ortograafiast” oli Tredjakovski kirjutatud:

„Ma käin nüüd harva kellegi juures. Jalutan vahel üksi, lõbustan end mõtetega.”

Nüüd ei tulnud ta päevade kaupa üldse kodunt välja. Lõpetanud Rollin'i „Vanaaja ajaloo” tõlke, hakkas Tredjakovski tõlkima Rollin'i teist mitmekõitelist teost „Rooma ajalugu”. Aeg-ajalt haaras Tredjakovskit aga selline nukrus, et ta tundide viisi istus tööta, meenutades läbielatud ülekohut.

Tahtes vahel leida lohutust, avas ta vihiku satiiridega, mida oli luuletanud vürst Antiohh Kantemir, kellega ta kord oli olnud kirjavahetuses. Vassili Kirillovitš luges järgmisi ridu:

Kui kuuled sõnu selliseid ja näed näiteid,
On targem hüljatuna jätta vastuväited.
Näib ehkki raske, pole sellel ohtu, heitu,
Kes üksi oma nurka vaikselt pugend peitu.

Sulgenud siis vihikukese, mõtles ta:

„Ka Kantemiri luuletused on siiamaani meie kodumaal avaldamata, ehkki nad on pälvinud paljude asjatundlike lugejate heakskiitu ja on Prantsusmaal kaks korda prantsuse keeles ilmunud. Kuid vürst Antiohhil, kes oma noorusele vaatamata oli kuus aastat Vene riigi saadik enne Inglismaal ja hiljem kuni surmani Prantsusmaal, oli kergem ülistada kuulsusetust ja vaest elu kui minul vanaduse lävel julmadest hoopidest solvatul.”

Vassili Kirillovitš jätkas ikkagi omaette töötamist. Tema laualaekad täitusid käsikirjadest.

„Olen väsinud süüdistuste tagasitõrjumisest. Tõepoolest, enam ei taha,” ütles ta vahel.

Raamatukesse „Aristokraatlike ja suursuguste isikute tõeline poliitika”, mille Tredjakovski oli paljude aastate eest tõlkinud, mahutas ta värssides kirjutatud „Mõistlikkuse reeglid”:

Too rahu, kus on kuriteol ja tüülil asu,
Ei teisiti, heateoga üksnes kätte tasu.

Neid reegleid oli aga kergem kirjutada kui täita.

Varsti tekkis Tredjakovski ja Lomonossovi vahel uus kokkupõrge.

Töötades poemi kallal „Peeter Suur”, luges Lomonossov sümpaatiatundega selle tsaari ukaase, mis olid suunatud vana aja kaitsjate vastu. Lammutades vana eluolu, lõikas Peeter bojaaridel maha habemed, milledega nad nii uhkustasid. Vanausulised keeldusid habemeid maha lõikamast, aga õigeusklikud vaimulikud, võideldes

vanausulistega, ei soovinud ise ka habemeist lahkuda. Nagu paljud XVIII sajandi õpetlased, suhtus Lomonossov, eitamata jumala olemasolu, vaenulikult preestritesse, kes ei tunnustanud paljusid teaduse saavutusi. Ülikooli põhi- kirja projekti ta paigutas isegi punkti: „Vaimulikel mitte takistada inimestele füüsikalist tõtt osutavaid kasulikke ning harivaid õpetusi, ning eriti jutlustes teadust mitte maha teha.”

Peeter oli maksustanud habemikke ja sundinud neid kandma pilkava pealkirjaga medalit. Ja Lomonossov kirju- tas luuletusi, milledes naeruvääristas habemekandjaid, alates vanausulistest kuni preestriteni.

1757. aastal hakkas Peterburis käest kätte käima käsi- kiri „Hümn habemele”. Habet nimetati selles luuletuses „väärarvamuste katteks”, sest ta ehtivat inimesi, kes hülgasid paljusid teaduse saavutusi.

Habet ülistati tõgavalt; kinnitati, et raukade nõuandeid austatakse seepärast, et nad kannavad habet:

Laulan kiidulaulu siin
Kärvule, mis kõigil hinnas,
Laotuvad laialt rinnal,
Et kord auväärt kõrges eas
Meie nõust kõik lugu peaks.

Luuletuses oli palju habemekandjaile solvavaid nalju. Ja ühes salmis naeruvääristati avalikult vaimulikke, kes keelasid lugeda teaduslikke raamatuid, milledes kõneldi sellest, et elu ei ole võimalik mitte ainult Maakeral, vaid ka teistel planeetidel:

Kui on tõsi, et planeetid
On maailmad kui siin seegi,
Muidugi siis targad seal,
Papid aga kõigepealt
Tõendavad habemega:

Meid siin pole peadega.
Ütleb kes: me tõesti siin —
Ootab tuleriidapiin.

Luuletused olid lõbusad ja neid kirjutati paljude poolt meelsasti ümber. Selle hümni ära kirjad jõudsid isegi peapiiskoppideni, kes kuulusid õigeusu kirikut juhtivasse Sinodisse. Sinodi liikmed avaldasid pahameelt. Autori nime polnud käsikirjades märgitud, aga kuuldused kinnitasid, et hümni on kirjutanud Lomonossov. Ta kutsuti Sinodisse.

„Nagu stiilist tunda, on see paskvill pärit mitte mõnelt lihtsalt, vaid kelleltki haritud inimeselt ja kas lõppeks mitte teilt endalt? Säärane luuletaja, kui ta mitte mõistust pähe ei võta ja ei kahetse, peaks jumala nuhtlust kandma ja kirikuvande alla pandama,“ ütlesid peapiiskopid Lomonossovile.

Kõik ootasid, et Lomonossov ei tunnista end hümni kirjutajaks, aga selgus teisiti.

„Seda kuuldes hakkas mainitud Lomonossov alguses toda paskvilli põikpäiselt kaitsma. Siis ta paljastas end üle igasuguste ootuste selle paskvilli autorina, sest ta ütles Sinodi liikmeile kõigi vaimulike kohta nende habemete pärast näkku sääraseid jämedusi ja tegi selliseid etteheiteid, milliseid healt ristiinimeselt poleks osanud oodata,“ kirjutasid Sinodi liikmed hiljem.

Peapiiskopid esitasid keisrinnale Lomonossovi peale kaebuse. Nad meenutasid Jelizaveta Petrovnale, et tema isa käskinud „seaduse ja usu teotajaile karmi surmanuhtluse määrata“ ja „paskvillikirjad“ timukal võlla all ära põletada lasta.

Hoolimata sellest, et Jelizaveta Petrovna armastas lõbustusi, oli ta usklik. Ta isegi paastus kolmapäeviti ja laupäeviti, mitte süües liha- ja piimatoitu. Tõsi küll, neil

päevil pakuti lossis öö esimesel tunnil rikkalikku liha-
toitudega õhtusööki, sest pärast keskööd algas ju uus
ööpäev.

Keisrinna armastas rõhutada, et ta valjult paastub. Ja
juba 1749. aastal oli Lomonossov „Ülistuskõnet” koosta-
des sunnitud muiet alla surudes kinnitama:

„Käskijanna, keda maa, meri ja õhk tema lõbuks teeni-
vad, kurnab kindlast usust karastatuna sageli oma keha
valju paastumise ja kuiva toidu söömisega.”

Sinod võis arvestada, et tema kaebusel on edu. Kuid
need ootused ei täitunud.

Vene võimukandjad olid koos prantsuse keelega oman-
danud palju prantsuse eesrindlike kirjanike vaateid.
Šuvalov oli kirjavahetuses Voltaire'iga, kes naeruvääris-
tas vaimulikke palju suuremal määral kui seda tegi Lomo-
nossov. Vist veenis Šuvalov keisrinnat, et Lomonossovi
värsid on vaid lõbus nali. Kaebus jäi tagajärjeta.

Habemekaitsjad ei rahuldunud. 1757. aasta juulis sai
Lomonossov kirja. Keegi, kes oli alla kirjutanud nime
„Hristofor Zubnitski”, teatas Lomonossovile, nagu oleks
ka tema sünnikohta Holmogorösse saadetud luuletus
„Hümn habemele”.

Hristofor Zubnitski kirjutas, et korra tulnud selts-
konda, kus neist värssidest kõneldud, üks Holmogorõ
elanik ja, olles lugenud käsikirja, hüüdnud:

„Ma tunnen ta ära nagu vanaajal astumise järgi tunti
ära Heraklese kanda. Niisuguselt jumalakartmatult oga-
ralt inimeselt ja joodikult ei tohigi midagi paremat
oodata.”

Meenutades, et hümn autori olevat juba ammu oma
vestlustes kirikuõpetuse üle naernud, ütelnud see inimene:

„Ärge mõtelge, härrased, et ta oma hümniga ainult
habet kavatses teotada. Ei, tema kavatsus oli kujutada

Jelizaveta Petrovna jalutuskäigul Tsarskoje Seloos. E. E. Lanceray pildi järgi.

koomilisena ka kogu meie pühakirja. Mida mõtleb ta näiteks „väärarvamuste katte” all? Kas mitte õpetust, mida pakutakse meile pühakirjas ja meie kiriku dogmades? Pole maailmas olnud sellist inimest, keda ta hindaks vähegi võrdseks endaga. Tema ees pole suured ei Descartes, Newton ega Leibniz kõigi oma uute ja maailmas nii ülistatud uurimustega: ta peab alati kõige paremaiks ja tähtsamaiks omaenda poolt maailma saadetud leiutisi, milledega ta ei too kodumaale mingit kasu, vaid pigemini majanduslikku kahju, tarvitades nendeks suuri kroonusummasid. Ta peab ennast kõigil teadusaladel ja paljudes keeltes täiuslikuks, ehkki omab mõnedest väga keskpärast ja teistest ei mingit kujutlust.”

Zubnitski teatas, et see Holmogorõ elanik maksnud „ogarale poeedile” kätte, „tehes ümber” tema hümni ja lugedes oma teose samas seltskonnas ette.

Kirjale oli juurde lisatud paroodia luuletusest „Hümn habemele”, milles naeruvääristati Lomonossovit. Varsti sai Lomonossov teada, et selle paroodia ära kirjad käivad käest kätte ja et neid levitatakse tema vaenlaste poolt. Lomonossov sai juba kirja esimestest ridadest aru, et see pole saadetud mitte Holmogorõst, vaid et Zubnitski nime taga peitub keegi kirjandusega hästi tuttav isik. Lomonossov jõudis otsusele, et kirja ja paroodia on koostanud Tredjakovski.

Oleks jätkunud Zubnitski soravalt kirjutatud sarkastilise kirja tähelepanelikust võrdlemisest pikkade lausetega, millistega kirjutas Tredjakovski, et lüüa kahtlema selle oletuse õigsuses. Aga Lomonossov kallaskogu oma viha Tredjakovski peale luuletuses, millele pani pealkirjaks „Zubnitskile”. Tredjakovski kinnitas, et tal pole midagi ühist „Zubnitskiga”, aga Lomonossovi kirjutatud luuletus levis ära kirjadena sellest hoolimata väga laialt.

Tredjakovski vajas lõplikult norgu. 1757. aasta augustis lõpetas ta üldse Teaduste Akadeemias käimise ja ei ilmunud isegi enam konverentsidele.

Nüüd ei väljunud Tredjakovski hulk nädalaid järjest kodunt. Istudes üksi oma laua taga, mõtles ta selle peale, kuidas iga tema algatus lõppes paratamatult äpardusega.

Möödus aasta.

Teaduste Akadeemia konverents otsustas Tredjakovskilt nõuda seletust, miks ta ei ilmu Teaduste Akadeemiasse. Razumovski kirjutas alla Tredjakovskile saadetavale järelepärimisele, teatades ühtlasi, et palga väljamaksmine on rahuldava seletuse saamiseni katkestatud.

Tredjakovski vastas, et põeb hüpohondriat. Nii nimetati hingelist haigestumist, mille puhul kurb meeleolu muutis haige sageli töövõimetuks.

Ta mainis, et jätkab siiski töötamist, kui tunneb end paremini: tõlgib endiselt Rollin'i, on koostanud arutluse „Slaavi keele esikohast, võrreldes teutooni keelega” ja on kirjutanud veel kaks tööd.

„Ma pole harjunud jõudeolekuga ja jään töökuses vaevalt kellestki akadeemikust maha: kakskümmend aastat laitmatut ja hoolsat teenistust olgu selle tõe tunnistajaks,” kirjutas Tredjakovski.

Viidates vaesusele, palus ta uuesti alustada palga väljamaksmist:

„Mind on ülekohtuselt hukka mõistetud, kui ma palga kinnipidamise läbi olen määratud nälja ja külma kätte surema nagu süüdlane oma teenistuskoha ees.”

Kantseleis vaadati Tredjakovski vastus läbi ja lükati tema palve tagasi. Razumovski kirjutas vastavale ukaasile alla.

„Nüüd ma olen langenud raskesse haigusse, vaesusse,

muresse ja tunnen lakkamatut mõtete tuhmumist," kaebas Tredjakovski.

Terava depressiooni silmapilgul kirjutas ta Teaduste Akadeemiale ametist vabastamise palve:

„Olen muutunud täiesti võimetuks teenistuse jätkamiseks Teaduste Akadeemias, kus ei nõuta mitte ainult tumestamatut, vaid ka heakskiidetud ja alati heakskiidetava mõistuse selgust.”

Tredjakovski vabastati vastavalt tema palvele. Pensioni akadeemikud tol ajal ei saanud. Tredjakovskit ootas vanadus puuduses.

Ta töötas hoolega, niikaua kui tal jätkus jõudu. Ta ei kartnud värsiehituse ja grammatika küsimuste üle iseisvalt järele mõelda, aga ta ei osanud eristada tähtsat pisisasjadest. Ta võis kaitsta uut õiget mõtet ja ebaõnnestunud rumalat väljamõeldist ühesuguselt tüütava kangekaelsusega. Tredjakovski ei osanud näha naeruväärset ja muutus seepärast sageli ise naeruväärseks. Isegi õigeid ja väärtuslikke arvamusi väljendas ta sageli niivõrd kohmakalt, et tema üle hakati naerma. Raskel silmapilgul ei toetanud Tredjakovskit keegi.

Lomonossovi kõige visam vastane kirjanduse alal oli lõplikult lahingu kaotanud.

Aga Lomonossovil jäi alles teine vastane, kes oskas anda hoopis valusamaid lööke — Aleksandr Petrovitš Sumarokov. Hoolimata sellest, et Sumarokov oli krahv A. G. Razumovski peadjunkt ja omas juurdepääsu keisrikotta, ei teinud ta siiski hiilgavat karjääri. Neljakümne-daiks eluaastaiks sai Sumarokov brigadiiri-auastme, mida loeti kõrgemaks polkovniku-, aga madalamaks kindrali-auastmest.

„Brigadiir ei komanda sõjas mitte ainult üht polku. Aga juba niigi on suur au brigadiiriks saada, kui õu-

konnas on selle auastme saanud ka kammerteener, kes valitseb tema majasteedi garderoobi. Selles garderoobis on niipalju rõivaid, et võiks rõivastada kogu sõjaväe," mõtles Sumarokov.

Õukonnas tõusid kõige edukamalt esile need inimesed, kelles oskus kõrgeile võimukandjale meeldida oli ühendatud jultunud tarmukusega. Aga Sumarokov ei osanud kõrgelseivate isikute ees pugeda ega nendega ka heas vahekorras olla. Ta oli äge vihastuma, kuid mitte visa kasu otsimisel. Oma luuletustes kõneles ta vahel põlgu-sega neist hüvedest, mida võimukandjad üle kõige hinda-sid:

Sel kohal puhkab auväärt aadlik põline,
Ta oli rikas, jõudnud kõrgele.
See siin on öeldud meelitusega ja siiralt.
Kas sellest tema piiritumaks auks ei piisa?

Erilise sihikindlusega ründas Sumarokov altkäemaksu-võtmist ja asjaajamise venitamist riiklikes asutistes. Ametnikke nimetas ta alamdjakkideks ja tarvitas seda nimetust sõimusõnana.

Väikesed ja keskmised aadlikud, kellel tuli palju kan-natada kantseleide asjaajamise pikalevenimise ja ametnike altkäemaksuvõtmise all, lugesid Sumarokovi värssides hea-meelega kallale tunge alamdjakkidele. Aga kõrgaadel lei-dis, et ta on liiga jultunud.

„Ogar satiirik ja haukuja," tähendasid Sumarokovi värssidest riivatud inimesed.

Ehkki Sumarokovi noorus oli juba möödunud, oli ta niisama ülemeelik ja äge nagu nooruses ja endiselt kirg-lik kirjanduse ja teatri harrastaja. Kõigis tema kuetas-kutes leidis paberilehti värssidega, mida ta alatasa tutta-vaile ette luges. Samuti nagu varemaltki, kaotas ta vähi-magi vasturääkimise juures enesevalitsemise ja vastas sel-

lele niisuguse sõnaderahega, et jutukaaslane pidi tahtmatult vaikima, sest tal polnud võimalust vastu vaielda.

Etendustest, mida Jelizaveta Petrovna palees korraldati, arenes aegamööda vene teatrikunst. Keisrinna ukaasi põhjal asutati 1756. aastal Peterburis vene esimene alaline teater, kus ei mänginud mitte enam asjaarmastajad kadetid, vaid tõeline trupp. Teatri direktoriks määrati Sumarokov. Ja parimaiks näitlejaiks said vennad Volkovid ja Dmitrijevski, kes kutsuti Jaroslavlist, kus nad olid organiseerinud asjaarmastajate teatri, Jelizaveta prikaasiga Peterburisse.

Sumarokov asus kogu temale omase tulisusega tööle uue ürituse kallal.

Teatri ülalpidamiseks määrati kõigest 5000 rubla aastas. Piletimüügist saadav sissetulek oli väike.

Kõrgema seltskonna moenarrid moodsaid kuubedes ja siidsukkades, jalutuskepp käes ja kübar kaenla all, külastasid meelsasti Peterburis mängiva prantsuse komöödiavõi balletitrupi etendusi. Nad aplodeerisid usinalt kahe elegantse tahvlikesega, mida kandsid endiga kaasas, et mitte väsitada peopesi, ja avaldasid vahel oma heakskiitu, visates lavale rahakotikesi. Vene etendustele tulid kõrgemast seltskonnast pealtvaatajad hoopis harvemini. Teised, laiemad rahvakihid harjusid vaid aegamööda teatrit külastama.

Sumarokov pidi alatasa vaeva nägema, et saada raha näitlejaile palga maksmiseks, kostüümide ja küünalde muretsemiseks. Ta kaebas sageli oma kirjades:

„Keegi ei või nõuda, et vene teater saaks endale kindla põhja alla, kui ei kao säärased raskused. Nad ei röövi minult mitte ainult mu poetilist meelt, vaid ka kogu mu tervise ja mõistuse.”

„Parem teater hoopis kaotada ja mind määrata kuhugi

A. P. Sumarokov.

vojevoodkonda või mingisse kolleegiumi: võin kergesti õppida inimesi riisuma, ning selle teadusala professoreid on küllalt, kuna ühtki pole veel üles poodud," kõneles ta enesevalitsemist kaotades.

Ehkki teatri juhtimine nõudis palju aega, saatis Sumarokov sageli oma luuletusi avaldamiseks „Igakuustes Kirjatöodes”.

„Brigadiir Sumarokov on endale seaduseks teinud, et mitte ükski „Igakuuste Kirjatööde” vihik ei ilmuks ilma tema värssideta,” kõnelesid lugejad.

Kui mõni luuletus külmalt vastu võeti, ägestus Sumarokov ja sattus Mülleri ning tsensoritega tülli. Lõppeks otsustas ta hakata välja andma omaenda igakuust ajakirja „Usin Mesilane”. 1759. aasta jaanuaris ilmus selle esimene number.

Sumarokov pidas oma ajakirjas võitlust Lomonossovi vastu. Neid ei lahutanud mitte ainult isiklik vaen. Nad suhtusid erisuguselt poeesia ülesandesse.

Lomonossov kirjutas peamiselt oode ja väljendas neis oma mõtteid, mida ta pidas tähtsaks. Need värsid pidid kõlama pidulikult.

„Kangelaspoeeme, oode, proosakõnesid tuleb kirjutada ülevas stiilis. Sellega tõusevad nad tavalisest argipäevast lihtsusest kõrgele suursuguse toreduseni,” väitis Lomonossov.

Ta leidis, et niisuguseis „ülevas stiilis” kirjutatud teostes on soovitav tarvitada vanaaegseid pidulikke kirikulaavi sõnu, näiteks öelda: *отверзаю*, aga mitte *открываю*, *взываю*, aga mitte *зову*, *насажденный*, aga mitte *посаженный*.

Ka Sumarokov kirjutas vahel oode. Need olid kahvatumad ja nõrgemad Lomonossovi omadest. Aga hoopis sagedamini kirjutas Sumarokov lüürilisi luuletusi ja laule, mis väljendasid tavalisi inimlikke tundeid, kurbust ja rõõmu. Juba kümme aastat enne „Usina Mesilase” ilmumist kirjutas Sumarokov:

Stiil laulul olgu meeldiv, lihtne, selgus sõnus,
Ei tarvis ilukõnet; ta on ise mõnus.

Vene kirjanduse lugejad hindasid väga kõrgelt Lomonossovi oodide tähtselt kõlavaid stroofe, aga tema oode

polnud võimalik laulda rõõmu- ja muresilmapilkudel. Sumarokovi laule hakati aga laulma isegi varem, kui ta neid sai trükis avaldada. Paljudes kõrgema seltskonna kodudes laulsid neid klavikordi saatel liigutavat armastuslaulu:

Asjata ma varjan hinge julma kurbust,
Asjatu mu näilik rahu sääst.
Olla minutikski rahulik, see nurjuks,
Ma ei või, ka püüdes kõigest väest.

Ja kui algas sõda Preisiga, meenus vististi rohkem kui ühele noorele sõjaretkele asuvale ohvitserile teine Sumarokovi laul:

Jää jumalaga, arm, mu valgus, hüvasti!
Käsk juba homme võitlusväljale mind viib.
On teadmata, kas enam kunagi sind näen,
Võib-olla viimne kord — veel hoidku mind su käed...
Kui peaksin langema, siis langem, hoides püssi veel,
Lõõn, kaitsen surreski veel, hirmust kaugel meel.
Sa minust kuuled siis, ma tandril polnud arg,
Ma võitlesin, nii nagu oli suur mu arm.

Sellistel lauludel oli vähe ühist Lomonossovi oodidega. Lomonossov pani oodidesse oma lemmikmõtteid. Kuid Sumarokov kirjutas „Usinas Mesilases”:

Sel asjatu on töö,
Kes oma mõistusega ainult mõistust läidab.
Veel pole luuletaja see,
Kes värsis ainult mõtet näitab.

Kõik mõistsid, keda oli Sumarokov neid värsse kirjutades mõelnud. Tõsi küll, Lomonossov ei kirjutanud mitte ainult oode. Tõlkides Anakreoni, suutis ta luua kergeid, elegantseid ja lihtsaid luuletusi ja tal oli oskust teravmeelselt ja tabavalt kirjutada epigramme. Kuid neile teos-

tele omistas Lomonossov vähe tähtsust ja ei avaldanud neid tavaliselt.

„Tühisustes ei näe ma luuletajat,” võis Lomonossov öelda Cicero järgi. Ta ise kirjutas „Vestluses Anakreoniaga”:

Ei õrna armu puudust
Mul ole tundnud rind,
Kuid kangelaste kuulsus
Veel rohkem võlub mind.

Kuid rünnates Lomonossovi „ülevas stiilis” kirjutatud teoseid, tähendas Sumarokov:

„Ehkki tema värsid on mõistusega võttes imetlusväär-
sed, on nad loomulikule tundele siiski vastumeelt.”

Lomonossov ei jäänud võlgu ja kõneles Sumarokovist:

„Armastuslaulude koostamises on ta ses suhtes väga õnnelik, et kogu noorsugu, s. o. paažid, junkrud, kadetid ja kaardiväe kapralid teda nii jäljendavad, et ta mõne kõrval neist näib õpilasena.”

Sumarokov püüdis ka otseselt Lomonossovi loomingut naeruvääristada, kirjutades paroodia „Rumalad oodid”, kuid ta ei jõudnud seda „Usinas Mesilases” avaldada. Ent ta oskas Lomonossovit korduvalt rängalt solvata. Kõnele „Mereteie suuremast täpsusest”, milles Lomonossov jutustas tema poolt meresõidu kergendamiseks väljamõeldud uutest aparaatidest, reageeris Sumarokov luuletusega „Üued leiutised”:

Varsti

Võib muuta laevasõitu mugavamaks merel

Ja ületada merekivid, karid vees,

Või tuuli valitsema panna tüürimees,

Ja kuigi see on raske,

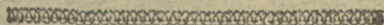
On loodus võidetav me ees,

Ent kui vast siiski pole tehtav see,

On küllaltki, kui sellest räägib mõni mees.

ТРУДОЛЮБИВАЯ
ПЧЕЛА.

Февраль 1759 года.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ

„Usin mesilane”.

Eriti ebameeldiv oli Lomonossovile üks esimesel pilgul süütu märkus.

Vabastatud Teaduste Akadeemia teenistusest, otsustas Tredjakovski veel kord vana vastast rünnata. Lomonosov ootas sel ajal kannatamatusega Peeter Suure hauale mõeldud mosaiikpiltide jaoks summade assigneerimist. Selle tellimuse saamisest sõltus Lomonossovi heaolu: oli vaja tagastada klaasivabriku ehitamiseks võetud laen, aga polnud raha.

Et kahjustada Lomonossovi plaane, kirjutas Tredjakovski väikese artikli „Mosaiigist”. Artikkel sarnanes ajaloolise kirjeldusega. Selles jutustati, et mosaiik olevat leiutatud juba vanas Kreekas, kus seda olevat tarvitatud ainult „põrandate katmiseks”. Hiljem olevat mosaiigi tarvitamine laienenud, aga tõeliseks kunstiks polevat ta siiski saanud. „Maalikunst, mis sünnib maalimise teel, ületab suuresti mosaiikkunsti. Sest on võimatu kivikeste ja klaasitükikestega täielikult jäljendada kõike seda kunsti pärast ilu ja meeldivust, mida ilmutab pintslikunst,” kirjutas Tredjakovski.

„Tredjakovski koostas, Sumarokov võttis „Mesilasesse” vastu, Taubert laskis akadeemia trükikojas minule teatamata trükkida. Siin on terve komplott, et mind mu püüdlustes segada,” kõneles Lomonossov nõrdimusega.

Ta vastas epigrammiga „Õel leppimine”. Lomonossov nimetas selles Tredjakovskit Sotinuseks — lollpeaks, Sumarokovit Akolasteseks — häbematuks ja ennast Probinuseks — ladinakeelsest sõnast, mis tähendab „aus”. Lomonossov kirjutas:

Kui tihti Sotinust küll teater naeruks näitas,
Akolastes kui lojusega ta'ga käitus.
Akolastes kas kõrvad lukku kisendas
Ja pudistades, pilgutelles sisendas
Küll kõigile, kui kehvad Sotinuse värsid,
Ent nüüd ta talle truudust avaldama kärsik,
Et Probinusel kahandada au sel moel,
Kel oode vene rahvas ülistades loeb.

Lomonossovi vaenlased veendusid veel kord, et teda pole võimalik karistamatult solvata. Nagu alati, osutus ka see Lomonossovi epigramm küllalt teravaks.

„Usin Mesilane” ilmus kõigest ühe aasta.

Sumarokov läks tülli õuemeister Sieversiga, kellele ta õuekontori poolt juhitava teatri direktorina allus.

„Tšuudi kirp! Ihne alamdjakk!” karjus Sumarokov, kui keegi tema juuresolekul nimetas Sieversi nime.

Sumarokov avaldas „Usinas Mesilases” artikli, milles ta võrdles Sieversit lutikaga. Ajakiri, mis oli kõrgelseisva õukondlase kohta ära trükkinud säärase artikli, ei võinud takistamatult edasi ilmuda. Pealegi polnud Sumarokovil ajakirja väljaandmiseks järgmisel aastal enam raha.

Jättes lugejatega ajakirja viimases numbris jumalaga, töötas Sumarokov, et hülgab teatri ja kirjanduse:

On mitmel põhjusel
Mul kirjaniku nimi, seisus vastumeelt.

Ent Sumarokov oli liiga kirglikult kirjandusse kiindunud, et võida tõesti temast loobuda, ja hakkas juba järgmisel aastal uuesti kirjutama. Võitlus tema ja Lomonosovi vahel ei lakanud.

Nad olid mõlemad ägedad ja oskasid anda tabavaid hoope. Kummalgi olid omad austajad, kes kirjutasid vahel ka ise epigramme: üks Lomonossovi, teine Sumarokovi vastu. Leidus isegi inimesi, kelledele see võitlus kahe kirjaniku vahel paistis huvitavana nagu omamoodi lõbus meelelahutus.

Lomonossovi soosija Šuvalov ise korraldas vahel sihilikult nende vahel kokkupõrkeid. Ta kutsus Lomonossovi ja Sumarokovi enda poole ühel ja selsamal ajal. Sumarokov, kes end sugugi ohjeldada ei osanud, kaotas Lomonossovit nähes kohe enesevalitsemise. Šuvalov kallas kahekolme sõnaga õli tulle. Sumarokov kaotas tasakaalu, hakkas kõnelema sellise kiiruse ja ärritusega, et muutus koomiliseks. Ja kui Lomonossov, Sumarokovi sõnadest solvunud, hakkas halastamatute naljadega vastama ja ägestuma, tundis Šuvalov sellest niisugust lõbu nagu pealtvaataja turniiril.

1761. aasta jaanuaris otsustas Šuvalov kord oma suursuguseid sõpru pisut lõbustada. Ta kutsus külalised ja palus enda juurde lõunasöögile ka mõlemad vastased. Nautes juba ette stseeni, mis pidi toimuma, tegi Šuvalov Lomonossovile ettepaneku Sumarokoviga ära leppida.

Võis peaaegu kindlasti ütelda, et Lomonossov vastab keeldumisega ja toob sääraseid motive, mis solvavad Sumarokovit. Ja siis pidi nende vahel külaliste meelelahutuseks paratamatult algama sõnaline tulevahetus. Lomonossov taipas tagamõtet ja ei hakanud sel korral Sumarokoviga tülitsema, kes, istudes tema kõrval lauas, kõneles palju oma värssidest. Aga olles pöördunud koju, kirjutas Lomonossov Šuvalovile vihase kirja.

„Keegi pole mind elus sügavamini haavanud kui teie kõrgus. Teie kutsusite mind täna enda poole... Korruga kuulen: „Lepi ära Sumarokoviga!”, see tähendab ennast naeruvääristada ja häbistada. Siduda end sellise inimesega, kelle eest kõik põgenevad ja teil endalgi on halb. Siduda end selle inimesega, kes ei kõnele midagi muud kui ainult sõimab kõiki, kiidab ennast ja hindab oma viletsaid riime kõigist inimteadmistest kõrgemaks,” kirjutas Lomonossov.

Ta teatas kategooriliselt, et ta ei kavatse olla Šuvalovile ja tema külalistele meelelahutuseks:

„Ei taha narriks olla mitte ainult suursuguste härraste või mistahes maapealsete valitsejate lauas, vaid ka mitte issanda jumala enda juures, kes mulle on andnud mõistuse, kuni ta minult selle ära peaks võtma.”

Ja kirja lõpul palus ta:

„Kui minu truudus teie vastu teie mälestuses pole kustunud, siis hoolitsege minu isamaa kasuks mõeldud õiglaste palvete kiire täitmise eest, kuid minu lepitamine Sumarokoviga kui tühine asi püüdke unustada.”

Ainult vähesed mõistsid, et Lomonossov ja Sumarokov töötasid tõeliselt ühe ja sellesama eesmärgi heaks: lõid vene kirjandust, rajades teed neile kirjanikele, kes pidid tulema nende asemele.

„Pole vajadust Aleksandr Petrovitšil saata nooli Mihhail Vassiljevitiš Lomonossovi vastu, ehkki nende looming on erinev. Lomonossov kärgatab, aga Sumarokov laulab. Lomonossov kasutab valju häälega pasunaid, aga Sumarokov — harfe ja pajupille. Kuid kumbki neist töötab meie isamaa sõnaloomingu ja vene keele kasuks,“ ütles Ivan Afanasjevitiš Dmitrijevski, noore vene teatri üks parimaid näitlejaid, kes alatasa esines Sumarokovi näidendeis.

Niisama ennastsalgavalt töötas vene kirjanduse kasuks ka teine Lomonossovi vastane — kõigi poolt väljanaerdud Tredjakovski.

Lomonossov omas Teaduste Akadeemias säärast seisundit, mis tema vaenlastele näis kadestamisväärseks.

„Ma pole halvem Lomonossovist, ehkki ma ei valmista klaashelmeid,“ seletas Sumarokov ägedalt.

Ent ka Lomonossovil tuli alatasa kulutada jõudu tema tööd pidurdavaist suurtest ja väikestest takistustest ülesaamiseks. Veelgi raskemaks muutus Lomonossovi elutee, kui ta kaotas toetuse õukonnas, sest saabusid teised ajad.

Teised ajad.

Uus, 1761. aasta algas Lomonossovi kodus nagu hari-likult.

*kodu
pere*
Lomonossovi naine Jelizaveta Andrejevna, nagu teda oli hakatud hüüdma pärast Venemaale asumist, tegi pühadeks mitu päeva ettevalmistusi. Ta oskas perekonnas luua vajaliku korra ja mugavuse, võttes enda peale alatise mure hoolitseda koduse elu kõigi pisiasjade eest.

Uusaasta eelpäeval kutsus Jelizaveta Andrejevna oma ainukese tütre, noorukese neiü, keda tema kutsus Liescheniks, aga isa Liisaks, ja sõitis ühes tütre ja toatüdrukuga turule. Jõuluvaheajal toimus Neeva jääl Peeter-Pauli kindluse müüride juures elav kauplemine igasuguste toiduainetega, mida rohkesti osteti pühadelauale.

Lomonossovi kodus, nagu teisteski sääraates majades, kaeti pidulik lõunalaud. Mitmesuguseid värvilisi likööre ja napse pakuti taevassinistes ja sinistes karavinides ning viina joodi türkiissinistest klaaspokaalidest. Need nõud olid valmistatud Lomonossovi vabrikus, mis oli nõudnud temalt nii palju tööd ja tekitas talle endiselt rohkesti muresid.

Tulid õnnesoovidega külalised, alates Jelizaveta Andrejevna vennast Johannist, kes juhtis klaasivabrikut ja mosaiigiateljeed, ja lõpetades akadeemias töötavate vene teadlastega, kellede arv oli veel väike, ehkki see alatasa kasvas. Külalisi oli üldiselt vähe.

„Mul on mitmesugustel teadusaladel niipalju tööd, et

olen loobunud igasugusest seltskonnast. Minu naine ja tütar on harjunud kodus istuma," seletas Lomonossov.

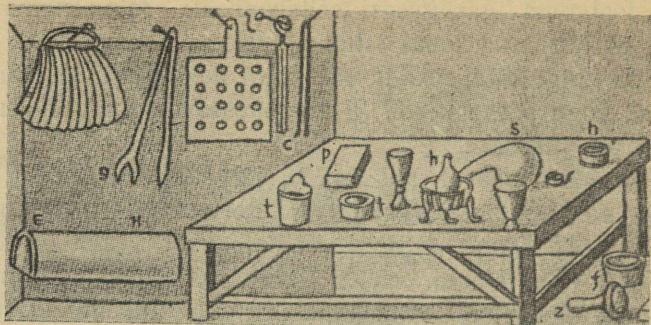
Agakuigi külalisi käis vähe, tuli neid, nagu alati uusaastal, kogu päeva kestel ja Lomonossov ei saanud asuda ühegi töö juurde.

Järgmisel päeval hakkas ta järjekordsete tööde ülejärele mõtlema ja oma pabereid sorteerima. Möödunud aastaist oli jäänud palju lõpetamata asju. Ikka oli veel lõplikult otsustamata Peeter Suure mälestusmärgi jaoks mõeldud mosaiiktööde küsimus, kuigi oli möödunud juba kaks aastat sellest ajast, kui oli koostatud eelarve. Endiselt oli kinnitamata akadeemia juures töötava ülikooli põhikiri ja seepärast ei läinud korda üliõpilaste ettevalmistust parandada. Aga vahepeal oli Lomonossov koostanud Teaduste Akadeemia uue põhikirja projekti, mis oleks muutnud akadeemia töö viljakamaks, kui ta oleks leidnud kinnitamist.

Olid jäänud trükis avaldamata ka mõned möödunud aastail kirjutatud tööd, nende hulgas raamatuke, mille Lomonossov oli koostanud juba pärast adjunktiks saamist: „Metallurgia ehk maagitöötuse esimesi aluseid”.

Lomonossov ei olnud siis hakanud selle väljaandmise pärast vaeva nägema, otsustades esimeses järjekorras trükis avaldada Wolffi „Eksperimentaalse füüsika” ja „Retoorika”. Ka hiljem olid järjekordsed tööd nihutanud selle väljaandmise tagaplaanile. Oli möödunud peaaegu kakskümmend aastat. Lomonossovi huvi polnud selle aja jooksul mäeasjanduse ja geoloogia küsimuste vastu kadunud, kuigi ta töötas rohkem teistel aladel. Ometi oleks võinud tema raamat niiviisi hoopis ilmumata jääda.

„Tuleb nõuda, kas või algaval aastal, et akadeemia nõustuks seda avaldama,” otsustas Lomonossov, lehitsedes juba koltuma hakkavat käsikirja.

Metallurgialaboratooriumis. Joonistus Lomonossovi raamatust „Metallurgia ehk maagitöötuse esimesed alused”.

Paberite hulgas leidis Lomonossov siin-seal oma suure käekirjaga täiskirjutatud lehti. Need olid visandid mitmesugustest mõtetest, mis ei kuulunud tema põhitööde juurde. Siin oli tähelepanekuid rahva mitmesuguste vajaduste ja hädade kohta.

Lomonossov vaatles märkusi ja noteeris eri lehele küsimused, millede üle ta oli mõtelnud:

1) Vene rahva sigivusest ja säilimisest. 2) Jõudeoleku kaotamisest. 3) Kombluse parandamisest ja rahvale suurema hariduse võimaldamisest. 4) Põllumajanduse parandamisest. 5) Käsitöölade ja oskuste parandamisest ning arendamisest. 6) Kaupmeeskonna suurematest tuludest. 7) Riigimajanduse parandamisest. 8) Sõjakunsti säilitamisest pikaajalise rahu ajal.

See oli terve kava artikleid vene rahva ja riigi vajadustest ning hädadest.

Lomonossov otsustas saabuval aastal kirja panna oma mõtiskelud kas või esimese küsimuse kohta, pidades seda kõige tähtsamaks.

Oli veel üks asi, mida ta ei tahtnud kahe silma vahele

jätta. 1761. aasta mais oli oodata päikesevarjutust. Planeet Veenus pidi Maakera ja Päikese vahelt läbi minema, varjates Päikese ketast. See oli haruldane nähtus, mis niipea ei saanud korduda. Kogu maailma astronoomid valmistusid varjutust vaatlema. Kõige täpsemalt kindlaks määrates aega, mida Veenus vajab Päikese kettast möödumiseks, ja tehes veel mõningaid teisi vaatlusi, oli võimalik mitmesuguste keerukate arvutamiste abil kindlaks määrata kaugus Päikese ja Maakera vahel. Et tulemused oleksid vaieldamatud, oli vaja varjutust jälgida Maakera mitmesugustes punktides. Vene riigis pidi varjutust kõige parem olema vaadelda Siberis. Prantsusmaalt saabus juba astronoom Chappe d'Auteroche, kes suundus Berjzovisse.

Lomonossov kartis, et vene õpetlased võiksid jääda kõrvale vaatlustest, mis huvitasid kõigi maade astronome. Ta otsustas vene astronoomidele varjutuse jälgimiseks taotleda Teaduste Akadeemialt juba aegsasti kõige suuremaid hõlbustusi.

Uuel aastal tuli Lomonossovil uuesti veenduda selles, et Taubert püüdis akadeemia asju otsustada niisama omavoliliselt nagu Schumacheri. Kui Taubert tahtis läbi viia mingit otsust, kirjutas ta sellest lihtsalt Teplovile, ilma et oleks midagi kõnelnud Lomonossoviga. Teplov koostas ukaasi ja esitas selle presidendile allakirjutamiseks. Teaduste Akadeemia sai korralduse, mida polnud võimalik muuta.

1761. aasta jaanuaris kirjutas Lomonossov Teplovile otsekoheselt ja teravalt akadeemia vajadustest ja Tauberti käitumisest.

„Olen küsinud ja proovinud oma südametunnistust. Ta ei hakka mind milleski piinama, kui ütlen teile nüüd kogu tõe. Vaikisin meeleldi ja elaksin rahus. Aga kardan karistust kõrgemalt kohtumõistjalt ja kõikvõimsalt hoolitsejalt,

kes pole mind ilma jätnud andest ja hoolsusest õppimises, jagades kannatust ja üllast kangekaelsust ning julgust kõigi takistuste võitmiseks teaduste levitamiseks isamaal, mis on mulle minu elus kõigest kallim,” kirjutas Lomonossov.

Lomonossov heitis Teplovile ette, et ta oli olnud varemalt Schumacheri ja nüüd Tauberti ning Mülleri suhtes liiga järeleandlik, olgugi et ta olevat neid oma tuju järgi ka korduvalt reetnud.

„Mis aga puutub minusse, siis olen end pühendanud sellele, et oma surmani vene teaduse vaenlastega võidelda, nagu juba olengi võidelnud kakskümmend aastat. Olen kaitsnud vene teadust nooruses ega jäta seda maha ka vanaduses,” kirjutas Lomonossov, üteldes välja kõik süüdistused.

Teplov viibis sel ajal Ukrainas. Ta elas koos Razumovskiga tema toredas lossis ja sooritas endiselt tema eest kogu töö Ukraina haldamise alal.

Teplov oli juba saanud riiginõuniku auastme ja ta ei tarvitsenud kahelda, et teda ootavad ees veelgi kõrgemad auastmed.

Sel päeval, kui saabus Lomonossovi kiri, istus Grigori Nikolajevitš hommikul oma suurepäraselt sisustatud kabinetis, tegeldes järjekordsete ülesannetega.

Toetunud mugava ja elegantse pehme tugitooli siidiga tikitud seljatoele, võttis ta laualt hiljuti Razumovskilt kingiks saadud kuldtubakatoosi ja pilutas korraga silmi nagu midagi meenutades.

„Kadunud salanõunik Tatištšev, kes koostas „Vene ajaloo”, mis on tänini trükkis ilmumata, ütles: „Esimeseks rumaluse astmeks on toredus ja uhkus.” Kuigi see nii peaks olema, siis peab ometi ütlema, et säärane rumaluse-

aste on väga meeldiv," mõtles Teplov rahulolevalt naeratades.

Astus sisse teenija ja ulatas aupakliku kummardusega äsja kulleriga kohalejõudnud saadetiste paki, adresseeritud krahv Razumovskile, ja mõned kirjad Teplovile. Nende hulgas oli ka Lomonossovi kiri.

Teplovi peeti meistriks ametlike paberite ja kirjade kirjutamises. Ta ei osanud mitte ainult valida viisakaid väljendeid, vaid teha ka solvavaid märkusi nii, et ei võidud millestki kinni hakata. Lomonossovi kirja luges ta segase tundega pahameelest ja rahuldusest. „Üldsuse kasu pärast ja eriti teaduste süvendamiseks isamaal ei pea ma patuks isegi ülesastumist oma lihase isa vastu," kordas Teplov üht lauset Lomonossovi kirjast ja kiitis selle tahtmatult heaks.

„Mihhail Vassiljevitši ilukõnet ja sõna jõulisust ei saa mitte kuidagi eitada. Aga teenida ta ei oska. Ja tuleb veel kaaluda, kas talle tasub vastata," mõtles Teplov.

Pannes kirja kõrvale, hakkas ta lugema Peterburist saadetud ametipabereid.

Lomonossovi kiri Teplovile ei muutnud Teaduste Akadeemia juhtimise korda. Isegi ettevalmistused päikesevarjutuse vaatlemiseks põhjustasid Lomonossovi ja Tauberti vahel tülisid.

Observatooriumi direktor akadeemik Aepinus keeldus vene vaatlajaid adjunkt Krassilnikovi ja leitnant Kurganovit, kes töötas matemaatika alal, observatooriumisse laskmast. Aepinus seletas, et peab varjutuse ajal üksi observatooriumis viibima, sest teised võivad teda ainult segada. Lomonossov kirjutas kantseleis alla Aepinusele määratud ukaasile lasta vene vaatlajaid observatooriumi, aga Taubert toetas Aepinust. Tüli ulatus Senatini, kes käskis võimaldada Krassilnikovile ja Kurganovile observatooriumi

pääsemine. Protestimärgiks keeldus Aepinus varjutust vaatlemast.

Ka Lomonossov otsustas varjutust vaadelda, kuid enda pool kodus. Ta võttis väikese pikksilma ja kinnitas selle külge tahmatud klaasi.

26. mai hommikul oli taevas pilvitu, päike paistis heledalt. Vaadates Päikest, märkas Lomonossov korraga, et sel silmapilgul, kui Veenus hakkas Päikesele lähenema, kuid ei varjanud veel tema ketast, muutus Päikese äär nagu uduseks.

„Päikese äär otsekui kadus ära, kuigi oli enne väga puhas ja sile. Võib-olla, et silmade väsimine on selle tuhmumise põhjuseks,” tähendas Lomonossov.

Ta tõmbus toru juurest kõrvale ja, lasknud silmadel veidi puhata, asus uuesti vaatlema. Päikese valgus tuhmus, kuni Veenus oli möödunud. Pikksilmas oli selgesti näha, kuidas planeet lõppeks Päikese kettast mööda jõudis ja temast eemalduma hakkas. Kuid sel silmapilgul, kui ta parajasti Päikese piiridest oli väljunud, muutus Päikese ketta äär planeedi läheduses jälle uduseks nagu varjutuse alguses ja omandas endise selguse alles siis, kui Veenus oli eemaldunud teatavasse kaugusse.

„Kas ei ümbritse Veenust samasugune atmosfäär nagu Maakeragi? See atmosfäär varjas Päikese äärt veel veidi, kui planeedi keha juba tema piiridest oli väljunud, ja see pärast kaotaski Päikese äär mõneks sekundiks oma sära,” arvas Lomonossov.

Õpetatud astronoomid märkasid ka seda nähtust, aga keegi neist ei taibanud selle põhjust. Ülihead pikksilmad suurendasid mitmekordseks nende nägemise, aga ei suutnud suurendada nende läbitungivust.

Lomonossov kirjeldas oma vaatlusi väikeses brošüüris. Ta avaldas oma arvamuse mõistatusliku nähtuse suhtes,

kuid astronoomid ei pööranud sellele tähelepanu. Lomonossov kirjutas, et kui Veenust ümbritseb atmosfäär, siis võib seal leiduda ka olevusi, sarnaseid nendega, kes asustavad Maakera. Ta naeris inimeste üle, kes pidasid seda mõtet ketserluseks.

Meenutades, et kirikujuhid olid kunagi tunnistanud patuks ka Kopernikuse õpetuse Maakera keerlemisest, kirjutas Lomonossov:

„Kahju, et siis polnud nii tarku kokkasid nagu allpool kirjeldatu:

Kord pidul juhtus kokku astronoomest kaks
Ja kohe läks neil vaidlemiseks palavaks.
Üks tõendas: keerlev maa teeb ümber päikse käike,
Ja teine, et planeete kõiki endaga veab päike.
Kopernikus üks oli, teine Ptolemeos.
Kokk naljas lahendas seal vägikaikaveo.
Sest küsis peremees: kas tähekäike tead?
Mis sina õigeks selles kahtluses siin pead?
Ta vastas: et Kopernikusel õigus jääb,
Tõe tõestan, ilma et ma käiksin päikse pääl:
Kas keegi selliseid on näinud kokki lolle,
Kes oleks ümber prae keerutanud kollet?”

Alles kolmekümne aasta pärast tegid astronoomid kindlaks, et Veenus on tõepoolest ümbritsetud atmosfääriga. Ja kellelgi ei tulnud siis meelde, et Lomonossov oli sellest esimesena aru saanud.

Lomonossov jätkas ammu alustatud tööde lõpetamist. 1761. aasta kevadel nõustus akadeemia kantselei avaldama tema raamatut maagitööstusest ja metallurgiast.

Suvel õnnestus tal viimaks saada Peeter Suure mälestusmärgi mosaiiktöödeks kuus tuhat rubla.

Lomonossov tagastas laenu, mille ta oli võtnud vabriku ehitamiseks, ja alustas mosaiikpildi „Poltava lahing” ettevalmistustöid.

Samal ajal hakkas Lomonossov läbi töötama ülestähenduside vene rahva vajadustest. Ta ise poleks võinud öelda, kuidas on võimalik käsikirja ära kasutada, sest ei Senatit ega teisi valitsusasutisi ei huvitanud eraisikute arvamused selle kohta, milliseid seadusi oleks vaja. Kuid Lomonossov tundis, et peab avaldama oma mõtteid.

„Kogu riigi suurus, võimsus ja rikkus seisneb vene rahva säilitamises ja sigimises, aga mitte asjatus avaruses ilma elanikkudeta,“ märkis Lomonossov.

Seda mõtet kavatses ta edasi arendada käsikirjas, mille ta otsustas kinkida Šuvalovile.

1761. aasta sügise alguseks oli käsikiri lõpetatud. Lomonossov pani selle pealkirjaks „Kiri I. I. Šuvalovile vene rahva sigivusest ja säilitamisest“. Lomonossov avaldas selles kirjas mitmesuguseid mõtteid rahva juurdekasvu üldisest kasust. Lomonossov kirjutab siin sellest, kui suurt kahju toovad ebavõrdsed abielud, ja nõudis, et vaimulikel keelataks toimetada laulatust, kui on põhjust kahelda, et mõrsja abiellub vabatahtlikult.

Ta juhtis tähelepanu sellele, et väga palju lapsi sureb kõige varajasemas eas, ja soovitas selle vältimiseks mitmesuguseid abinõusid: ära keelata väikesi lapsi külmas vees ristida, välja anda raamat lastehaiguste kohta, asutada mahajäetud lastele kasvatusmaju. Lomonossov väitis, et on tingimata tarvis suurendada arstide arvu ja luua apteekide võrk, avaldades ühtlasi juhendeid, kuidas koguda ravimtaimi ja kasutada haigestumiste puhul mõningaid koduseid vahendeid.

Ta kõneles pahameelega sellest, kui kahjulikud on joomine ja prassimised võinädalal enne suurt paastu ja liigsöömine lihavõttepühade ajal. Ta julges tõendada isegi liigse paastumise kahjulikkust ja naeris nende üle, kes uskusid säärase paastumise lunastavasse jõusse:

„Petis, röövel, ülekohtune, pistisevõtja, varas ja muul viisil ligimest kahjustaja ei leia andestust, kuigi ta hari-liku paastutoidu asemel oleks seitse nädalat söönud laaste, telliskivi, niint, savi, süsi ja oleks suurema osa sellest ajast maani kummarduste asemel seisnud pea peal. Tõeline patukahetsemine — see on õiglane elu,” kirjutas Lomonossov.

Mõistagi, et ei võinud ilmuda teos, milles avaldati selliseid mõtteid. Lomonossov ei teinud katsetki seda välja anda.

1. novembril pühitses I. I. Šuvalov oma sünnipäeva. Lomonossov annetas talle sel päeval käsikirja.

Šuvalov oli lahke ja lubas selle tähelepanelikult läbi lugeda. Kuid ta kavatses sel ajal vähem kui kunagi järele mõelda küsimuste üle, milledest kirjutas Lomonossov. Šuvalovil olid hoopis teissugused mured.

Keisrinna oli ikka põdur.

„Igasuguse haiguse peapõhjuseks on halb veri,” seletasid arstid.

Juba palju kordi olid nad Jelizaveta Petrovnal lasknud aadrit, kuid tema tervis aina halvenes. Šuvalovil polnud kahtlust selles, et keisrinna surma puhul ta kaotab korraga oma tähtsuse. Kasvava murega jälgis ta keisrinna haigust.

Õukondlased rääkisid poolsosinal sellest, et Jelizaveta Petrovna elu ei kesta enam kaua. Sõbrad kõrgemast seltskonnast kirjutasid krahv K. G. Razumovskile Ukrainasse, et keisrinna päevad olevat loetud, ja soovitasid kiirustada tagasipöördumisega pealinna.

Razumovski teadis ka ise väga hästi, et peab niisugusel silmapilgul keisrikojas viibima. Uue valitseja puhul nihkusid alati esile uued mõjukad inimesed ja jagati uusi autasusid. Tuli olla silma all, et kindlustada oma seisukohta.

„Puudujad kannatavad alati kahju,” ütles Razumovski Teplovile.

Nad kiirustasid Peterburisse tagasipöördumisega.

Esimesel jõulupühal, 25. detsembril 1761. aastal suri Jelizaveta Petrovna. Vene troonile astus Peeter III.

Uus keiser ei osanud isegi Jelizaveta Petrovna surmapäeval väarikalt käituda. Ta ei varjanud oma rõõmu, tegi grimasse ja lobises vahetpidamatult.

„Ta pidas end ülal täitsa häbistavalt, veiderdas igati ja ei kõnelnud midagi muud kui rumalusi, mis ei vastanud ei tema seisusele ega olukorrale, esinedes rohkem mittenaljaka arlekiinina kui kellegi muuna, ent nõudes siiski igasugust respekti,” meenutas hiljem tema abikaasa, keiserinna Katariina.

Juba enne Jelizaveta Petrovna surma leidis silmapaistvate aukandjate, õukondlaste ja Katariina lähikondsete hulgas inimesi, kes tasakesi kõnelesid, et ogar troonipärija ei peaks troonile pääsema. Juba siis mõtlesid paljud sellele, kas ei peaks keisriks kuulutama väikese Pauli ja valitsejaks kuni tema täisealiseks saamiseni — Katariina.

Sellest hoolimata sai Peeter siiski ilma igasuguse takistusega keisriks. Aga Katariina teadis, et tema pidupäev võib veel tulla.

Uus keiser määras juba kolm tundi pärast Jelizaveta Petrovna surma toreda piduliku õhtusöögi, millele õukondlased pidid ilmuma mitte leina-, vaid värvilistes rõivastes.

I. I. Suvalov ilmus väikese hilinemisega, kui istuti juba sööma. Keegi ei pakkunud talle lauas kohta. Inimesed, kes veel eelmisel päeval olid püüdnud tema pilku, et esimestena kummardada, vaatasid temale nüüd üleolevalt heatahtliku naeratusega. Šuvalov, kes oli õue juures üles kasvanud, teadis, et iga õukondlane peab püüdma olla

valitsejale meelega järgi. Seistes Peeter III tugitooli taha, hakkas Šuvalov tema naljade üle naerma ja omalt poolt naljatlema.

Šuvalov pöördus paleest öösi koju. Nagu alati, kargas tema saani tagapükis seisev haidukk kiiresti maja paraad-sissekäigu juurde ja tõmbas elevantiluust valmistatud käepidemest uksekella. Otsekohe avas kullatud tressidega kuues uksehoidja, tähtis nagu minister, ukse ja kummar-das peremehele aupaklikult. Eestois valvav kalmõki nooruk, keda Šuvalov pidas tema „kurioosse” laadi pärast, samuti nagu teistes peentes majades peeti sageli neegreid, ruttas peremehelt kasukat maha võtma.

Šuvalov ei vaadanud ei uksehoidja ega kalmõki peale, nagu kartes nende nägudest näha, et ka nemad peavad teda kadunud inimeseks. Ta suundus kabinetti ja süüta ise valged vahaküünlad laual seisvais suurtes pronks-küünlajalgades.

Istunud avarasse elegantsesse Pariisist tellitud tugi-tooli, jäi ta mõtteisse. Tõusis siis, läks raamatukapi juurde ja võttis sealt välja punase safianköites kuldser-vaga raamatu: tragöödia „Demosfontos”, kirjutatud kümne aasta eest keisrinna käsul, millest ta ise Lomonos-sovile oli teatanud. Avanud raamatu, luges Šuvalov järg-misi ridu:

Kuis ilmas kõiki asju muudab saatustee:
On täna kukkond see, kes eile kõrgel veel.
See tund on meile rõõmus, pisarates järgnev,
See õhtul hüljatud, kel hommik tõi veel pärgi.

Šuvalov säilitas tegeliku kammerherra tiitli ja kindrali-auastme. Ta viibis ka nüüd alati palees. Kuid kõik tead-sid, et tema osa on mängitud, kuigi Peeter III suhtus temasse heatahtlikult.

Kuid nii Šuvalov ise kui ka tema onupojad krahvid

Suvalovid ilmutasid igati Peeter III-ndale truudust, lootes säilitada osa sellest mõjust, mida nad hiljuti olid omanud.

Uus keiser oli veetnud lapsea Holsteinis ja oli viimasega seotud palju rohkem kui Venemaaga. Ta ei varjanud oma sümpaatiat Preisi kuninga Friedrich II vastu, kellega Venemaa sel ajal sõdis.

Olgugi et Preisimaa oli juba lõplikult kaotanud, kirjutas Peeter III alla rahulepingule, mille järgi ta loobus kõigest vallutustest.

Olles ümbritsenud enese Holsteini ohvitseridega, korraldas Peeter III innuga Venemaale kutsutud Holsteini väikeste sõduriüksuste paraade. Ta otsustas kuulutada isegi sõja Taanile, kes oli vallutanud Schleswigi provintsi, mis kuulus Holsteini hertsogkonda. Kuid vene ohvitserid ja sõdurid ei tahtnud sugugi Holsteini pärast oma verd valada.

„Sellel keisril pole kurjemat vaenlast kui tema ise,“ ütlesid paljud.

Vene ohvitserid kõnelesid keisrist äärmise pahameelega. Katariina pooldajate arv kasvas kiiresti.

Krahv K. G. Razumovski kuulus nende võimukandjate hulka, kes juba Jelizaveta Petrovna eluajal olid püüdnud läheneda Katariinale.

Pärast Peeter III troonileastumist jäi Razumovski edasi Katariina üheks lähemaks õukondlaseks. Ja Teplov, kaalunud läbi olukorra ja aru saanud, et Peeter III valitsemine ei või kesta kaua, hakkas uuest keisrist peaaegu avalikult kõnelema põlgusega.

Kui kaardivägi sai käsu valmistuda Taani vastu sõjaretkele, tõusis polkudes nurin.

1762. aasta 28. juuni varahommikul ilmus Katariina ühes mõnede ohvitseridega Izmailovi polgu kasarmutesse.

Katariina pooldajad võtsid tema vastu tervitushüüetega. Nendega ühines kogu polk. Seepeale kuulutasid ka teised kaardiväepolgud Katariina keisrinnaks.

Manifest Katariina troonileastumise kohta oli juba varem valmis tehtud. Selle oli koostanud Teplov. Ööl enne pööret ilmus Tauberti juurde kaardiväe ohvitser ja nõudis, et akadeemia trükikoda manifesti viibimata ära trükiks. Taubert katsus ohtlikust ülesandest kõrvale põigelda, kuid kuuldes, et seda soovib Razumovski, ta alistus.

Katariina II autasustas heldelt kõiki, kes olid teda aidanud või keda tal võis tarvis minna.

Teplov sai tegeliku riiginõuniku auastme ja kakskümmend tuhat rubla. Ta sai üheks keisrinna sekretäriks.

Taubert, kes vastu tahtmist oli nõustunud trükkima manifesti, ülendati riiginõunikuks.

Sumarokov, kes pöördest osa ei võtnud, aga kes juba 1759. aastal oli Katariinale pühendanud „Usina Mesilase“, sai tegeliku riiginõuniku auastme.

I. I. Šuvalov ei kuulunud Katariina pooldajate hulka. Jelizavetaga mitte sobides, oli Katariina juba suurvürstinnana suhtunud ebasõbralikult keisrinna sellesse lemmikusse. Suurvürstinna riietas oma õpetatud puudli, kes oskas kõndida tagumistel jalgadel, elegantselt ömmeldud kuuekesse ja kutsus teda „Ivan Ivanovitšiks“. Ja Katariina õuepreilid lõbustasid endid samal viisil: ka nemad hankisid endile valgeid puudleid „Ivan Ivanovitše“ ja rõivastasid neid ülikondadesse heledais värvides, milliseid tavaliselt valis oma kuubede jaoks Šuvalov.

Nüüd pidi Šuvalov nagu teisedki õukondlased uue keisrinna juurde visiidile tulema.

Katariina võttis teda lahkelt vastu ja küsinud vestluses, kas ta ka välismaal on käinud, ütles:

„Arvan, et teil oleks kasulik reisida.”

Suvalov mõistis vihjet. Mõne kuu pärast sõitis ta välismaale ja pöördus sealt tagasi alles neljateistkümne aasta pärast.

Lomonossovi vaenlaste mõjuvõim tõusis. Tema soosija Šuvalov eemaldus õukonnast. Lomonossov, kes sõbrutses Šuvaloviga ja oli vaenujalal Sumarokovi ja mõnede teiste Katariina pooldajatega, oli keisrinna seisukohalt võõras inimene. Ta ei saanud mingeid autasusid. Õukonnas unustati ta mõneks ajaks, otsekui oleks ta koos Jelizaveta valitsusajaga taandunud minevikku.

Viimased aastad.

1761. aasta novembris sai Lomonossov viiekümne-aastaseks. Ta võis endiselt tervete päevade viisi töötada. Paistis, nagu omaks see laiaõlaline tüse mees tugevat tervist. Aga juba mõne aja eest oli ta ise hakanud tähele panema, et ta justkui jõupingutusega kannab oma suurt rasket keha. Saabudes akadeemia kantseleisse, laskus ta raskelt tugitooli ja toetus sealt tõustes lauale.

Kord magama heites ta märkas, et veenid jalgadel olid siniseks tõmbunud ja paisunud. Varsti hakkasid nad sarnanema naha all pinguletõmmatud siniste sõlmiliste nõõridega. Ta hakkas tundma ebaharilikku nõrkust. 1762. aastal tekkisid jalgadele äkki haavandid. Lomonossov heitis voodi ja lamas ligi kaks kuud. Siis ta paranes veidi, aga endine tervis ei tulnud enam tagasi.

Haiglasele olekule lisandusid teised mured. Taubert oli pärast Katariina troonileastumist saanud riiginõunikuks, aga Lomonossov jäi ikka veel kolleegiuminõuniku auastmesse, mille ta oli saanud rohkem kui kümne aasta eest.

Taubert oli juba varemalt seganud kõiki Lomonossovi uusi algatusi Teaduste Akadeemias. Lomonossov teadis, et nüüd hakkab Taubert tema vastu tegutsema veelgi julnumalt. Suvalov, kelle toetusele varemalt alati võis loota, ei saanud enam millegagi aidata. Lomonossov otsustas ennast uuele keisrinnale meelde tuletada ja olu-

korda selgitada. 1762. aasta juulis kavatses ta kirjutada palvekirja Katariina II nimele.

„Olen töötanud teaduse alal kogu võimaliku hoolsusega ja omandanud sel alal niivõrd suure tähtsuse, et mitmete akadeemiate ja suurte õpetlaste tunnistuse järgi olen toonud sellega isamaale suure kuulsuse kogu õpetatud maailmas... Ja sellise teadusliku tegevusega, oodide, avalike kõnede ja dissertatsioonidega olen ma Teie Akadeemiale kasuks olnud ja talle kogu maailma ees au toonud kakskümmend aastat,” kirjutas Lomonossov palve alguses.

Eri punktis juhtis ta tähelepanu sellele, kui palju ta on korda saatnud mitte ainult teaduse, vaid ka vene keele alal:

„Minu mitmesugust liiki emakeelsete töödega grammatika, retoorika, luulekunsti, ajaloo, samuti ka füüsika, keemia ja mehhaanika alal on vene keele stiil, võrreldes endisega, muutunud möödunud kahekümne aasta jooksul võrratult puhtamaks ja palju painduvamaks raskete mõtete väljendamisel.”

Seejuures viitas Lomonossov sellele, et paljud sõnad ja väljendid, mida tema esmakordselt tarvitusele võtnud, olid kirjanduslikus keeles juba läbi lõõnud.

Ta tuletas meelde, et ta olevat jäänud väga kauaks ikka samasse teenistusastmesse ja paljud ameti alal nooremad olevat temast nüüd ette jõudnud. Vahepeal olevat aga alatine töö tema tervise laostanud:

„Sagedane luuvalu ja haavandid jalgades ei luba mul enam ametikohuseid täita,” kirjutas Lomonossov.

Ta palus, et talle antaks autasuks tõelise riiginõuniku auaste ning eluaegne pension palga suuruses ja lastaks ta erru. „Rahus ja üksinduses, eemal ametiga seotud askeldustest ei lakka ma haigusest vabadel tun-

didel jõudu mööda teaduse alal töötamast," lõpetas ta palve.

Lomonossov teadis, et keisrinna võib, kui ta tahab, autasustades teda kõige selle eest, mida ta on teinud, teda käskida ametisse edasi jääda. Lomonossovi palve jäi kauaks vastamata seisma. Vahepeal sõitsid Katariina II, tema õukond ja Senat Moskvasse kroonimispidustustele, mis venisid pikale.

Lomonossov tegeles sel ajal kas järjekordsete ülesannetega või lamas kodus, sest tema jalad haigestusid uuesti. Kui ta käis akadeemias, tekkis tal Tauberti ja Mülleriga jälle enam kui üks kord kokkupõrkeid.

1763. aasta kevadel jõudis Lomonossovi palvekiri lõpeks Katariina II kätte. Võimalik, et Razumovski või Teplov, kes nüüd sageli järjekordseid asju keisrinnale ette kandis, temale seletasid, nagu oleks Lomonossov lahkheid ja tülide põhjustajaks Teaduste Akadeemias. Katariina II, kes sel ajal väga laialt autasustas oma lähikondseid, ei ilmutanud Lomonossovi suhtes sugugi mitte heldust. 1763. aasta mais kirjutas ta allä Senati ukaasile:

„Kolleegiuminõuniku Mihhail Lomonossovi edutasime kõige armulisemalt riiginõunikuks ja erustasime jäädavalt poole palgaga kuni surmani. Katariina.”

See polnud mitte ainult lüüasaamine, vaid ka solvamine. Keisrinna ei soovinud Lomonossovit Teaduste Akadeemia juures kinni pidada ega tema palvet täielikult rahuldada. Talle määrati poole väiksem pension, kui ta palus, ega antud seda auastet, mida ta soovis saada. Lomonossovi vaenlased pühisid võitu. Aga tema ise, saanud teada sellest otsusest, sõitis otsekohe Peterburist Ust-Ruditsa külla, kus asus tema vabrik.

Kuid õukonnas ei leidunud Lomonossovile mitte ainult vaenulikke inimesi. Mõned võimukandjad hindasid teda

kõrgelt. Viitsekantsler krahv M. L. Vorontsov, kel-
lele Lomonossov oli pühendanud Wolffi „Eksperimen-
taalse füüsika” tõlke, seisis ikka veel tähtsal ametikohal.

Katariina II armastas väga näidata, et teda huvita-
vad kirjandus ja teadus. Seepärast, kui keegi mõjukaist
isikuist talle seletas, et silmapaistvaima vene teadlase ja
kirjaniku erustamine põhjustab ebasoodsaid kuuldusi, rut-
tas ta oma otsust tühistama. Kümme päeva pärast seda,
kui Senat oli saanud ukaasi Lomonossovi vabastamise
kohta, viis õuekuller keisrinnalt sinna tähe:

„Kui ukaasi Lomonossovi erustamise kohta Senatist
veel mitte Peterburisse pole saadetud, siis see otsekohe
minule tagasi saata.”

Senatis aeti asju aeglaselt. Katariina II jõudis oma
ukaasi tagasi võtta. Poole aasta pärast sai Lomonossov
riiginõuniku auastme, ilma et oleks meenutatud tema
erustamist.

Ta jätkas töötamist ja lõpetas mõned varem alustatud
tööd. Ilmus raamat „Metallurgia ehk maagitöötamise esi-
mesi aluseid”, mida akadeemia trükikoda nii aeglaselt oli
trükinud.

Lomonossov kirjutas sellele käsiraamatule lisandi
„Maakihtidest”, milles avaldas mõningaid temaaegseile
geoloogidele uusi mõtteid. Ta tõestas siin veenvalt sei-
sukohta, mida ta oli juba varem korduvalt arendanud: loo-
dusseadusi tuleb avastada, kasutades ühteaegu mitme
täppisteaduse — matemaatika, füüsika, keemia meetodeid
ja andmeid.

„Vaadatagu, milline on maapõu; vaadatagu kihte, vaa-
datagu teiste materiate sooni, mida loodus maasügavu-
ses on tekitanud. Pandagu tähele nende eri asendit, vär-
vust, raskust, kasutatagu järelemõtlemisel matemaatika,
keemia, üldse füüsika abi.”

Hoolimata haiglasest olekust ei piiranud Lomonossov oma tegevusala. Juba 1758. aastal oli president teinud Lomonossovile ülesandeks „valvata” mitte ainult akadeemia õppeasutiste, vaid ka tema geograafia-departemangu järele. Nii nimetati osakonda, kuhu koguti Venemaa mitmesuguste alade kohta geograafilisi andmeid ja kaarte. Geograafia-departemang valmistas ette Vene impeeriumi atlase väljaandmist, mis oli Teaduste Akadeemia kirjas-tusel 1745. aastal juba kord ilmunud.

Akadeemik Winsheim, kes geograafia-departemangu juhtis, oli kaartidesse jätnud palju lünki ja ebatäpsusi. Samal ajal otsustati koostada uus atlas. Kuid ei Winsheim ega Müller, kes pärast Winsheimi surma selle töö juurde asus, ei koostanud atlast.

Lomonossov ei saanud pühendada geograafia-departemangule palju aega. Kuid ta püüdis teostada uut kavatsust: koguda kõigi vene linnade kohta täpsed andmed. Ta koostas kava küsimustest, milledele ta soovis saada vastust: missuguse jõe või järve juures asub linn, palju selles on maju ja elanikke, milliseid aastalaatu peetakse, millised on elanike peatööndused jne.

„Kodumaa tundmine pole kasulik mitte ainult kogu rahvale, vaid on vajalik ka kõigile ametiasutistele,” seletas Lomonossov, tõendades, et Senat peab kõigi linnade kohalikele võimudele laiali saatma kirjaliku käsu, et nad saadetud küsimustele vastaksid.

Senat nõustus ja vastused Teaduste Akadeemiale hakkasid saabuma.

Järk-järgult toimus Venemaa uue atlase ettevalmistustöö: 1763. aastaks oli valmis üheksa kaart. Lomonossov töötas välja laialdase kava geograafiliste ekspeditsioonide kohta, kes pidid täpselt kindlaks määrama Venemaa mitmesuguste punktide geograafilise pikkuse ja

laiuse. Need uurimised oleksid võimaldanud geograafilisi kaarte teaduslikult kontrollida, kuid neid ekspeditsioone ei saadetud välja.

Vaatamata sellele, et Lomonossovi tervis hakkas nõrgenema, kavatses ta korraldada uue ekspeditsiooni Põhja mereteede otsimiseks piki Euroopa-Venemaa ja Siberi rannikut kuni Beringi väinani.

Lomonossov uskus kindlasti, et vene meremehed varem või hiljem rajavad lühima tee Valgest merest Vaiksesse ookeani, jõuavad Hiinani ja isegi Indiani.

Tol ajal kui Lomonossov oli saanud adjunktiks, oli lõppenud Suur Põhja ekspeditsioon, mis oli kestnud kümme aastat. Leitnandid Malõgin, Ovtsõn, Hariton ja Dmitri Laptev olid teinud Jäämerel hulga tähtsaid avastusi. Kaptenid Bering ja Tširikov sõitsid Kamtšatkast Ameerikani, avastades Aleuudi saared. Aga ühelgi laeval ei õnnestunud pääseda Valgest merest Beringi väinani. Suurimate jõupingutuste ja suurte ohvritega õnnestus läbi uurida vaid selle tee üksikuid osi. Paljud kaotasid lootuse, et laevad kunagi suudavad seda teekonda teostada. Lomonossov ei ühinenud säärase vaadetega.

Sel ajal kui Admiraliteet Põhja mereteede otsimise lõpetas, kirjutas Lomonossov:

Karm loodus asjatumalt peidab
Me silmade eest kohta, leida
Kus õhtukaldalt itta tee.
Näen oma vaimusilmis vaatust,
Kolumbus vene, trotsiv saatust,
Ju ruttab läbi jää ja vee.

1763. aastal lõpetas Lomonossov väikese teose, mille pealkirjastas: „Mitmesuguste teekondade lühike kirjeldus põhjameredel ja võimaluse näitamine Siberi ookeanist Indiassa ja Ameerikasse pääsemiseks”.

Sel ajal oli Vene laevastiku kindral-admiraliks troonipärija Paul Petrovitš. Katariina II määras poisi sellele kohale, kui see oli saanud kaheksa-aastaseks. Tema määramise ukaasis öeldi, et keisrinna loodab „juba õrnades lapseaastates sisendada kõige armastusväärsemale pojale riiklike asjade tundmist” ja laevastiku eest hoolitsemist. Väike troonipärija mängis meeeldi laevakestega, kasutades selleks sõjalaevade mudeleid, aga ta kuulas igavustundega laevastikku juhtiva ja kindral-admiralile alluva admiraliteedi kolleegiumi ettekandeid.

Lomonossov pühendas oma teose Paul Petrovitšile. Ta kirjutas, et tee avastamine Jäämere kaudu Ameerikasse ja Indiasse toob Venemaale kuulsust ja võrratut kasu.

Ta jutustas lühidalt meremeestest, kes olid teostanud meresõituseid mööda Jäämerd itta, alates XVI sajandist, kui inglased Willoughby ja Chancellor ning hiljem hollandi meresõitja Barents asjata olid püüdnud rajada Suurt Põhja mereteed. Kõik nad olid sõitnud ranniku läheduses ja taandunud lõppeks jää ees.

Lomonossov esitas uue väga julge teooria. Ta oletas, et kaugel maast võib leiduda jäävaba merd. See pärast pani ta ette teostada laevasõitu hoopis kaugemalt põhja poolt kui seda oli tehtud varemini. Lomonossov soovitas saata laevad sügisel kaugele Teravmägede saartele. Kevadel, niipea kui jää hakkab murduma, pidid meremehed Teravmägedelt välja sõitma ja, kui näevad jäävaba merd, suunduma itta.

Väikese kindral-admirali käest läks Lomonossovi teos üle silmapaistvatest meremeestest koosnevale komisjonile. Komisjoni liikmete arvamused läksid lahku. Ühed kinnitasid, et rannikust kaugel olevat jää veelgi paksem kui maa ligidal.

„Pole põhjust saata laevu nii lootusetule reisile,” seletasid nad.

„Ei saa ette öelda, milline on jää seal, kuhu keegi veel pole katset teinud sõita. Teravmägede lähedalt suundub merehoovus põhja. Kas ei tähenda see seda, et põhjas on avameri?” väitsid teised.

Peterburisse kutsuti mitu kogenud meest, põhjarandlast, kes olid sõitnud Teravmägedeni ja Novaja Zemljani. 1764. aasta kevadel saabus neli põhjarandlast Peterburisse. Kõige kogenenum neist, vana meremees, kes korduvalt oli käinud Teravmägedel, ei kinnitanud, et Lomonossovi oletused on väheusutavad. Ühtede tähelepanekute järgi võis arvata, et mida rohkem põhja poole, seda rohkem jääd, aga teiste järgi — et ka väga kaugel maast võib olla jäävaba merd.

Hiljem selgus, et Põhja-Jäämeri on rannikust kaugel laevasõiduks veelgi kõlbmatum kui maa läheduses. Kuid siis ei võinud seda keegi veel vääramatult kinnitada, nagu ei võidud ka teada, et Suur Põhja meretee, mille avastamist Lomonossov ennustas, muutub laevasõitudele tõeliselt kättesaadavaks alles meie päevil.

Komisjon otsustas, et on vaja teha katset ja saata ekspeditsioon Põhja meretee otsimisele kaugel rannikust. 1764. aasta mais kirjutas Katariina II alla ukaasile ekspeditsiooni varustamise kohta. Otsus alustada uuesti Suure Põhja meretee otsimist osutus Lomonossovi võiduks.

1764. aasta kevadel õnnestus Lomonossovil saavutada veel üks võit. Pärast pikka tööd valmis lõpuks pilt „Poltava lahing”. Pilt kujutas Peeter Suurt lahinguväljal kõige lähemate abiliste ja väepealikute — Šeremetevi, Menšikovi, Bruce'i ja vürst M. M. Golitsõni saatel. Tsaari nägu oli tehtud pärast Peetri surma võetud vahamaski järgi ja Peetri kaastegelased olid kujutatud vanade

„Poltava lahing”. Lomonossovi ateljee mosaiikpilt.

portreede põhjal, mida Lomonossov oli püüdnud üles otsida.

Lomonossovilt abistavad meistrid, keda ta ise oli õpetanud mosaiiki valmistama, tõestasid, et oskasid seda kunsti: pilt polnud halvem kui tolle aja parimad itaalia mosaiiktööd.

Krahv M. L. Vorontsov, kelle majas Lomonossov esmakordselt oli näinud Itaaliast toodud mosaiiktöid, kirjutas Lomonossovi saavutustest Bologna Teaduste ja Kunstide Akadeemiale. Aprillis valiti Lomonossov selle akadeemia liikmeks ja „Firenze Õpetlaste Teadetes” ilmus artikkel, milles jutustati tema saavutustest.

Lomonossovi kavatsuste kohaselt pidi „Poltava lahing” paigutatama Peeter Suure haua kohale Peeter-Pauli peakiriku seinale. Üheskoos viie teise mosaiikpildiga, mis kujutasid Peeter Suure tegusid, pidi see moodustama kunstipärase mälestusmärgi tsaarile. Senat assigneeris Lomonossovi palve peale raha Poltava lahingupildi lõplikuks viimistlemiseks, aga enne kui paluda keisrinnat anda ukaas rahade assigneerimise kohta järgmiste piltide valmistamiseks, soovis ta pilti näha.

„Poltava lahingut” oli võimatu Senatisse toimetada: pilt oli kolm sülda pikk ja üle kahe sülla lai ning kaalus ühes aluse ja raudribadega, mis tugevdasid mosaiiki, üle saja kolmekümne puuda. Ta oli paigutatud mosaiigiateljee erilisse ruumi Lomonossovi maja juures. Lomonossov palus senaatoreid „Poltava lahingut” oma ateljeesse vaadata, et veenduda pildi headuses.

Katariina II soovis ühes oma lähikondsetega pilti ise näha. Lomonossovile oli säärane külaskäik suureks auks. Aga Katariina II soovis pilti näha ainult selleks, et otsustada uute suurte kulutuste küsimust mosaiigile ja näidata, et teda huvitab kunst.

1764. aasta juunis saabus ta tähtsaimate õukondlaste saatel. Lomonossov oli varakult valmistunud selle külastuse vastu. Ta otsustas kasutada juhust, et keisrinnale demonstreerida mõningaid katseid oma laboratooriumis ja näidata oma leiutatud instrumente.

Katariina II esines heatahtlikkusega, mida ta õpetlas-tega vesteldes pidas alati tarvilikuks avaldada: ta kuulas lahkelt naeratades seletusi ja esitas pealiskaudselt küsimusi, süvenemata vastustesse.

Katariina kiitis pildi armulikult heaks ja vaatas laboratooriumis katseid.

Keisrinna viibis ateljees ja laboratooriumis umbes kaks tundi. Tänuavaldustega saatis Lomonossov teda tollani. Kuid meenutades Katariina õpitud heatahtlikku naeratust, pidi Lomonossov mõistma, et keisrinna pole teadusest ja kunstist sugugi nii väga huvitatud, nagu ta tahab seda näidata.

Järgmisel päeval ilmus „Sankt Peterburgi Teadetes” sõnum, et keisrinna, tutvudes mosaiiktööde ja katsetega Lomonossovi laboratooriumis, „suvatses heatahtlikult anda uue kõrgeima kinnituse oma tõsise armastuse ja hoolitsemise kohta kodumaa teaduse ja kunsti eest”. Ajalehes teatati, et lahkudes Lomonossovi majast, keisrinna „avaldas oma kõige armulikumat rahulolemist”. Aga Lomonossovi seisukorras ei toimunud mingeid muudatusi. Samuti nagu varemaltki tuli Lomonossovil alatasa pidada võitlust Tauberti vastu, kes pidevalt takistas tema algatusi.

„Akadeemias valitseb ikka sama „schumacherlus”,” pahandas Lomonossov.

Ta mõtles vahetevahel, et ei tasu enam kulutada võitluseks jõudu, mis juba niikuinii hakkas nõrgenema.

„Mulle jätkub ühest vaenlasest, haiglasest vanadusest,” tähendas ta mõnikord.

Võitlus vastastega kirjanduse alal — Tredjakovski ja Sumarokoviga — vaikis viimaseil aastail.

Tredjakovski lõpetas oma eluea tähelepandamatult ja vaeselt Vassili saare kaugemas osas Kahekümnendal liinil väikeses puumajas, mis oli kunagi olnud roheliseks värvitud, nüüd aga luitunud värvusega. Ajaloolase Rollin'i paljukõitelise teose tõlkimine, mida Tredjakovski oli alustanud juba 1738. aastal, muutus nüüd talle igapäevase leiva teenistuseks: akadeemia kantselei maksis talle kolmsada rubla iga ilmunud kõite eest. Ta kirjutas lehe lehe järel, tõlkides nii ära Rollin'i „Rooma ajaloo” kuusteist köidet.

Tredjakovski jätkas ka värsside kirjutamist, kuid ainult tõlkijana. Võttes tarvitusele vene luules uue värsimõõdu — heksameetri, tõlkis Tredjakovski vene keelde Fénelon'i suure teose „Télémaque'i seiklused”, mida ta vene keeles nimetas „Telemahhidaks”.

Lahkudes võitlusväljalt, mis jäi vastaste kätte, pani ta relvad maha ja lõpetas Lomonossovi kohta epigrammide kirjutamise.

Lomonossovi teine vastane kirjanduse alal, Sumarokov, kes alguses pärast Katariina troonileastumist oli tõusnud kõrgele, ei osanud püsida sellel astmel, mille ta oli saavutanud. Ta ründas endiselt küll ametnikke — „alamdjakke”, küll õukondlasi, sattus samuti nagu varemaltki tülli peaaegu kõigiga, kellega ta kokku puutus. Katariina kõneles temast juba teatava ärritusega. Teda ootasid ees keisrinna ja tema õukondlaste ebasõbralik sühtumine, üksildus ja surm puuduses. Sumarokov ei leppinud küll Lomonossoviga ära, kuid ei esinenud sel ajal peaaegu üldse mitte tema vastu, sest polnud ajendeid kokkupõrgeteks.

Lomonossovil tekkis uus vaenlane, sihikindel ja osav.

Juba 1762. aasta alguses ütles Taubert kord akadeemia kantseleis Lomonossoville, et Mülleri juures elavat algaja saksa teadlane August Schlözer, õpetavat tema lapsi ja aitavat teda, uurides ürikuid ja muid Vene ajaloo allikaid.

„Arvan, et teda on kasulik adjunkti-ametisse määrata,“ tähendas Taubert.

„Veel üks sakslane tahab endale akadeemias kohta leida. Soovib süveneda Vene ajalosse, kuid hakkas alles hiljuti meie keelt õppima,“ mõtles Lomonossov.

Taubert hakkas Schlözerit esile nihutama.

„Seda juba ei juhtu,“ vastas Lomonossov lühidalt ja võimukalt.

Taubert sobitas Schlözeri Teaduste Akadeemia presidendi poegade õpetajaks. Ja Müller tegi Razumovskile ettepaneku, et peab Schlözerit Vene ajaloo adjunkti ametikoha vääriliseks.

„Schlözer adjunktiks vastu võtta,“ käskis Razumovski.

Uus adjunkt oli hoolas ja töökas, kuigi väga upsakas. Ta oli ainult kahekümneviie-aastane, kui ta 1761. aastal Venemaale saabus, kuid oli juba jõudnud ära õppida ladina, kreeka, prantsuse, heebrea, araabia ning rootsi keele ja samuti tutvuda nende rahvaste ajalooaga. Valmistudes Venemaale sõitma, oli ta selle maa kohta lugenud läbi kõik raamatud, mida tal oli võimalik hankida, alates Ivan Julma ajal Venemaal viibinud Herbersteini „Üles-tähendustest“ ja lõpetades uusimate teostega. Peterburis hakkas ta viibimata vene keelt ja ajalugu õppima ning uurima.

Täpne, arukas ja nagu enesekindluse raudrüüga varustatud, ilmus Schlözer, silmas pidades välist viisakust, pärast adjunktiks saamist Lomonossovi juurde. Schlözer palus Lomonossovit selgitada talle mõningaid vene grammatika ja ajaloo küsimusi. Oma üleolekus kindlalt veendu-

nud, esitas ta kohe, tuginedes võrdlevale keeleteadusele, üleolevalt heatahtlikus toonis Lomonossovile mitu vastuväidet.

„Vene ajalugu tuleb uurida venelastel, aga mitte välismaalastel, kes seda ei mõista,” katkestas teda Lomonossov.

„Venelased, kes uurivad oma ajalugu, ei mõista veel seda, et ajaloolane tunnustagu pigemini oma teadmatust, kuid ärgu käigu eksiteed. Parem anda täpne ajalugu kuuesaja aasta kohta, kui muinasjutte ja väljamõeldisi kolme tuhande aasta kohta,” vastas Schlözer üleolevalt.

Schlözer ja Lomonossov lähenesid vene rahva ajaloole tõepoolest eri seisukohtadelt. Schlözerit huvitasid ainult Vene ajaloo allikad, aga teda ei huvitanud vene rahvas.

„Enne kui omaks võtta teateid, mida pakub kroonik Nestor, tuleb hoolikalt võrrelda tema kroonika kõiki ära kirju. Tuleb kindlaks teha, mida ta on tõepoolest ise kirjutanud ja mis on teiste poolt juurde lisatud. On vaja selgitada mitte ainult iga rea, vaid ka iga sõna ehtsust. Selleks peab Vene kroonikat võrdlema Bütsantsi, Skandinaavia, Araabia ja mõnede muude allikatega,” õpetas Schlözer.

Lomonossov ei eitanud seda, et kroonikat tuleb hoolikalt uurida, aga teda huvitas Vene ajaloo juures hoopis teine külg.

„Kui keegi õpib tundma, kui palju muutusi oma õnnes on vene rahvas kaugest muinasajast kuni meie päevini üle elanud ja milliseid sõdasid ta on läbi teinud, siis ta imestab, et meie rahvas pole mitte nõrgenenud, vaid on saavutanud kõrgeima suuruse, võimsuse ja kuulsuse astme,” seletas Lomonossov.

Mida rohkem Schlözer targutas selle üle, kui tähtis on võrrelda käekirju, millega on kirjutatud mitmesuguste kroonikate koopiad, seda vaenulikumalt suhtus Lomonossov sel-

lesse õpetlasse, kes võis küll edukalt uurida kroonika tähti, kuid ei mõistnud nende vaimu.

Tutvunud vene keelega, ruttas Schlözer kirjutama vene grammatikat saksa keeles. Paljude keelte tundmine aitas teda sealjuures jõuda mõningaile uutele tulemustele, kuid ei takistanud tegemast raskeid vigu. Lomonossov võttis selle raamatu terava kriitika alla. Aga Schlözer ei kavat- senud jääda kauaks adjunkti tagasihoidlikule kohale. Ta tahtis võimalikult kiiremini saada Vene ajaloo professo- riks. Lomonossov astus otsustavalt välja tema taotluste vastu.

„Milliseid nurjatuid jõledusi ei otsiks Vene minevikust välja säärane sinna lubatud tõbras,” ütles Lomonossov, juhtides tähelepanu Schlözeri vigadele vene grammatikas.

Aga Schlözer, pilutades lühinägelikke silmi ja ajades alumise huule veidi ette, kõneles Lomonossovist põlgusega:

„See füüsik saab ajaloost ja võrdlevast keeleteadusest niisama vähe aru nagu ajaloolane ja keeleteadlane füüsi- kast.”

Taubert oskas Schlözerile siiski teed rajada.

1765. aasta jaanuaris sai Teaduste Akadeemia Lomo- nossovile ootamatult kõige kõrgema ukaasi Schlözeri mää- ramise kohta Vene ajaloo professoriks. Lomonossov oli sel- lest määramisest väga solvunud. Kirjutades meelespidami- seks mitmesuguseid märkmeid, on ta nähtavasti sel ajal teinud ülestähenduse:

„Kannatan seepärast, et püüan kaitsta Peeter Suure põhimõtet, et venelased teadmisi omandaksid... Ma ei kurvasta enda surma pärast: olen elanud, kannatanud ja tean, et minu pärast leinavad isamaa lapsed.”

Lomonossov jätkas töötamist järjekordsete ürituste kallal. Lähenes 1765. aasta kevad. Mais pidid välja sõitma lae- vad, keda saadeti kapten Tšitšagovi juhtimisel Suure Põhja

mereteel otsinguile. Lõppesid viimased ettevalmistused ekspeditsiooniks.

Lomonossov võttis neist ettevalmistustest kõige lähedasemalt osa. Ta vestles ise kogenud meestega, koostas nimekirju neist riistadest, mis tuli meresõidule kaasa võtta, ja kirjutas ekspeditsiooni komandöridele instruksioone.

„Inimvaimu julgusele ja vaprusele ning mõistuse kaugenägelikkusele pole veel seatud viimast piiri ja palju võib veel ületada ja avastada ettevaatliku julguse ja südame ülla kindlusega,“ kirjutas Lomonossov laevasõidule minevatele meremeestele määratud instruksiooni lõpus. 4. märtsil kinnitati Lomonossovi koostatud instruksioon ja ta kirjutas sellele alla koos admiraliteedi kolleegiumi liikmetega.

„Aga haigus, mis Lomonossovilt juba korduvalt oli tööst eemale kiskunud, ei võimaldanud tal ära oodata seda päeva, millal laevad merele sõitsid.

Käidud teele tagasi vaadates võis Lomonossov öelda, et ta oli üksi teinud rohkem kui mitu akadeemikut kokku. Vaevalt lõpetanud ühe töö, oli ta juba alustanud teist ja oli tavaliselt teinud mitut tööd korraga. Ta ruttas alati, lubamata endale elada mõnda aega rahus. Alatine võitlus, mida ta pidas, suurendas hingelist pinget veelgi rohkem.

Paljude aastate eest, kui noor Lomonossov oli parajasti välismaalt tagasi pöördunud, oli ta „Sankt Peterburgi Teadete Lisale“ tõlkinud artikli, milles öeldi:

„Kui meie hing on muretu, erk ja terve, siis on ka keha hea tervise juures. Ja vastupidi, kui vaim on rahutu, kurb ja segane, siis on ka keha tuim.“

Tal tuli veenduda, et neis sõnades on osake tõtt. Ta oli alati muretsenud uute ürituste pärast, oli alati valmis hoope tagasi tõrjuma ja neid andma, ta polnud kunagi

puhanud. Märkamatuks kasvav väsimus murdis jõu varem, kui tuli vanadus.

Esimesest haigestumisest oli möödunud kolm aastat. Lomonossov põdes vahetevahel, kuid püüdis töötada samuti nagu varemaltki. 1765. aasta märtsis ta külmetas ja heitis voodisse. Korrast äraolev organism ei suutnud sel korral haigusele enam edukalt vastu panna.

Arst laskis mitu korda aadrit, andis juua mingit ravimtaimede keeduvett ja sundis alla neelama pille. Kuid haigus arenes edasi. Rinnal lasus nagu kivi ja igal sissehingamisel tuli seda kergitada.

Lomonossov lamas tundide viisi liikumatult ja vaatas vaikides valgeile sinise kirjaga kahlitele, milledest oli tehtud ahi. Nagu läbi kerge tukastuse nägi ta sageli minevikku.

See algas juba esimestel haiguspäevadel. Ta mõtles Põhja mereteed otsimise ekspeditsioonile. Ja korraga nägi ta isa „Kajakat”, tundis lõhna tōkatist, millega isa igal kevadel oli immutanud oma laeva, nägi lainete poolt randa uhutud vetikaid ja soolast merevett.

Siis hakkasid peaaegu iga päev mälestusse kerkima säärased kauged pildid nagu esimene päev Moskva koolis ja selle õpilased odavais lõuendist kaftaneis ja viltusõtkutud kingades, Marburgi ülikooli väike auditoorium, kus Lomonossov esmakordselt hakkas kuulama füüsikaloenguid, ja Peterburi kunstikambri kabinet, kus ta pärast välismaalt tagasipöördumist sorteeris mineraalide kollektsioone. Otsekuil ilmsi nägi Lomonossov roheline kaleviga kaetud ümmargust lauda ja akadeemikuid, kes olid istunud saalis sel päeval, kui Lomonossov, saanud adjunktiks, oli esimest korda tulnud Teaduste Akadeemia konverentsile.

Siis meenus keemialaboratooriumi väike kivihoone, mis oli ehitatud tema pealekäimisel ja plaani järgi, mas-

siivne ahi keemiliste katsete jaoks ja klaasmassi mitmevärvilised sulatised, millede koostamise kallal ta oli töötanud.

Mitu korda nägi Lomonossov üht ja sedasama: akadeemia suur saal piduliku avaliku istungi päeval. Ees istusid aristokraatlikud külalised kullaga tikitud kuubedes ja ordenitega ning taga seina ääres seisis üliõpilased. Ta kuulis oma häält, selget, tugevat ning kõlavat, ja sõnu, mida ta rääkis:

„Kaugele sirutab keemia välja oma käed inimeste ettevõtetesse, oh kuulajad!”

Alguses mõned mälestused ärritasid. Nähes enda ees Schumacheri iseteadlikku ja endaga rahulolevat nägu, surus ta nõrgaks jäänud rusikat ja ütles poolvaljusti:

„Kelm!”

Oli meeldiv meenutada oodide tiitellehti, kaunistatud mitmevärviliste vinjettidega, soliidselt väljaantud „Retoorikat” ja gravüüri, millega algas „Vene grammatika”. Heameelega nägi ta uuesti noort, sõbralikku ja elegantset I. I. Šuvalovit valgest kalevist kuues Aleksander Nevski ordeni punase lindi ja briljantidega ehitud tähega rinnal, valgeis lühikestes pükstes, erepunasest siidist sukkades ja hõbepannaldegaga kingades. Ja sealsamas meenutas ta vastuvõtupäeva Moskvast, kus Šuvalov oli talle edasi andnud Jelizaveta Petrovna käsu kirjutada „Vene ajalugu”.

Siis kadus minevik veelgi kaugemale, ei erutanud enam, ei vihastanud ega rõõmustanud. Kui astusid sisse naine või tütar, vaatas Lomonossov nende peale nagu kaugelt ega vastanud alati küsimustele.

„Arvan, et surm ei ela minust mitte enam kaugel,” ütles ta kord naisele.

Ja kui naine püüdis vastu vaielda, tõmbas ta kulmud kõvasti kokku.

3. aprillil oli esimene lihavõttepäha. Tänavalt kuulus kirikukellade helistamist. Läbi akna langesid voodile soojad kevadkiired. Aga kivi rinnal muutus nagu veelgi raske- maks. Ahju valged sinikirjalised kahlid hakkasid sulama ühte helehalliks punktiks.

Järgmisel päeval suri Lomonossov.

Teade Lomonossovi surmast levis linnas kiiresti. Isegi vaenlased nägid nüüd, kui suur oli tema kuulsus. Taubert kirjutas Müllerile, kes oli sel ajal Moskvas, et Lomonossov maeti „tohtu suure rahvahulga saatel”.

Siiski ei suutnud kaasaeglased täiesti mõista Lomonossovi teadusliku töö suurust. Paljusid tema tähelepanuväärseid mõtteid hakati hindama alles hiljem, seoses uute avastustega teaduse alal. Viimane üritus, millele Lomonossov pühendas enne surmavat haigust oma jõudu, Põhja mere- tee otsimine, teostati alles meie ajal.

Lomonossovi kaasaeglased hindasid teda eelkõige kirjanikuna ja vene uue kirjakeele loojana. Kuid mida kaugemale minevikku taandus Lomonossovi elu, seda selgemaks muutus tema imestamisväärselt mitmekülgse tegevuse kogu tähtsus. Ja juba Puškin andis vähestes sõnades sügava ja õige hinnangu, mis on säilitanud oma tähtsuse ka tänapäeval:

„Ühendades erakordse tahtejõu erakordse mõttejõuga, tundis Lomonossov kõiki haridusalasid. Selle kirgedest täidetud hinge kõige tugevamaks kireks oli teadusjanu. Ajaloolane, kõnemees, mehhaanik, keemik, mineraloog, kunstnik ja luuletaja — ta uuris kõike ja tungis kõigesse.”

Sisukord.

	Lk.
Peeter I viimane algatus	3
Uus adjunkt	25
Plahvatus	45
Arestis	68
Võit	84
Laijal teel	105
Uus võitlus	124
Ootamatu tugi	140
Uusi üritusi	159
Mäeharjal	180
Vaidlused ja saavutused	194
Petlik võim	208
Vastased kirjanduse alal	225
Teised ajad	246
Viimased aastad	261

---

*R. Aarela kaas ja tiitelleht.
Vastutav toimetaja E. Säärits.
Tehniline toimetaja H. Kohu.*

Ladumisele antud 10. V 1949. Trükkimisele antud 25. VII 1949.
Paberi kaust 56×79 . $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid $17\frac{1}{2}$ + lisa $\frac{1}{8}$. Autori-
poognaid 11,95. Arvestuspoognaid 13,04. MB 05405. Laotihedus
trpg. 32 000. Tiraaz 2500. Trükikoja tellimus nr. 1237. Trükikoda
„Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4.

М. Муратов. Ломоносов. На эстонском языке.
Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту.

A
17984

15518

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00497108 3

Rbl. 11.10

49 823